

**Dwa łacińskie rozariusze
z polskimi głosami**

Rozariusz dominikański
Rozariusz wrocławski

PRACE INSTYTUTU JĘZYKA POLSKIEGO PAN

164

ZESPÓŁ REDAKCYJNY

Urszula Bijak, Maciej Eder, Anna Tyrpa, Piotr Źmigrodzki

Dwa łacińskie rozariusze z polskimi glosami

Rozariusz dominikański
Rozariusz wrocławski

Katarzyna Jasińska
Dorota Kołodziej
Mariusz Leńczuk

Recenzenci

prof. dr hab. Aleksandra Janowska
dr hab. Michał Rzepiela, prof. IJP PAN

Redakcja i korekta
Marzanna Majewska

Konsultacje latynistyczne
dr hab. Krzysztof Pawłowski

Projekt okładki
Andrzej Kucharczyk

Na okładce wykorzystano fotografię k. 1r z rękopisu
Archiwum Polskiej Prowincji Dominikanów w Krakowie sygn. L.XV.12

Skład i łamanie
Agencja Wydawnicza PAJ-Press
www.pajpress.com.pl

Druk
Agencja Wydawnicza PAJ-Press

ISBN 978-83-64007-83-5

© Copyright by Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków 2022

Wydawca
Instytut Języka Polskiego PAN
al. Mickiewicza 31
31-120 Kraków
www.ijp.pan.pl

SPIS TREŚCI

Wstęp	9
-------------	---

I. Rozariusz dominikański

1. Opis kodykologiczny	15
1.1. Tytuł rękopisu	15
1.2. Materiały pisarskie	17
1.3. Układ tomu	18
1.4. Przygotowanie strony pod zapis	19
1.5. Pismo	20
1.6. Zdobienia	20
1.7. Kolofony i podpisy	23
1.8. Zawartość tomu	23
1.9. Oprawa	24
1.10. Właściciele i czytelnicy	25
1.11. Stan zachowania	26
2. Stan badań	26
3. Łacińska podstawa <i>Rozariusza dominikańskiego</i>	27
3.1. Makrostruktura słownika	27
3.2. Mikrostruktura słownika	29
4. Polski materiał w <i>Rozariuszu dominikańskim</i>	37
4.1. Charakterystyka grafii polskich wyrazów	39
4.2. Wybrane zagadnienia gramatyczne	45
4.3. Zapożyczenia	47
4.4. Leksyka	48
4.5. Polski materiał z <i>Rozariusza dominikańskiego</i> a <i>Słownik staropolski</i>	51

4.6. Polski materiał z <i>Rozariusza dominikańskiego</i> a baza <i>Rozariusze z polskimi glosami</i>	55
---	----

II. Rozariusz wrocławski

1. Opis kodykologiczny	59
1.1. Tytuł rękopisu	59
1.2. Materiały pisarskie	60
1.3. Układ tomu	61
1.4. Przygotowanie strony pod zapis	62
1.5. Pismo	63
1.6. Zdobienia	64
1.7. Kolofony i podpisy	68
1.8. Zawartość tomu	68
1.9. Oprawa	70
1.10. Właściciele i czytelnicy	71
1.11. Stan zachowania	72
2. Stan badań	72
3. Łacińska podstawa <i>Rozariusza wrocławskiego</i>	74
3.1. Makrostruktura słownika	74
3.2. Mikrostruktura słownika	77
4. Polski materiał w <i>Rozariuszu wrocławskim</i>	84
4.1. Charakterystyka grafii polskich wyrazów	86
4.2. Wybrane zagadnienia gramatyczne	91
4.3. Zapożyczenia	96
4.4. Leksyka	96
4.5. Polski materiał z <i>Rozariusza wrocławskiego</i> a <i>Słownik staropolski</i>	101
4.6. Polski materiał z <i>Rozariusza wrocławskiego</i> a baza <i>Rozariusze z polskimi glosami</i>	105

III. Edycja polskich glos

1. Zasady edycji glos	107
1.1 Od edycji papierowej do elektronicznej	107
1.2. <i>Zasady wydawania tekstów staropolskich. Projekt</i> a obecna edycja	109
1.3. Baza <i>Rozariusze z polskimi glosami</i> a obecna edycja	110
1.4. Zasady szczególne	111
2. Polskie glosy w <i>Rozariuszu dominikańskim</i>	113
3. Polskie glosy w <i>Rozariuszu wrocławskim</i>	118
4. Indeks polskich glos	125
IV. Zakończenie	131
V. Wykaz stosowanych skrótów	137
VI. Spis fotografii	139
VII. Bibliografia	141
VIII. Wykaz omawianych polskich wyrazów	149
Summary	157

WSTĘP

Niniejsza publikacja jest rezultatem indywidualnych prac nad szczególnym typem łacińskich wokabularzy z polskimi glosami, tzw. rozariuszy. Nasze studia stanowią w znacznej mierze kontynuację badań, które zostały zapoczątkowane w 2017 r. w Pracowni Języka Staropolskiego IJP PAN¹. Miały one na celu opracowanie polskiego słownictwa odnotowanego w 17 wokabularzach łacińskich. Podczas trwania projektu możliwe było także dokładniejsze zbadanie ich podstawy łacińskiej i porównanie z różnymi dziełami leksykograficznymi średniowiecza, szczególnie z *Vocabularius Ex quo* (dalej skrót: *VEx*)². W wyniku podjętych analiz wydzielono z grupy badanych rękopisów te, które mają istotne cechy wspólne, pozwalające na zaklasyfikowanie ich do osobnego typu słowników, tzw. rozariuszy³. Rozariusz został zdefiniowany jako:

polska redakcja *Vocabularius Ex quo*, jego opracowanie zawierające polskie odpowiedniki wybranych wyrazów hasłowych przy braku glos niemieckich (Rpg 2020: 27–28).

¹ W latach 2017–2020 pod kierownictwem dr hab. Ewy Deptuchowej, prof. IJP PAN realizowany był projekt „Słownictwo polskie w XV-wiecznych rozariuszach łacińskich. Studium porównawcze”. Jego rezultatem jest monografia *Rozariusze z polskimi glosami* (2020) oraz internetowa baza danych o tym samym tytule.

² Więcej na temat *VEx*, zob. Grubmüller 1967; wydanie krytyczne *VEx*, por. Grubmüller i in. 1988–1989.

³ Zbiór przekazów rozariuszy jest określany w naszych badaniach jako grupa RGB, od początkowych liter alternatywnych nazw słownika pojawiających się w treści wstępu charakterystycznego dla tych wokabularzy. Są to: rozariusz, granariusz, brewilog (Jasińska i in. 2019: 149). W skład grupy RGB wchodzi następujące zabytki: *Rozariusz dominikański* (*RozDom*), *Rozariusz kapitulny* (*RozKap*), *Rozariusze Ossolińskich* I, II, III (*RozOss* I, II, III), *Rozariusz pauliński* (*RozPaul*), *Rozariusz wrocławski* (*RozWroc*). Podstawowe informacje na temat pozostałych przekazów, por. Rpg 2020: 32; RPG: Źródła.

W projekcie grantowym nie zostały jednak objęte szczegółowymi analizami dwa zabytki zidentyfikowane w toku badań jako rozariusze⁴ – rkps L.XV.12 przechowywany w Archiwum Polskiej Prowincji Dominikanów w Krakowie, nazwany *Rozariuszem dominikańskim* (dalej skrót: *RozDom*) oraz rkps IV Q 95 przechowywany w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu, nazwany *Rozariuszem wrocławskim* (dalej skrót: *RozWroc*)⁵. Już podczas trwania projektu zdecydowaliśmy, że oba słowniki zasługują na osobne opracowanie. Podjęły się tego osoby, które rozpoznały wskazane rękopisy: Mariusz Leńczuk przeanalizował *RozDom*, a Katarzyna Jasińska i Dorota Kołodziej⁶ – *RozWroc*⁷.

Przed przystąpieniem do przedstawienia szczegółowej analizy interesujących nas tekstów uściślijmy, dlaczego oba zabytki zostały uznane za rozariusze. O przynależności do tego typu słowników świadczą kolejno: treść łacińskiego wstępu i zakończenia, układ haseł, budowa poszczególnych artykułów hasłowych oraz wprowadzenie polskich glos (za: Rpg 2020: 26)⁸.

Łaciński wstęp i zakończenie

Początkowa część *RozDom* (por. k. 1ra–1va) i *RozWroc* (por. k. 1r) nie odbiega od wstępów innych rozariuszy. Oba przekazy zaczynają się podaniem źródeł, z których czerpie słownik. W *RozDom* są to, w kolejności wystąpienia w tekście: *Catholicon* Jana z Genui, *Brevilogus*, *Puericius* Jana z Meer, *Exposiciones vocabulorum Bibliae* Wilhelma Britona, *Elementarium doctrinae erudimentum* Papiusza. W *RozWroc* brakuje odwołania do dzieła *Puericius*, przywołane są natomiast *Magnae derivaciones* Hugutia. Następnie jest mowa o przeznaczeniu i celu słownika – na potrzeby ubogich kleryków, w celu lepszego zrozumienia Pisma Świętego. Objasnieniu alternatywnych nazw słownika: *granarius*, *brevilogus*, *rosarius* poświęcona jest dalsza część tekstu. Wstęp kończy się fragmentem zaczerpniętym z innego średniowiecznego łacińskiego słownika – *Brevilogu*. Znajdują się w nim objaśnienia liter: hebrajskiej *Aleph*, greckiej *Alfa* oraz łacińskiej *A*, informacja

⁴ Więcej na temat postępów w identyfikacji obu zabytków oraz przyczyn nieumieszczenia ich w zestawie źródeł materiałowych projektu, zob. Jasińska i in. 2019: 148, Rpg 2020: 29, także Leńczuk 2015: 105, 109.

⁵ Przyjęte nazwy rozariuszy wywodzą się od obecnego miejsca ich przechowywania.

⁶ W publikacji komentarze odautorskie są niekiedy sygnowane inicjałami piszących: KJ – Katarzyna Jasińska, DK – Dorota Kołodziej, ML – Mariusz Leńczuk.

⁷ Wstępne odczytanie tekstu oraz opracowanie części łacińskiej i polskiego słownictwa w *RozWroc* – KJ: k. 1r–152v, DK: 152v–315r.

⁸ Szczegółowe omówienie poszczególnych cech rozariuszy w ujęciu ogólnym znajduje się w publikacji: Jasińska i in. 2019.

o układzie dzieła oraz cytat z Księgi Jeremiasza: *Aaa domine Deus nescio loqui, quia ego puer sum*⁹.

Typowe dla rozariuszy zamknięcie tekstu możemy zaobserwować tylko w *RozWroc* (por. k. 315v), ponieważ ostatnie składki *RozDom* nie zachowały się¹⁰. W przekazie wrocławskim zakończenie składa się z trzech części. Na początku przedstawiona jest argumentacja przeciwko krytyce anonimowości słownika – przywołani są w niej wielcy autorzy, na których kompilator słownika się opierał: Hugutio, Papiasz, Brito, Izydor, Jan z Genui. Dalej pojawia się polski akcent w postaci laudacji na cześć Boga, Dziewicy Maryi, św. Jana Chrzciciela i św. Wojciecha. Zwieńczeniem jest natomiast eksplicyt¹¹ z datą ukończenia przepisywania dzieła i imieniem skryby. Taki układ zakończenia słownika jest charakterystyczny dla wszystkich przekazów grupy RGB.

Układ haseł

Typowa jest także struktura łacińskiej podstawy *RozDom* i *RozWroc*¹². Słowniki mają układ alfabetyczno-gniazdowy, przy czym kolejność alfabetyczna haseł jest zachowana prawie wszędzie w obrębie pierwszych trzech liter. W artykułach hasłowych podawane są podhasła – nie jest to jednak regułą. Poszczególne hasła pisane są w układzie *in continuo*, co pośrednio wpływa także na ich budowę.

Budowa artykułów hasłowych

W artykułach hasłowych tak *RozDom*, *RozWroc*, jak i pozostałych rozariuszy, można wyróżnić powtarzające się elementy: wyraz hasłowy, informacje gramatyczne, informacje semantyczne. Co istotne dla porównań z innymi średniowiecznymi słownikami łacińskimi, szczególnie z *VEx* i wokabularzem *Brevilogus*, podstawowe wiadomości z zakresu odmiany wyrazu zawarte są w skrótach gramatycznych, tzw. syglach. System jedno- bądź kilkuliterowych skrótów wykorzystywany był w wielu średniowiecznych wokabularzach. Sygle mogły być wpisywane przed wyrazem hasłowym, jak to ma miejsce w *VEx*, a także po nim, jak w *Brevilogu*. Zależało to w dużej mierze od sposobu uporządkowania haseł – *a linea* lub *in continuo*. W rozariuszach pisanych w układzie ciągłym sygle umieszczone są między wyrazem hasłowym a definicją.

⁹ *Ach, Panie Boże, przecież nie umiem mówić, bo jestem młodzieńcem!* (BTys: Jr 1, 6).

¹⁰ Por. *Rozariusz dominikański. Opis kodykologiczny*, s. 18.

¹¹ Szczegółowe omówienie eksplicytu, por. *Rozariusz wrocławski. Opis kodykologiczny*, s. 68.

¹² Szczegółowe omówienie makro- i mikrostruktury słowników, por. *Rozariusz dominikański. Łacińska podstawa Rozariusza dominikańskiego*, s. 27–37 oraz *Rozariusz wrocławski. Łacińska podstawa Rozariusza wrocławskiego*, s. 74–84.

Wprowadzenie polskich glos

Polskie odpowiedniki wybranych łacińskich haseł występują zarówno w *RozDom*, jak i *RozWroc*. Liczba glos w prezentowanych zabytkach (odpowiednio 120 i 127) nie odbiega od liczby wernakularnych ekwiwalentów w pozostałych rozariuszach¹³. Porównując ją jednak z sumą haseł łacińskich (ok. 12 tys. w każdym przekazie), można zauważyć znaczną dysproporcję. Wynika ona z techniki głosowania zabytków. Słowniki, jakimi są rozariusze, miały charakter encyklopedyczny, objaśniający, a nie przekładowy. Z tego względu nie do każdego hasła wprowadzone zostały odpowiedniki polskie – dopisywane były raczej wyjątkowo, a nie systematycznie.

* * *

Mając świadomość, że badane przekazy należą do grupy RGB, chcieliśmy je przedstawić w sposób korespondujący z wcześniejszym opracowaniem innych rozariuszy, w celu pokazania podobieństw i różnic między nimi. Przyjęliśmy zatem, że nasze omówienie zabytków będzie miało układ analogiczny do tego, który został zastosowany w monografii *Rozariusze z polskimi głosami* (2020, dalej skrót: Rpg) przy opisie poszczególnych tekstów źródłowych.

Każdy rozariusz został zaprezentowany osobno, z zachowaniem tego samego schematu. W pierwszej kolejności przedstawiliśmy możliwie jak najbardziej szczegółowy opis kodykologiczny danego rękopisu. Było to dla nas istotne ze względu na fakt, że zarówno *RozDom*, jak i *RozWroc* nie mają opublikowanej pełnej charakterystyki cech fizycznych i zawartości manuskryptu. Następnie przedstawiliśmy aktualny stan badań nad przekazami, z uwzględnieniem naszych własnych poszukiwań. W dalszej kolejności omówiliśmy podstawę łacińską słowników, skupiając naszą uwagę na ich makro- i mikrostrukturze. Analiza bazy tekstowej zabytków w naszym zamierzeniu miała pomóc osadzić polskie glosy występujące w rozariuszach w szerszym kontekście badawczym. W ostatniej części analitycznej przedstawiliśmy omówienie słownictwa polskiego odnotowanego w każdym z rozariuszy, poczynając od informacji ogólnych, poprzez grafikę wyrazów, wybrane zagadnienia gramatyczne (fonetykę, morfologię), a skończywszy na leksyce. W naszych studiach zwróciliśmy uwagę na polskie glosy, które wystąpiły również w innych rozariuszach, ale przede wszystkim na wyrazy pojedyncze i rzadkie, stąd obszerniejsze analizy niektórych z nich.

Omawiane w pracy zagadnienia zilustrowaliśmy cytatami z tekstów źródłowych. Fragmenty kontekstów łacińskich, służące wyjaśnieniu danego problemu,

¹³ Liczba polskich odpowiedników w pozostałych rozariuszach to: *RozKap*: 190, *RozOss I*: 201, *RozOss II*: 96, *RozOss III*: 88, *RozPaul*: 272 (dane za: RPG z 23.07.2022 r.).

zostały opatrzone tłumaczeniami na język polski¹⁴. W zależności od długości cytatu i z powodu konieczności przedstawienia wyводу w sposób jak najbardziej czytelny, translacje umieściliśmy albo w tekście, albo w przypisach dolnych. Tłumaczenia zostały wykonane częściowo przez autorów pracy, a częściowo przez konsultanta monografii, Prof. Krzysztofa Pawłowskiego.

W odróżnieniu od monografii Rpg w niniejszym opracowaniu zawarliśmy także edycję naukową glos zapisanych w zabytkach¹⁵. Poprzedziliśmy ją obszernym wstępem, w którym omawiamy problematykę wydawania średniowiecznych tekstów łacińskich z polskimi glosami, oraz zawierającym szczegółową instrukcję do opracowanej przez nas edycji. Po przedstawieniu polskich wyrazów w łacińskich kontekstach z *RozDom* i *RozWroc* umieściliśmy zbiorczy indeks glos ze wskazaniem w nagłówkach ich transkrypcji, podaniem form gramatycznych, w jakich pojawiły się w tekście, oraz przytoczeniem transliterowanych zapisów wraz z ich lokalizacją.

Zachowując taki układ opracowania, stawialiśmy sobie za cel dokonanie jak najpełniejszego opisu *RozDom* i *RozWroc* wraz z podaniem poświadczeń tekstowych polskich wyrazów w nich występujących. Ze względu na różnice w badanym materiale oraz autonomiczne podejście autorów poszczególnych rozdziałów omówienia te nie są całkowicie ze sobą paralelne – zachowaliśmy ogólną strukturę kolejnych części, jednak ujęcie problemów zależało przede wszystkim od koncepcji badawczej osoby opracowującej dane zagadnienie.

Przyporządkowanie rozdziałów i podrozdziałów do ich autorów przedstawia się następująco: *Wstęp* (KJ), *Rozariusz dominikański* (ML), *Rozariusz wrocławski: Opis kodykologiczny* (KJ), *Stan badań* (KJ, DK), *Łacińska podstawa Rozariusza wrocławskiego* (KJ), *Polski materiał w Rozariuszu wrocławskim* (DK), *Edycja glos polskich: Zasady edycji* (ML), *Polskie glosy w RozDom* (ML), *Polskie glosy w RozWroc* (KJ, DK), *Indeks polskich glos* (ML), *Zakończenie* (KJ), *Bibliografia* (KJ, DK, ML), *Wykaz omawianych polskich wyrazów* (ML).

¹⁴ Tym samym zrezygnowaliśmy w pracy z tłumaczenia całych kontekstów łacińskich, skupiając się na uwypukleniu najistotniejszych dla omawianej kwestii informacji.

¹⁵ Brak edycji polskich glos we wskazanej monografii był uwarunkowany tym, że wszystkie poświadczenia tekstowe z omawianych wokabularzy zostały zamieszczone w internetowej bazie danych *Rozariusze z polskimi glosami* (dalej skrót: RPG). W najbliższej przyszłości także materiał wyekscerpowany z *RozDom* i *RozWroc* zasili ten elektroniczny zasób.

* * *

Monografia nie powstałaby w takim kształcie, gdyby nie życzliwość i pomoc różnych osób i instytucji. Szczególne podziękowania składamy:

O. Dr. Ireneuszowi Wysokińskiemu OP, Dyrektorowi Archiwum Polskiej Prowincji Dominikanów w Krakowie, za umożliwienie przeprowadzenia badań nad rękopisem L.XV.12 (*Rozariusz dominikański*);

Pracownikom Oddziału Rękopisów Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu za wykonanie fotografii cyfrowych rękopisu IV Q 95 (*Rozariusz wrocławski*) i udostępnienie manuskryptu najpierw do indentyfikacji, a następnie sporządzenia jego opisu;

Panu Prof. Krzysztofowi Pawłowskiemu za konsultacje łacynistyczne oraz tłumaczenia części łacińskich tekstów źródłowych;

Państwu Recenzentom – Prof. Aleksandrze Janowskiej oraz Prof. Michałowi Rzepieli za życzliwe przyjęcie publikacji oraz cenne wskazówki zawarte w recenzjach.

Jesteśmy również bardzo wdzięczni Pani Prof. Ewie Deptuchowej, Kierownik Pracowni Języka Staropolskiego IJP PAN, za konsultacje merytoryczne oraz wsparcie podczas całego procesu powstawania książki.

I. ROZARIUSZ DOMINIKAŃSKI

1. Opis kodykologiczny

Przedstawiony opis kodykologiczny rękopisu pochodzącego z ok. 1470 r. jest wynikiem moich kilkuletnich badań (ML), które dotyczyły polskich głos zapisanych w manuskrypcie przechowywanym w Archiwum Polskiej Prowincji Dominikanów w Krakowie (dalej skrót: APPD)¹⁶. Wszelkie dodatkowe informacje, których nie udało mi się zweryfikować, zostały przytoczone za opracowaniem Wojciecha Świebody¹⁷.

1.1. Tytuł rękopisu

Dominikański rękopis o sygn. L.XV.12 zatytułowany jest *Vocabularium alphabeticum*. Nazwa ta została nadana wspólnie w archiwum. Ten sam tytuł powtórzono przy opisie obiektu zamieszczonego w Dominikańskiej Bibliotece Cyfrowej *Armarium*, w której można obejrzeć podobiznę manuskryptu¹⁸.

Inną nazwę nadano mu w nieopublikowanym katalogu średniowiecznych rękopisów należących do APPD, w którym W. Świeboda w nagłówku odpowied-

¹⁶ Badania zostały przeprowadzone dzięki życzliwości Dyrektora APPD, o. dra Ireneusza Wysockiego OP.

¹⁷ Przywołane opracowanie to katalog, który istnieje jedynie w formie maszynopisu zatytułowanego *Katalog rękopisów średniowiecznych z Archiwum Polskiej Prowincji Dominikanów w Krakowie* (dalej skrót: KAPPD). Zawiera on opisy poszczególnych manuskryptów, które następują zgodnie z kolejnymi sygnaturami i kończą się odpowiednim imieniem i nazwiskiem osoby opracowującej. W katalogu nie oznaczono stron. Wszelkie zauważone względem katalogu różnice czy odmienne stanowiska badawcze wyszczególnione zostały w odpowiednich przypisach.

¹⁸ Por. <https://bc.dominikanie.pl/dlibra/publication/856/edition/712>.

niego rozdziału użył określenia *Vocabularius*. W szczegółowym opisie kodeksu dookreślił, jaki rodzaj słownika reprezentuje analizowany rękopis, mianowicie *Vocabularius „Ex quo”* (*Granarius seu Brevilogus seu Rosarius*). Rozszerzony tytuł zawiera informacje znajdujące się we wstępie do słownika, co dodatkowo autor opracowania uwzględnił w części dotyczącej [*Prologu*]. Jest to tytuł umowny, wywodzący się od początkowych słów tekstu: *Ex quo vocabularii varii autentici...* (k. 1r)¹⁹.

Na wewnętrznym marginesie k. 1r między szpaltami widnieje XVIII-wieczna²⁰ notatka napisana piórem, czarnym atramentem: *Lexicon exponens significationes verborum*. Najprawdopodobniej pozostawił ją bibliotekarz w czasie, gdy rękopis przechowywany był jeszcze we Lwowie. Można tak sądzić, ponieważ ten sam charakter pisma widnieje w innym lwowskim rękopisie oznaczonym sygn. L.XV.13²¹ (por. *Fot. I*). Nie wiadomo, czy pod takim tytułem wokabularz przechowywano w dominikańskim klasztorze we Lwowie, skąd trafił do Krakowa²², ale jest to wysoce prawdopodobne. Pewne światło na to rzuca zachowany w APPD katalog biblioteki lwowskich dominikanów z 1776 r. oznaczony sygn. Lw. 509²³. Niestety, w części drugiej katalogu, w której książki ułożone są tematycznie, w rozdziale ósmym, opatrzonym literą *H*, gdzie wymienione są m.in. gramatyki i słowniki²⁴, nie zapisano omawianego wokabularza ani pod tytułem rozpoczynającym się od słów: *Dictionarius...*, ani *Ex quo...*, *Lexicon...*, *Vocabularius...* Uwagę zwraca jednak inny fakt – podobieństwo pisma w katalogu, które pochylone jest od góry w prawą stronę i ma charakterystyczne ozdobniki przy wielkich literach. Podobny dukt pojawia się w zapisie między szpaltami na k. 1r badanego rękopisu. Być może autorem tego wpisu jest twórca katalogu, o. Jan Chrzyciel Augustynowicz, który pełnił we Lwowie funkcję bibliotekarza w latach 1776–1778 (Szostek 1975: 420). Trop ten należy jeszcze szczegółowo przebadać. Być może wnikliwa lektura pierwszej części katalogu pozwoli w przy-

¹⁹ Tłum.: *Z którego słowniki rozmaite, autentyczne...*

²⁰ Według W. Świebody jest to notatka XIX-wieczna. Bardziej prawdopodobna wydaje się wcześniejsza datacja, por. dalszą część akapitu.

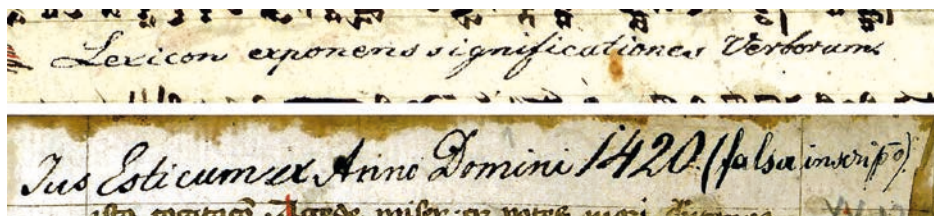
²¹ W rkpsie L.XV.13 ta sama ręka tym samym czarnym atramentem na górnym marginesie k. 1r zapisała: *Ius Esticum ex Anno Domini 1420 (falsa inscriptio)*.

²² Informacje o pierwotnym miejscu przechowywania rękopisu uzyskałem od Dyrektora APPD o. dra I. Wysokińskiego OP, dodatkowe dane potwierdzające te wiadomości podaję na kolejnych stronach.

²³ Przywoływany katalog lwowskiego konwentu zatytułowany jest: *Gemina Annotatio Librorum in Bibliotheca Conventus Generalis Leopoliensis Sacri Ordinis Praedicatorum Locatorum, Quarum prima continet Authores in Communi Ordine Alphabetico Conscriptos...* Dziękuję za konsultację dotyczącą zawartości katalogu Pani Prof. Annie Zajchowskiej-Bołtromiuk.

²⁴ Rozdział ósmy katalogu oznaczony literą *H* nosi tytuł: *Libros Grammaticales, Oratorios, Poeticos aliosque ad eruditionem Spectantes*, por. rkps APPD sygn. Lw. 509, s. 117.

słości odnaleźć w nim informację o manuskrypcie oznaczonym dawną sygn. 39, choć jest to utrudnione z uwagi na fakt, że wiele pozycji nosi tytuł *Dictionarius*, a przypisane do dzieł numery były często wykreślane i zmieniane.



Fot. 1. Zapisy na k. 1r w rękopisach APPD sygn. L.XV.12 oraz L.XV.13

Z uwagi na zawartość rękopisu, prowadzone współcześnie badania oraz tradycję nazewniczą związaną ze średniowiecznymi słownikami grupy RGB w niniejszym opracowaniu prezentowany wokabularz nazywany jest *Rozariuszem dominikańskim*²⁵.

1.2. Materiały pisarskie

Dominikański rękopis to papierowy kodeks o rozmiarach ok. 22x15–15,5 cm. Użyty do jego sporządzenia papier jest dość gruby i niejednorodny. Część kart jest gładka, inne mają kresy co 3 cm i żeberka po ok. siedem na 1 cm. Z uwagi na ściśle zapisanie kart nie sposób bez panelu elektroluminescencyjnego jednoznacznie określić występujące w manuskrypcie filigrany. Z tego też względu przeprowadzone przeze mnie badania uzupełnione zostały o analizę sporządzoną przez W. Świebodę²⁶.

Filigrany pochodzą z lat 1463–1469. Wśród najczęściej powtarzających się należy wymienić:

- głowę wołu z pięciopłatkowym kwiatem (rozetą) u góry na pojedynczym pręcie między rogami oraz na pojedynczym pręcie wychodzącym z pyska, u dołu trójkąt (grot strzały) podzielony na trzy części. Pojedyncza linia, na której końcu znajduje się trójkąt, jest dwukrotnie przekreślona, k. 1r–59v. Podobny do znaku Piccard-Online 66428 lub 66429 (1466),

²⁵ Por. Rpg 2020: 23–33, por. także *Wstęp*, s. 9–11.

²⁶ Za W. Świebodą podaję zakres kart, na których występują filigrany, oraz znaki wodne, których nie udało mi się zidentyfikować w rękopisie: Piccard 2, XII 858; 2, XIII 81 oraz 2, XIII 726. Dodatkowo podaję ich odpowiedniki za katalogiem Piccard-Online: <https://www.piccard-online.de/start.php>.

- głowę wołu z pięciopłatkowym kwiatem (rozetą) u góry na pojedynczym pręcie między rogami oraz na pojedynczym pręcie wychodzącym z pyska, u dołu trójkąt (grot strzały) podzielony na trzy części. Pojedyncza linia, na której końcu znajduje się trójkąt, jest dwukrotnie przekreślona, k. 1r–59v. Podobny do znaku Piccard 2, XII 858, Piccard-Online 66203 (1469),
- głowę wołu z ośmiopłatkowym kwiatem (rozetą) u góry na podwójnym pręcie zwiężającym się ku górze między rogami, k. 60r–143v. Podobny do znaku Piccard 2, XIII 81, Piccard-Online 69399 (1463),
- głowę wołu z sześciopłatkowym kwiatem (rozetą) u góry na podwójnym pręcie między rogami oraz krzyż na dole na podwójnym pręcie wychodzący z pyska, k. 60r–143v. Podobny do znaku Piccard 2, XIII 726, Piccard-Online 70185 (1464–1468),
- głowę wołu z sześciopłatkowym kwiatem (rozetą) u góry na podwójnym pręcie między rogami oraz krzyż na dole na podwójnym pręcie wychodzący z pyska²⁷, k. 144r–262v. Podobny do znaku Piccard-Online 70214 lub 70219 (1464–1465).

Cały kodeks pisany jest brązowym atramentem, który w zależności od ilości dodanej do niego sadzy przybierał różne odcienie – od barwy jasnobrązowej po prawie czarną. Różnice w kolorze najwyraźniej widać, gdy zestawia się miejsca wpisywania ozdobnych liter inicjalnych, w których wykorzystano ciemniejszy atrament, z podstawowym tekstem słownika, por. np. k. 142va. Ponadto wszelkie inicjały, podkreślenia oraz dodatkowe wyróżnienia sporządzone zostały rubrą.

1.3. Układ tomu

Kodeks formatu *octavo* liczy 22 składki, z których ostatnia jest niekompletna. Po niej powinna być jeszcze 23 składka, ale została wydarta, zachowała się jednak górna część jej zszycia. Składki 1–21⁶⁺⁶ (k. 1r–251v) oraz 22⁶⁺⁵ (252r–262v) zostały oznaczone kustoszami literowymi od *a* do *x* na końcu każdej składki²⁸. Ze względu na zbyt głębokie przycięcie dolnych marginesów kustosze składek 6, 11 i 15 (tj. kustosze: *F*, *L*, *p*) zachowały się tylko częściowo. Kustosze składek 18 i 19 (tj. kustosze: *S*, *T*) zostały dodatkowo podrubrykowane.

Na początku kodeksu przed wokabularzem wtórnie została doklejona średnio-wieczna pergaminowa karta oznaczona cyfrą III, która nie należy do pierwszej składki. Ponadto na początku i na końcu rękopisu wprawiono karty ochronne,

²⁷ Dobrze widoczny znak znajduje się na k. 259 oraz k. 261.

²⁸ Wykaz miejsc występowania kustoszy w rkpsie: *a* – k. 11v, *b* – k. 23v, *c* – k. 35v, *d* – k. 47v, *E* – k. 59v, *F* – k. 71v, *G* – k. 83v, *h* – k. 95v, *I* – k. 107v, *k* – k. 119v, *L* – k. 131v, *M* – k. 143v, *N* – k. 155v, *O* – k. 167v, *p* – k. 179v, *Q* – k. 191v, *R* – k. 203v, *S* – k. 215v, *T* – k. 227v, *v* – k. 239v, *x* – k. 251v.

które oznaczone są cyframi I, II, IV, V. Karty I oraz V przycięte są do $\frac{1}{3}$ szerokości pozostałych kart.

Cały manuskrypt ma współczesną foliację w prawym górnym rogu, wpisaną ołówkiem od k. 1 do k. 262. Osoba numerująca karty nie wystrzegła się błędów, stąd po k. 6 następuje k. 6a, a po niej k. 7. Liczne skreślenia oznaczeń kolejnych kart występujące od k. 65 aż do końca kodeksu świadczą o ponownym przeliczaniu kart rękopisu. Początek błędnej potrójnej numeracji rozpoczyna się na k. 68, gdzie nad poprawną liczbą widnieją przekreślone numery 69 i 70. Takie skorygowane oznaczenie utrzymuje się już do końca tomu.

W kodeksie zachował się pierwotny system porządkowania słownika przy użyciu pergaminowych jęczyczków doklejonych na zewnętrznych marginesach kart, na których rozpoczynają się hasła na kolejne litery alfabetu²⁹. Jęczyczki wykonane zostały z pergaminowej makulatury, na którą składał się niezidentyfikowany muzyczny manuskrypt, o czym świadczą zachowane na pojedynczych zakładkach neумы (k. 63, 74, 89, 103, 111, 132, 162, 208, 221)³⁰.

1.4. Przygotowanie strony pod zapis

Kompozycję karty wyznacza dwukolumnowy schemat pisarski o wymiarach ok. 17,5x11 cm narysowany piórem od linijki, odstęp między kolumnami wynosi ok. 1,2x1,5 cm. Kolumny zachowują stałą szerokość po 5 cm i ograniczone są z czterech stron cienką brązową linią. Marginesy zewnętrzne zmieniają swoją szerokość w zależności od przycięcia i głębokości zszycia grzbietu, stąd trudno podać ich jednorodne wartości³¹. W jednym bloku tekstowym mieści się odpowiednio od 35 do 45 wierszy. Wyjątek stanowi doklejona karta III, która nie ma określonego schematu pisarskiego i została zapisana w nieregularny sposób, w zależności od doraźnych potrzeb.

²⁹ Takie samo rozwiązanie zastosowano m.in. w *RozOss II* (por. Rpg 2020: 79–80) i w *Rozariuszu wrocławskim* (por. *Rozariusz wrocławski. Opis kodykologiczny*, s. 62).

³⁰ Wykaz miejsc występowania pergaminowych jęczyczków przypisanych do kolejnych części rkpsu: A – k. 1, B – k. 29, C – k. 37, D – k. 63, E – k. 74, F – k. 89, G – k. 103, H – k. 111 (pierwsze hasło na literę H znajduje się na k. 110v), I – k. 115, K – k. 131, L – k. 132 (pierwsze hasło na literę L znajduje się na k. 131v), M – k. 142 (pierwsze hasło na literę M znajduje się na k. 141v), N – k. 155, O – k. 162, P – k. 172, Q – k. 208, R – k. 211 (pierwsze hasło na literę R znajduje się na k. 210v), S – k. 221 (pierwsze hasło na literę S znajduje się na k. 220v), T – k. 251.

³¹ Wielkość marginesów na poszczególnych kartach waha się w określonym przedziale: górny 1–2 cm, dolny ok. 2 cm, zewnętrzny 1,8–3 cm, wewnętrzny 1,2–1,8 cm.

1.5. Pismo

Kodeks pisany jest jedną ręką dość starannym duktem określanym jako kursywa gotycka lub *cursiva libraria*. Przyczyną pojawiających się dostrzegalnych miejscami odmienności w kroju pisma (por. k. 181v oraz k. 259r), jego wysokości i szerokości, są różne sposoby przycinania kolejnych piór oraz ilość i jakość stosowanego atramentu. Zapewne nie bez znaczenia była również pora dnia, w której pisarz kopiował manuskrypt.

Dbłość o pismo przejawia się nie tylko na poziomie grafii, ale także na poziomie poprawności tekstu. W omawianym rozariuszu pojawiają się nieliczne skreślenia i poprawki³², czego świadectwo znajdujemy np. na k. 56va, na której kopista zaczął wpisywać początek kolejnego hasła *onsili*, po czym zauważył swój błąd, wykreślił wyraz i zapisał go poprawnie *Consolidus*. Najczęściej przekreślane lub poprawiane były pojedyncze litery, jak np. na k. 98vb w wyrazie *Franciso* (pisarz skreślił zbyt wcześnie wpisane litery *so* po literze *n*) czy na k. 122va w wyrazie *Infantus* (pisarz poprawił literę *s* na literę *t*). Wyjątkowo trafiają się skreślenia całych wierszy, jak na k. 85rb, gdzie fragment *qui flat ab oriente* został uznany za niepotrzebny. W całym rękopisie takich drobnych emendacji jest kilkadziesiąt, co w porównaniu z innymi rękopisami użytkowymi jest niewielką liczbą i świadczy o uważności kopisty.

Słownik odzwierciedla charakterystyczny dla jego epoki sposób organizacji tekstu. Do stałych zachowań pisarskich można zaliczyć m.in.: stosowanie skrótów w postaci kontrakcji, suspensji oraz bogatego systemu znaków abrewiacyjnych, jak również wprowadzenie znaków delimitacji tekstu w formie podrubrykowanych ukośnych kresek oraz wielkich liter. Pisarz szczególnie chętnie wykorzystywał majuskuły oraz ukośniki w celu wyróżnienia dodatkowych znaczeń lub kolejnych podhaseł, np. *Cento* na k. 46ra, *Indoles* na k. 122ra. W całym wokabularzu brakuje znaków przenoszenia wyrazów czy to za pomocą dwóch równoległych kresek, jak np. w *RozOss* I na k. 49ra, czy to za pomocą dwóch kropek, jak np. w *RozWroc* na k. 2r, czy to przy użyciu systemu mieszanego, jak np. w *RozOss* III na k. 6v.

1.6. Zdobienia

W kodeksie zachowana jest równomierna rubrykacja. Inicjały duże rozpoczynające hasła na kolejne litery (*A–T*) są bogato zdobione i różnią się między sobą co do wielkości i sposobu rozbudowania zdobienia. Przykładowo inicjał *E* w wyrazie *Ex* rozpoczynającym słownik ma wysokość 11 wierszy, a jego zdobienie wychodzi na margines i oplata obie szpalty tekstu z trzech stron (por. fotografia na przed-

³² Skreślenia brązowym atramentem wykonane są przez pisarza słownika.

niej okładce książki). Wewnątrz inicjalnej litery wyrysowane są trzy koronowane głowy oraz jedna bez korony odwrócona ku dołowi. Tak rozbudowane zdobienie znajdujemy w rękopisie jeszcze tylko raz w haśle *Saba* rozpoczynającym ciąg haśleń na literę *S* na k. 221vb. Inicjały rozpoczynające wyrazy na kolejne litery mają wysokość od 7 do 19 wierszy. Najczęściej są one ozdobione motywami plecionki, np. *Cabus* na k. 37ra, *Dabir* na k. 63ra, *Ebdomada* na k. 74rb, lub motywami florystycznymi, w których stałym elementem jest liść akantu, np. *Pabo* na k. 172rb. W niektórych literach inicjalnych połączono oba motywy, jak np. w haśle *Gabriel* na k. 103rb, w którym plecionka kończy się dekoracją roślinną. Odmienne od tego schematu są inicjały zawierające inne motywy, np. klęczącej postaci w haśle *Alma* na k. 1va, twarzy wśród liści i kwiatów w haśle *Naab* na k. 155va, krzyża w haśle *Babatum* na k. 29vb czy pawich oczek w haśle *Tabanum* na k. 251ra. W rękopisie można odnaleźć zarówno inicjały otwarte, np. *Gabriel* na k. 103rb, jak i zamknięte, np. *O* na k. 162va oraz zamknięte tylko prawostronnie, np. *Naab* na k. 155va (por. Fot. 2).

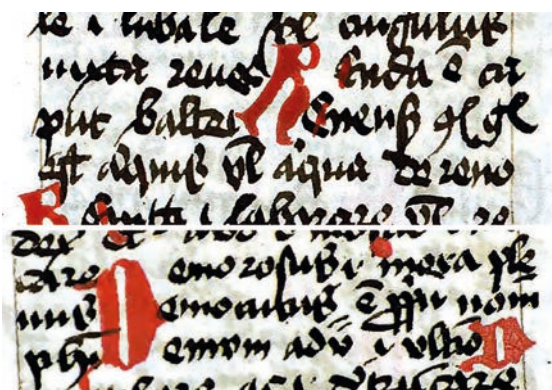


Fot. 2. Wybrane inicjały zapisane w kodeksie, k. 1va, 29vb, 37ra, 115rb, 142va, 155va, 172rb, 251ra

Rubrykowane inicjały średnie, wyróżniające kolejne hasła słownika w obrębie poszczególnych liter, mają wysokość 1–5 wierszy, np. *Adam* na k. 5vb, *Dia* na k. 67ra, *Ewa* na k. 84rb. W niektórych inicjałach namalowano wypustki dekoracyjne, np. *Seth* na k. 235ra, lub zawarto element dekoracyjny wewnątrz litery, np. *Oenoforum* na k. 166va.

Poza inicjałami dużymi i średnimi w rozariuszu występują inicjały małe, rozpoczynające kolejne hasła w obrębie tej samej litery³³. Wśród nich są takie, które przynależą do dwóch, a czasem trzech haśleń umieszczonych w kolejnych wierszach, np. inicjał *R* dopasowano do haśleń *Renda*, *Renensis* na k. 216va, inicjał *D* dopasowano do haśleń *Demorosus*, *Democutus*, *Demvm* na k. 65va (por. Fot. 3).

³³ Por. *Rozariusz dominikański. Łacińska podstawa Rozariusza dominikańskiego*, s. 27–28.



Fot. 3. Inicjały małe dopasowane do kilku haseł, k. 216va, 65va

Na wielu kartach hasła są tak ściśle zapisane, że rubrykator nie zauważył pozostawionych do uzupełnienia miejsc, stąd w kilkudziesięciu hasłach brakuje inicjałów, np. <A>bnepos na k. 2vb, achans na k. 30ra, <C>apulus na k. 40va. Innym rodzajem popełnionego w wokabularzu błędu jest wprowadzenie złego inicjału. O ile w części słownika z hasłami na literę *C* w większości błędnych miejsc rubrykator nadpisał nad inicjałem *B* inicjał *C*, np. *Calo* na k. 37va, *Calips* na k. 38rb, to w pojedynczych przypadkach nie zauważył swojej pomyłki, np. *Balararia* zamiast *Calaria* na k. 37vb, *Balx* zamiast *Calx* na k. 38ra, *Baldeus* zamiast *Caldeus* na k. 38ra. Pojedyncze błędy w oznaczaniu inicjałów w obrębie haseł na literę *C* mogły być spowodowane podobieństwem liter inicjalnych *B* i *C*, które w swoim obrysie przypominają często literę *O* z wypustkami wychodzącymi albo z lewej (inicjał *B*), albo z prawej strony (inicjał *C*, por. Fot. 4). Jest to jednak tylko przypuszczenie, ponieważ nie wiemy, czy egzemplarz, z którego kopiowany był słownik, zawierał podobnie nakreślone inicjały. Najpoważniejszym uchybieniem rubrykatora jest pozostawienie na k. 259v–260r inicjałów *S* zamiast inicjałów *T* w obrębie wszystkich haseł, np. *Sragedia* zamiast *Tragedia* na k. 260ra. Nie wiadomo jednak, co mogło być przyczyną tak poważnego błędu.

W całym rękopisie nie znalazłem wpisanych reprezentantów, stąd nasuwa się przypuszczenie, że rubrykator mógł mieć przed sobą drugi egzemplarz słownika, na którym się wzorował.



Fot. 4. Inicjały małe B, C, D, O, k. 34ra, 37va, 64va, 168ra

1.7. Kolofony i podpisy

W rękopisie brak jakichkolwiek not własnościowych. W nieopublikowanym katalogu W. Świeboda podaje, że na wzmacniających pergaminowych zszywkach widoczne są pojedyncze zapisy, których odczytanie jest niepewne: k. 77–78 *magister Stanislaus de Dambicza* [?], k. 137–138 *Georgii de Vislicza* [?] *clericus Cracoviensis dioecesis* (za: KAPPD).

Bardzo prawdopodobne, że na końcu brakującej składki znajdował się kolofon, w którym podana była data zakończenia pracy oraz imię osoby piszącej, jednak ta część została utracona, a innych wskazówek w rękopisie brak³⁴.

1.8. Zawartość tomu

Na początku manuskryptu tuż przed słownikiem wklejona jest dodatkowa XV-wieczna pergaminowa karta oznaczona III. W jej prawym górnym rogu zapisano ołówkiem *sygn. XV. 12*. Notatkę tę sporządziła ta sama osoba, która oznaczyła numery kart całego kodeksu. Na karcie znajdują się wypisy o różnej treści sporządzone przez co najmniej trzy osoby.

Wyliczając od góry, widnieją na niej: przysłowia, np. *Natura intendit quod melius est*³⁵, notatki do nauki języka łacińskiego rozpoczynające się od słów: *Precor, precaris, id est rogare unde hic et hec precabilis...*, podręczny glosariusz łacińsko-polski, w którym obok łacińskich haseł znajdują się polskie odpowiedniki, np. *Cabo walach, Cuniculus krolik, Iusticiarius oprawcza*³⁶, notatki gramatyczne rozpoczynające się od słów: *Pronomen figure composite et componitur a preposicione pro et a nomine nomen...*, które kończą się na k. IIIv.

³⁴ Jako ciekawostkę można podać, że na prawym marginesie k. 214rb zachował się nietypowy podpis, jakim jest odcisk palca rubrykatora.

³⁵ Tłum.: *Natura zmierza do tego, co jest lepsze*; por. Walther 1959–1966: 18147.

³⁶ Cały polski materiał z tego glosariusza opublikowany zostanie w osobnym artykule.

W dolnej części k. IIIv umieszczono humorystyczny zapis *Honorabilis domine clechą otworz myechą*³⁷, który zamyka te doraźne notatki.

Na k. 1r–262v znajduje się niekompletny łaciński słownik rozpoczynający się od słów: *Ex quo vocabularii varii autentici...* Obejmuje on hasła od litery *A* do litery *T* (*Alma–Tvrbackio*). Wewnątrz tekstu łacińskiego oraz na marginesach zapisano 120 polskich glos.

1.9. Oprawa

Kodeks ma pierwotną oprawę z XV w., którą poddano współcześnie renowacji. Dębowe deski obleczone są brązową skórą fazowaną na wszystkich krawędziach. Tłoczenia na okładzinie są słabo widoczne z powodu wytarcia skóry, jednak miejscami zachował się zarys prostokątnej ramy lustra, w której uwidaczniają się cztery równoległe linie. W górnej części przedniej okładziny zauważalne są jeszcze fragmenty napisu (być może tytułu), jednak jego odczytanie jest niemożliwe.

Na obu okładzinach zachowało się po pięć metalowych guzów, które rozmieszczone są na czterech rogach i pośrodku okładziny. Na skórze i drewnie pozostały wyraźne ślady po zapięciu złożonym ze skórzanych pasków mocowanych na metalowe sztyfty. Na grzbiecie znajdują się trzy podwójne zwięzy. W. Świeboda ustalił ponadto, że użyte do wzmocnienia rękopisu kapitałki plecione były ze skóry. Dolna kapitałka jest odkryta z powodu ubytków okładziny, a górna jest nadal zakryta.

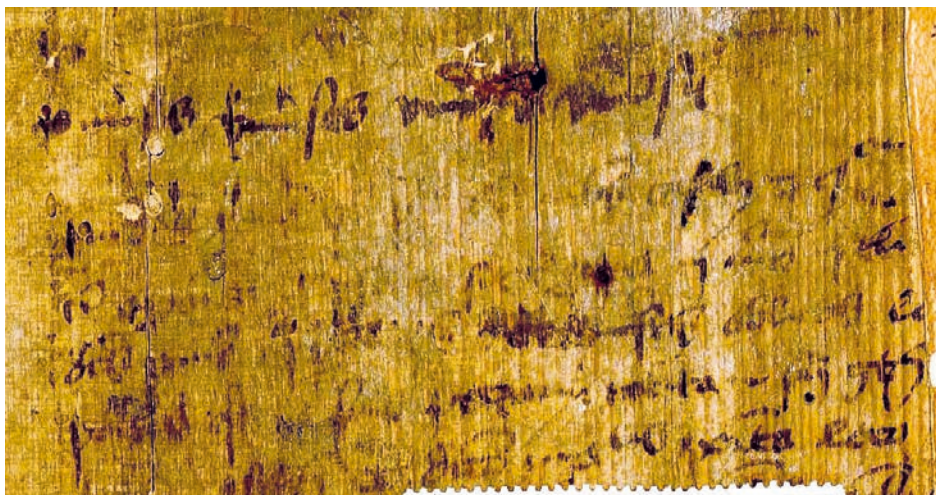
Zachowały się fragmenty pierwotnej wyklejki górnej okładziny, na której znajduje się m.in. niepełny cytat biblijny z 1 Listu do Koryntian: *Omnis <...> aut prophethans vellato capite deturpat*³⁸ i łacińskie przysłowia, np. *Non omnia possumus omnes*³⁹. Na zachowanych skrawkach pozostałej części okładziny widoczne są wyłącznie pojedyncze litery.

Na wewnętrznej stronie deski górnej części oprawy widoczny jest bardzo rozmyty łaciński tekst, pochodzący z XV w. Rozpoznanie tekstu wydaje się niemożliwe, ponieważ widoczne są w nim pojedyncze wyrazy (por. *Fot.* 5). Dodatkowym utrudnieniem jest błędne wprawienie deski – żeby cokolwiek dostrzec, należy najpierw odwrócić rękopis o 180°.

³⁷ W wyrazie *Honorabilis* pierwsza litera przypomina literę *P*. Wyraz *otworz* był poprawiany, możliwa też lekcja *otvorz*.

³⁸ *Każdy <mężczyzna modląc się> lub prorokując z nakrytą głową, hańbi swoją głowę* (BTys: 1 Kor 11, 4).

³⁹ Tłum.: *Nie wszyscy możemy wszystko*; por. Walther 1959–1966: 38954.



Fot.5. Fragment wewnętrznej strony deski górnej części oprawy

1.10. Właściciele i czytelnicy

Rękopis jest pochodzenia polskiego, o czym świadczą zarówno polskie głosy w słowniku, rubrykowane polskie wezwanie modlitewne *Panno* na k. 89rb, jak i zapiski marginalne sporządzone przez późniejszych czytelników. Kolejny dowód na funkcjonowanie kodeksu w środowisku posługującym się językiem polskim stanowi dodatkowa k. III, na której wpisano łacińsko-polski glosariusz.

Manuskrypt L.XV.12 należał do klasztoru dominikanów we Lwowie, o czym świadczy początkowa litera sygnatury – *L*. Dowodem na to jest także charakterystyczna biała naklejka biblioteczna z ząbkowanym rantem, wewnątrz której znajduje się niebieskie obramowanie pola w kształcie plecionki zwieńczonej na rogach czteropłatkowym kwiatem, która zachowała się również w innych lwowskich rękopisach mających dawne oprawy, np. L.XV.6, L.XV.13 czy L.XV.23⁴⁰. Wspomniana naklejka ze starą sygnaturą wpisaną (prawdopodobnie w XVIII w.) piórem, czarnym atramentem: 39 umieszczona jest na wewnętrznej części deski górnej okładziny. Późniejsza ręka dopisała na tej samej naklejce ołówkiem nową sygn. XV.12. Być może 39 nie jest sygnaturą biblioteczną, ale numerem inwentarzowym, ponieważ *Nr 39* pojawia się jeszcze raz, zapisany ołówkiem w prawym górnym rogu k. 1r. Do Krakowa manuskrypt przywieziony został w 1946 r. i od tego czasu jest częścią zbiorów krakowskiego konwentu.

⁴⁰ Dziękuję Panu Mgr. Sławomirowi Szyllerowi oraz Panu Prof. Jerzemu Kaliszukowi za konsultację w sprawie naklejek używanych przez lwowskich dominikanów.

1.11. Stan zachowania

Ocalała część kodeksu wraz z oprawą jest w dobrym stanie. Na większości kart w wewnętrznym górnym rogu widoczne są ślady wilgoci (m.in. na k. 12r, 16r i kolejnych). Na k. IIIr pojawiły się ślady rdzy w miejscach, w których karta stykała się z gwoździami guzów ochronnych wierzchniej okładziny. Rdza znajduje się również na k. 262r w dwóch miejscach, w których karta stykała się ze sztyftami przytwierdzającymi skórzane paski zapięcia manuskryptu. Ślady te są świadectwem tego, że rękopis przed renowacją, gdy doprawiono karty ochronne, miał okładkę z guzami, ale też brakowało w nim końcowych składek. W przeciwieństwie do słownika dodatkowa k. III jest bardzo wytarta, jej brzegi są postrzępione od góry i od dołu, a na samej karcie widoczne są cztery niewielkie dziury.

2. Stan badań

Współczesna wiedza na temat przedwojennego zasobu biblioteki dominikańskiego konwentu we Lwowie i badanego manuskryptu jest ograniczona. Wprawdzie szczegółową charakterystykę księgozbioru na podstawie katalogu z 1776 r. oraz informację o strukturze biblioteki opracowała Irena Szostek (1975: 409–461), jednak z uwagi na charakter artykułu brak w nim choćby wzmianki o badanym wokabularzu. Inną formę przyjęła praca Krystyny Zawadzkiej (1973: 213–228), która w niewielkim artykule zgromadziła bardzo bogatą bibliografię prac odnoszących się do zasobów dawnych klasztornych bibliotek dominikańskich. Jednak w części poświęconej konwentowi i kościołowi pw. Bożego Ciała we Lwowie, w którym przechowywany był *Rozariusz dominikański*, odwołała się wyłącznie do przytoczonego powyżej studium autorstwa I. Szostek.

Jedynie jak dotąd, jednak nieopublikowane, wydanie kilku przykładowych glos z *RozDom* (podanych w transliteracji) zawarł w swoim opisie katalogowym Wojciech Świeboda⁴¹. Wśród wyekscerpowanych ze słownika polskich wyrazów oraz zapisek marginalnych przytacza siedem: *sarlok*, *polizacz*, *wyszwołyecz*, *clekothky*, *Panno*, *orkysz*, *Maria a Panye*.

W 2007 r. podczas krakowskiej konferencji pt. *Zakony mendikańckie w średniowiecznej aglomeracji Krakowa*⁴² przedstawiłem wstępne spostrzeżenia na temat polskich glos w średniowiecznych rękopisach dominikańskich, w tym również w kodeksie zawierającym *RozDom*. Osiem lat później w artykule

⁴¹ Por. przyp. 17.

⁴² Konferencja organizowana była przez Dominikański Instytut Historyczny, Wydział Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz Wydział Historii Kościoła Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie. Referat zatytułowany był *Glosy polskie w łacińskich rękopisach archiwum klasztoru dominikanów w Krakowie*.

Zapisy polskie w słownikach i glosariuszach XV w. – terminy, źródła, perspektywy badawcze (Leńczuk 2015: 103–114) wymieniłem omawiany manuskrypt w grupie *Rozariuszy, granariuszy i brevilogów*. Publikacja nie zawiera edycji polskiego materiału, a jedynie klasyfikuje odnaleziony rozariusz pośród innych średniowiecznych dzieł leksykograficznych zawierających polskie słownictwo.

W 2020 r. podczas *Seminarium mediewistycznego* zaprezentowałem dane dotyczące łacińskiej i polskiej zawartości tego manuskryptu oraz polskich zapisów⁴³. Wystąpienie to powiązane było bezpośrednio z prowadzonymi wówczas badaniami w ramach projektu pt. *Słownictwo polskie w XV-wiecznych rozariuszach łacińskich. Studium porównawcze* realizowanego pod kierunkiem dr hab. Ewy Deptuchowej, prof. IJP PAN. Niniejsze opracowanie jest rezultatem autorskich badań (ML) nad *Rozariuszem dominikańskim* i dopełnia dotychczasowe studia nad polskimi glosami w średniowiecznych łacińskich rozariuszach.

3. Łacińska podstawa *Rozariusza dominikańskiego*

3.1. Makrostruktura słownika

Słownik poprzedza typowy dla tej grupy wokabularzy wstęp rozpoczynający się od słów *Ex quo vocabularii varii et autentici...*, w którym wymienione są dzieła leksykograficzne, z których korzystał autor: *Catholicon* Jana z Genui, *Brevilogus*, *Puericius* Jana z Meer, *Exposiciones vocabulorum Bibliae* Wilhelma Britona, *Elementarium doctrinae erudimentum* Papiasza (por. k. 1ra). W dalszej części objaśnione są alternatywne nazwy słownika: *granarius sive granarium*, *brevilogus* oraz *rosarius*. Wstęp kończy się na k. 1va, a tuż po nim rozpoczyna się wokabularz od hasła *Alma*. Ostatnim hasłem jest hasło *Turbacio*. Brakuje nie tylko dalszych hasel od *T* do *Z*, ale również typowego dla rozariuszy zakończenia (por. *Wstęp*, s. 10–11).

Rozariusz dominikański zawiera hasła⁴⁴ na litery *A–T* pisane *in continuo*. Jak już zaznaczyłem w opisie kodykologicznym rękopisu⁴⁵, inicjały hasel na kolejne litery alfabetu wyróżniają się wysokością 7–19 wierszy oraz są bogato zdobione.

⁴³ *Seminarium mediewistyczne* zorganizowane zostało przez Pracownię Literatury Średniowiecza IBL PAN, Pracownię Wiedzy o Dawnej Książce Instytutu Historii Nauki PAN, Zakład Historii Filozofii Starożytnej i Średniowiecznej, Instytut Filozofii i Socjologii PAN, Zakład Historii Języka Polskiego Instytutu Filologii Polskiej UAM, Zakład Dziejów Społeczeństwa i Kultury Epoki Przedindustrialnej Instytutu Historii UJK. Referat zatytułowany był *Rozariusze jako źródło interdyscyplinarnych badań mediewistycznych na przykładzie rękopisu Archiwum Polskiej Prowincji Dominikanów w Krakowie sygn. L.XV.12*.

⁴⁴ Używane w rozdziale terminy leksykograficzne, np. *definicja, hasło, informacja gramatyczna* podają za: Żmigrodzki 2003.

⁴⁵ Por. *Rozariusz dominikański. Opis kodykologiczny*, s. 20–21.

Dodatkowo w obrębie haseł na daną literę, gdy zmienia się druga litera wyrazu, rubrykator wyeksponował te hasła zdobniejszymi inicjałami średnimi o wysokości 3–4 wierszy, np. *Acalvascer* (k. 3va), *Adam* (k. 5vb), *Aere* (k. 6a va). Kolejne hasła słownika rozpoczynają się rubrykowanymi inicjałami małymi. Takie rozwiązanie ułatwia użytkownikowi dostrzeżenie kolejnych części słownika.

Liczba haseł na karcie jest zmienna i może wynosić od kilku do kilkudziesięciu, np. sześć haseł na k. 10v i czterdzieści haseł na k. 6a r. Ponadto na marginesach pojedynczych kart zapisane są dodatkowe hasła czytelnice, które uzupełniają słownik, np. *Sanies* (k. 226rb), *Solsticium* (k. 240vb), *Tugurium* (k. 262va). Prawdopodobnie pochodzą one od jednej późniejszej ręki, na co wskazuje zarówno dukt pisma, jak i jeden rodzaj atramentu. Przybliżona liczba łacińskich haseł w obrębie poszczególnych liter przedstawia się następująco: *A* – 1449, *B* – 379, *C* – 1251, *D* – 569, *E* – 655, *F* – 586, *G* – 335, *H* – 232, *I* – 847, *K* – 23, *L* – 483, *M* – 677, *N* – 299, *O* – 352, *P* – 1349, *Q* – 138, *R* – 440, *S* – 1170, *T* – 564, co daje łącznie ok. 12 tys. haseł. Nie jest to wyliczenie ścisłe, ponieważ nie uwzględniłem w nim podhasła, które zapisane są wewnątrz rozbudowanych definicji haseł podstawowych. Podhasła te stanowią dużą i ważną część słownika.

Hasła w wokabularzu ułożone są alfabetycznie w obrębie trzech pierwszych liter, np. *Dabreyamin*, *Dactillus*, *Dacia*, *Dagon* (k. 63ra), i nie uwzględniają podwojenia inicjalnych liter, np. *Aaccide* po hasle *Accidior* i przed hasłem *Accidens* (k. 4va). Zaburzenia układu kolejności haseł zdarzają się nieczęsto. W takich miejscach kompilator uzupełniał listę haseł wyrazami, które pominął, np. *Calodamnis*, *Cayphas*, *Calamarium* (k. 37va), lub takimi, które są podobne brzmieniowo, np. *Adoptare*, *Adaptacio*, *Adopcio*, *Adoptiws* (k. 6vb–6a ra). Wyjątkowo zdarzają się powtórzenia haseł z tymi samymi definicjami, jednak ze zmienionymi informacjami gramatycznymi, np. *Abnegare*, *neutrum generis*, *prime coniugationis*, *id est recusare* ‘ani aktywny, ani pasywny, pierwszej koniugacji, tj. sprzeciwiać się’ (k. 2vb), *Abnegare*, *activum generis*, *prime coniugationis*, *id est recusare* ‘strony czynnej, pierwszej koniugacji, tj. sprzeciwiać się’ (k. 2vb). Przywołane przykłady mogą być świadectwem korzystania przez autora z różnych tekstów źródłowych w trakcie kompilowania słownika.

Niektóre hasła zapisane są w układzie gniazdowym, tzn. w obrębie jednego hasła występują podhasła oparte na tym samym rdzeniu, np. w hasle *Perperia* występują podhasła *Perperarium*, *Perperarius* (k. 184ra). W większości takich miejsc podhasła poprzedzone są podrubrykowanymi zapowiednikami typu: *et dicitur* ‘i jest nazywany, i nazywa się’, *etiam* ‘także’, *inde* ‘stąd, z kolei’, *item* ‘ponadto, również’, *unde* ‘skąd’, co pozwala na szybkie odnalezienie, do którego hasła głównego przynależą⁴⁶. Tego typu rozwiązanie nie jest stosowane regular-

⁴⁶ Por. s. 32.

nie, ponieważ wiele haseł pokrewnych zapisanych jest zwyczajnie w ciągu alfabetycznym w osobnych pozycjach, np. *Empireus, Empireum, Empirea* (k. 78ra). Ten zmienny sposób porządkowania haseł to kolejne świadectwo korzystania przez kompilatora z różnych dzieł.

3.2. Mikrostruktura słownika

Struktura haseł *RozDom* jest niejednorodna. Najczęściej zależy od przyporządkowania hasła do określonej części mowy, jednak wpływ na zakres i kolejność zamieszczanych informacji mają również inne czynniki, takie jak np.: istnienie obocznych postaci hasła (graficznych i fonetycznych), sąsiedztwo homonimów czy wyrazów pokrewnych, przytaczanie w definicji wywodów etymologicznych, cytowanie i odesłania do dzieł uznanych i powszechnie przywoływanych, tzw. *auctoritates*.

Większość haseł zachowuje w miarę jednolity układ informacji, tzn. po wyrazie hasłowym podawane są informacje gramatyczne⁴⁷ i semantyczne⁴⁸. Jako przykład typowego schematu niech posłużą hasła należące do różnych części mowy zapisane na tej samej k. 11v⁴⁹: *Allogus, masculini generis, id est sermo longus*⁵⁰; *Allubere, neutri generis, secundae coniugationis, id est multum lubere id est obedire libere*⁵¹; *Almus, ma, mum, masculini generis, secundae declinationis, id est sanctus vel benignus pulcer vel excelsus*⁵²; *Alonge, adverbium, id est remote*⁵³.

3.2.1. Informacje gramatyczne

Informacje gramatyczne w poszczególnych artykułach hasłowych *RozDom* zawarte są przede wszystkim w syglach⁵⁴. W zależności od przypisania wyrazu do określonej części mowy w słowniku zastosowano odrębne zestawy skrótów. I tak dla rzeczowników i przymiotników podawany jest rodzaj gramatyczny i deklinacja, np. *Acutor m g t d* (*masculini generis, tertiae declinationis* ‘rodzaju męskiego, trzeciej deklinacji’, k. 5vb), *Adiectiws, wa, wm, m g s d* (*masculini generis, secundae declinationis* ‘rodzaju męskiego, drugiej deklinacji’, k. 6rb), dla czasowników

⁴⁷ W cytatach zaznaczone pojedynczym podkreśleniem.

⁴⁸ W cytatach zaznaczone podwójnym podkreśleniem.

⁴⁹ Wymienione hasła nie są zapisane na karcie obok siebie, *Allogus, Allubere* (k. 11va), *Almus, Alonge* (k. 11vb).

⁵⁰ Tłum.: *Allogus, rodzaju męskiego, tj. długa mowa.*

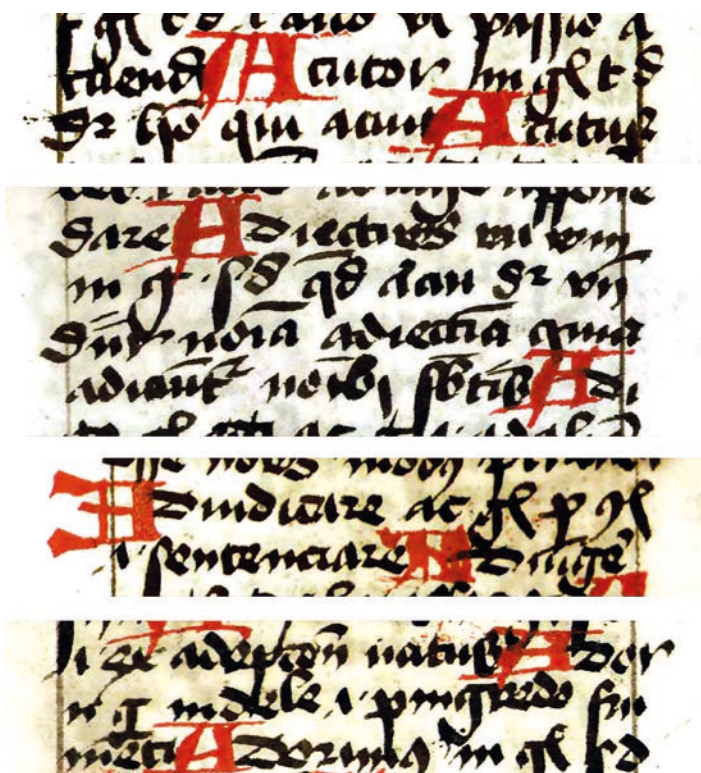
⁵¹ Tłum.: *Allubere, ani aktywny, ani pasywny, drugiej koniugacji, tj. bardzo się podobać, być miłym, tj. bez ograniczeń być posłusznym, podporządkowywać się.*

⁵² Tłum.: *Almus, ma, mum, rodzaju męskiego, drugiej deklinacji, tj. święty lub łaskawy, znakomity lub wspaniały.*

⁵³ Tłum.: *Alonge, przysłówek, tj. z daleka, daleko.*

⁵⁴ Jednoliterowe sygły są niekiedy zapisane z dodatkową pętelką, która oznacza końcówkę *-is*.

strona i koniugacja, np. *Adiudicare ac g p con* (*activi generis, primae coniugationis* ‘strony czynnej, pierwszej koniugacji’, k. 6va), a wyrazy nieodmienne opatrzone są odpowiednimi dla tej grupy informacjami, np. *Ador n g* (*neutri generis* ‘rodzaju nijakiego’) *indeclinabile* ‘nieodmienny’ (k. 6a ra, por. Fot. 6). Osobną grupę stanowią przysłówki, które najczęściej opisane są kilkukliterowymi skrótami pozwalającymi zakwalifikować je do określonej klasy, np. *adv qli* (*adverbium qualitatis*, k. 10ra), *advm tis* (*adverbium temporis*, k. 10rb). Należą do nich m.in. *adverbia: affirmandi* (potwierdzenia), np. *Idem*, k. 116va, *eligendi* (wybierania), np. *Quin*, k. 210vb, (*h*)*ortandi* (zachęcania), np. *Agitate*, k. 8ra, *interrogandi* (pytania), np. *Quam*, k. 209va, *locale* (określający miejsce), np. *Alibi*, k. 10ra, *loci* (miejsca), np. *Alio*, k. 10ra, *negandi* (przeczenia), np. *Haud*, k. 111va, *qualitatis* (jakości), np. *Acutim*, k. 5vb, *similitudinis* (podobieństwa), np. *Adinstar*, k. 6rb, *temporis* (czasu), np. *Nunc*, k. 162rb.



Fot. 6. Przykłady sygli gramatycznych, k. 5vb, 6rb, 6va, 6a ra

Sygle gramatyczne umieszczane są w *RozDom* najczęściej po wyrazie hasłowym. Układ ten podlega czasem przekształceniu, tzn. informacje gramatyczne podawane są albo na końcu definicji, np. *Abecedarium latine, alphabetum autem grece, dicitur... libellus continens elementa litterarum. Et dicitur abecedarium ab istis litteris: a, b, c, d. Similiter alphabetum ab istis litteris grecis: alpha et... betha. Et vtrisque est neutri generis, secundae declinationis* ‘rodzaju nijakiego, drugiej deklinacji’ (k. 2ra), albo w jej środku, np. *Abstractum, ti, est nomen substantivum, neutri generis, secundae declinationis* ‘rodzaju nijakiego, drugiej deklinacji’, *et est terminus intencionalis sicut albo dicitur esse abstractum huius qui est albus. Et dicitur a verbo abstraho, is, quia abstrahit scilicet communem materiales et sit (sic!) formalem* (k. 3va).

W definicjach *RozDom* oprócz informacji gramatycznych zapisane są dodatkowe wiadomości, m.in. o pochodzeniu wyrazów, np. *Adamas ebraice* ‘po hebrajsku’, *latine domus vel terra dicitur* (k. 6ra), *Eglon, egle, ega grece* ‘po grecku’, *latine dicitur capra* (k. 75vb), czy o współwystępujących fonetycznych i fleksyjnych wariantach wyrazu, np. *Acheron vel Achiron* (k. 4ra), *Borath vel boroth* (k. 35ra), *Robarbarum vel robarbara vel revbarbarum* (k. 219rb). Wewnątrz rozbudowanych artykułów hasłowych zamieszczone są ponadto szczegółowe informacje dotyczące różnic fonetycznych i znaczeniowych między formalnie podobnymi wyrazami, np. *Matesis, media producta, dicitur diuinatio... Sed Mathesis, cum aspiracione, media breuis, est doctrina* (k. 146va)⁵⁵ czy *Ora, re, sine aspiracione, significat regionem vel limbum... Sed hora, cum aspiracione, aliud est scilicet vicesima quarta pars diei* (k. 168vb)⁵⁶.

W słowniku zamieszczone są także informacje na temat sposobów wymawiania wyrazów, np. *Ambitus, media correpta* ‘środkowa skrócona’... *quia id est circuitus... Ambitus, media longa* ‘środkowa długa’... *id est circumdatus* (k. 13ra), oraz czy wyraz był używany, czy też nie, np. *Aceo... non est in vsu* ‘nie jest w użyciu’, *et est acere, id est acetum significat...* (k. 4rb).

W rozariuszu nie brakuje również haseł, które nie mają informacji gramatycznych, np. *Magnalia id est prodigia* (k. 143vb), *Marena est piscis quedam* (k. 146ra), *Matheus donatus interpretatur* (k. 146va). Schemat takiego hasła może wskazywać na pierwotne źródło cytowania w postaci glosariusza, z którego kompilator słownika zaczerpnął przykłady.

⁵⁵ Tłum.: *Matesis, środkowa wydłużona, nazywa się wróżbą... Lecz Mathesis z przydechem, środkowa krótka, jest nauką.*

⁵⁶ Tłum.: *Ora, re, bez przydechu, oznacza region, okolicę lub brzeg, krawędź... Lecz hora z przydechem jest czymś innym, mianowicie dwudziestą czwartą częścią dnia.*

3.2.2. Informacje semantyczne

W *RozDom* objaśnienia znaczeniowe zapisane są zwyczajowo tuż po informacji gramatycznej. Stanowią jeden z podstawowych elementów budowy hasła i mogą przybierać postać albo jednowyrazowych ekwiwalentów, albo rozbudowanych informacji semantycznych, które są dodatkowo wewnątrznie ustrukturyzowane.

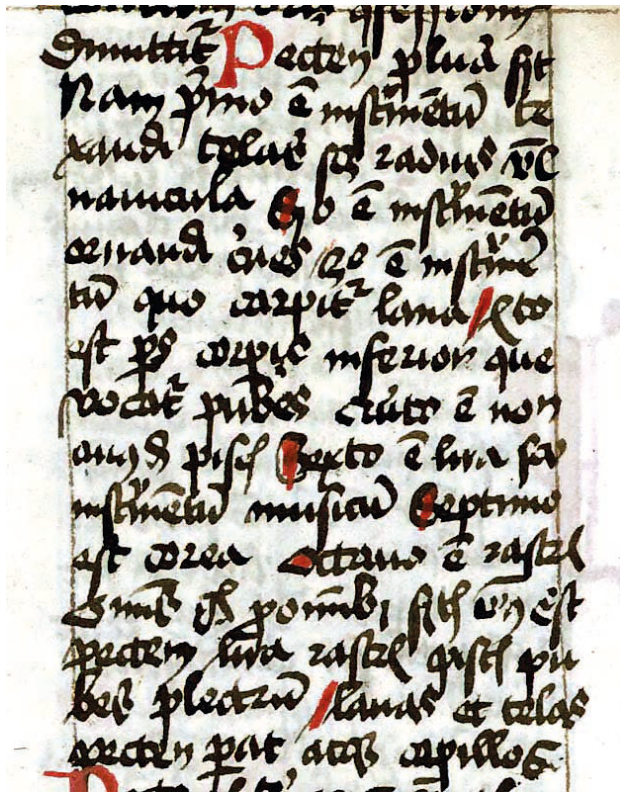
Hasła z jednowyrazowymi odpowiednikami spotyka się zarówno wśród rzeczowników, np. *Gestor id est vorator* ‘żarłok’ (k. 107ra), przymiotników, np. *Carus... id est dilectus* ‘tj. kochany’ (k. 41vb), jak i czasowników, np. *Delinquere id est peccare* (sic!) ‘grzeszyć’ (k. 65rb). Czasem synonimiczny ekwiwalent zostaje rozszerzony do formy dwuwyrazowego szeregu, np. *Conquassare... id est destruere, anichilare* ‘niszczyć, unicestwiać’ (k. 56rb), a innym razem w takim kilkuwyrazowym szeregu oprócz synonimów pojawiają się kolejne znaczenia, np. *Copia est habundancia vel augmentacio vel exemplar* ‘obfitość lub powiększenie lub przykład’ (k. 58rb).

W zwięzłych definicjach niektórych haseł brakuje informacji uszczegóławiającej, pojawiają się w ich miejsce określenia uogólniające: *quidam, quedam, quoddam* ‘jakiś, jakaś, jakieś’, np. *Salepra est lapis quidam* ‘jakiś kamień’ (k. 224va), *Pinus est arbor quedam* ‘jakieś drzewo’ (k. 187ra), *Petrum est quoddam instrumentum...* ‘jakieś urządzenie’ (k. 181vb). Najczęściej są to rzeczowniki będące nazwami roślin, zwierząt, ptaków oraz ryb, jednak nie brakuje w tej grupie także nazw narzędzi, urządzeń oraz innych przedmiotów codziennego użytku.

RozDom zawiera wiele haseł wieloznacznych, których struktura jest bardziej złożona od przywołanych powyżej przykładów. Kolejne znaczenia najczęściej są wprowadzane przez odpowiednie zapowiedniki typu: *eciam* ‘także’, *et eciam* ‘i także’, *item* ‘ponadto, również’, *sed* ‘ale, przeciwnie’, *inde* ‘stąd’, np. *Camera est locus secretalis in domo. Item camerarius id est cubicularius* (k. 38vb), *Melo, onis... est legumen quoddam vel est herba in Italia... Sed Melo, melotis, est animal quoddam quod tamen potius dicitur melus...* (k. 147vb).

Innym sposobem wprowadzania w definicji odrębnych znaczeń jest numeracja słowna, którą poprzedzają słowa *plura significat* ‘znaczy wiele’, np. *Pecten plura significat Nam primo* ‘po pierwsze’ *est instrumentum texandi telas sc. radius vel nauicula. Secundo* ‘po drugie’ *est instrumentum ornandi crines. Tertio* ‘po trzecie’ *est instrumentum cum quo carpitur lana. Quarto* ‘po czwarte’ *est pars corporis inferior que vocatur pubes. Quinto* ‘po piąte’ *est nomen cuiusdem piscis. Sexto* ‘po szóste’ *est lira seu instrumentum musicum. Septimo* ‘po siódme’ *est corea. Octauo* ‘po ósme’ *est rastrum...* (k. 179va, por. *Fot.* 7).

W *RozDom* bardzo rzadko spotyka się hasła mające kwalifikator semantyczny *equivocum* ‘wieloznaczny’, np. *Dolus* (k. 72ra). Częściej można trafić na hasła z określeniem *duo significat* ‘ma dwojakie znaczenie’, np. *Dia* (k. 67ra), czy wymienione *plura significat* ‘znaczy wiele’ (por. *Fot.* 7).



Fot. 7. Przykład numerycznego wprowadzania kolejnych znaczeń, k. 179va

3.2.3. Przywoływane źródła

We wstępie do *RozDom* można przeczytać o dziełach leksykograficznych, z których zaczerpnięto informacje o wyrazach zawartych w słowniku. Były to: *Catholicon* Jana z Genui⁵⁷, *Puericius* Jana z Meer, *Exposiciones vocabulorum Bibliae* Wilhelma Britona, *Elementum doctrinae erudimentum* Papiasza oraz *Vocabularius breuiloquus* (por. k. 1ra)⁵⁸. Swoje wyliczenie pierwotny kompilator kończy sformułowaniem *et alii codices* ‘i inne kodeksy’, jednak nie przywołuje żadnego z nich. Pojawiają się one natomiast bardzo licznie w definicjach hasłowych, w których często przywoływani są zarówno starożytni i średniowieczni twórcy,

⁵⁷ W cytatach dzieło zapisywane jest albo pełną nazwą *Katholicon*, albo skrótem pochodzącym od inicjałów autora *Iola* – *Iohannes Ianuensis*, np. *Cenum* (k. 45va).

⁵⁸ Przykładowe odwołania do wymienionych dzieł można odnaleźć m.in. w hasłach: *Abavita* (k. 1vb) – *Catholicon* Jana z Genui, *Exterarum* (k. 88vb) – *Exposiciones vocabulorum Bibliae* Wilhelma Britona, *Ferculum* (k. 93rb) – *Elementum doctrinae erudimentum* Papiasza.

jak również tytuły ich dzieł, co pozwala odtworzyć bibliotekę czy też podręczny zestaw leksykograficzny, na którym opierał się twórca słownika.

Ze źródeł cytowanych w dalszej części *RozDom* można wymienić: *Etymologiarum sive Originum* św. Izydora z Sewilli, *Magnae derivationes* Hugutia z Pizy, *Vocabularius dictum Lucianus* Henryka z Ratyzbony, *De compositione verborum* Jana z Garlandii, *Doctrinale Puerorum* Aleksandra de Villa Dei, *Graecismus* Eberharda z Béthune, *Ars minor* oraz *Ars maior* Donata, *De universo sive etymologiarum opus* Rabana Maura, a także pojedyncze ustępy pochodzące od św. Jana Chryzostoma, św. Bedy Czcigodnego, św. Hieronima, św. Augustyna, św. Ambrożego, św. Grzegorza Wielkiego, Mikołaja z Liry, Arystotelesa i Wergiliusza⁵⁹.

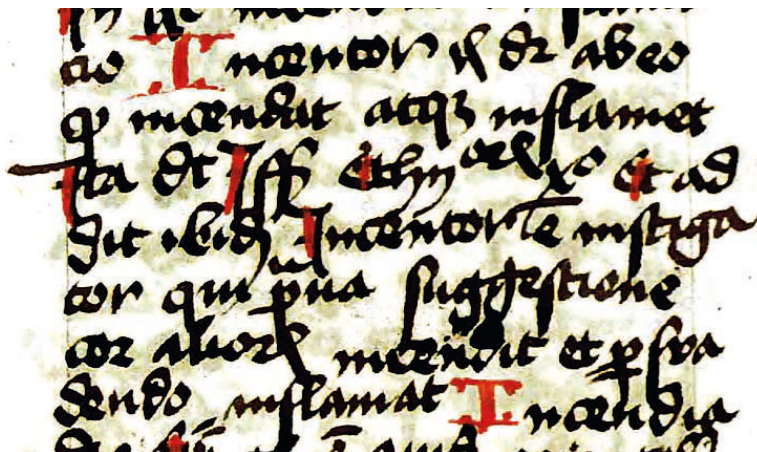
W *RozDom* cytaty i parafrazy poprzedzone są przywołaniem autora lub tytułu. Ta część definicji, która zawiera cytat, rozpoczyna się od zapowiednika typu: *secundum* ‘według’, *ita* ‘podobnie’, np. *Amens... secundum Papias (sic!) dicitur inops, purgatus, furiosus et iratus* (k. 13vb), *Posterus... dicitur qui postea sequitur scilicet successor... Sed secundum Isidorum est gradus substitutio quia posteria etas. Et incipitur a nepote vt dicit Isidorus in Etymologiarum* (k. 195ra). Zapowiedniki, przywoływani twórcy oraz tytuły dzieł są podrubrykowane w celu wyróżnienia ich w tekście, np. *Incentor... dicitur ab eo quod incendat atque inflamet. Ita dicit Isidorus Etymologiarum X^o Et addit ibidem Incentor est instigator, qui praua suggestionem cor aliorum incendit, et persuadendo inflammat* (k. 120rb⁶⁰, por. Fot. 8).

Oprócz słowników i traktatów gramatycznych najczęściej przywoływanym źródłem jest Biblia. Cytaty i parafrazy z Pisma Świętego wprowadzono, poprzedzając je przysłówkiem *unde* ‘skąd’, podając po nim imię proroka lub ewangelisty na ogół bez uściślenia adresu biblijnego, np. w hasłach: *Celum (unde Iob, k. 44va)*, *Colimbus (Unde Evangelista, k. 51va)*. Tylko w niewielu miejscach zapisano dodatkowo informacje na temat księgi, np. w hasłach *Bestia (Unde in Apokalipsis⁶¹, k. 32vb)*, *Parietina (Unde Ezechielis XXXVI, k. 176vb)*, *Pascha (Unde Mathias XXVI, k. 177va)*.

⁵⁹ Przykładowe odwołania do wymienionych dzieł można odnaleźć m.in. w hasłach: *Posterus* (k. 195ra) – *Etymologiarum sive Originum* św. Izydora z Sewilli, *Balsamus* (k. 30va) – *Magnae derivationes* Hugutia z Pizy, *Gaudeo* (k. 104rb) – *Doctrinale Puerorum* Aleksandra de Villa Dei, *Derivo* (k. 66ra) – *Graecismus* Eberharda z Béthune, *Agmen* (k. 8ra) – *De universo, sive etymologiarum opus* Rabana Maura, *Magus* (k. 143vb) – do św. Jana Chryzostoma, *Publicanus* (k. 206ra) – do św. Bedy Czcigodnego, *Alleluya* (k. 10vb) – do św. Hieronima, św. Augustyna, św. Ambrożego, *Levar* (k. 136va) – do Mikołaja z Liry, *Ingratitudo* (k. 123va) – do Arystotelesa, *Abies* (k. 2ra) – do Wergiliusza.

⁶⁰ W rozdziale X *Etymologii*: *Incentor, quia praua suggestionem ad vitia cor aliorum succendit, et persuadendo inflammat*, por. PL LXXXII 381: 131.

⁶¹ *Apokalipsis*: tak w rkpsie.



Fot. 8. Przykład wyróżnienia cytatu w definicji hasłowej, k. 120rb

Innym typem odnośników źródłowych są ogólne odwołania, w których nie występują bezpośrednie przywoływania autorów czy też tytułów dzieł. Używa się sformułowań: *secundum aliquos*, *secundum quosdam* ‘według niektórych’, *unde aliquos* ‘stąd pewnych’, *secundum antiquos* ‘według starożytnych’, *secundum modernos* ‘według współczesnych’, *secundum theologos* ‘według teologów’, *secundum phiziologum* ‘według filozofa przyrody’, np. w hasłach: *Caradeon* (*secundum phiziologum*, k. 40va), *Dagon* (*secundum aliquos*, k. 63ra), *Fames* (*secundum antiquos*, k. 90va), *Inedia* (*secundum quosdam*, k. 122rb). Tego typu odwołania świadczą o trosce autora o uwiarygodnienie przedstawionych wywodów etymologicznych, spostrzeżeń czy faktów. Jest to typowy zabieg retoryczny, który stosowany był powszechnie przede wszystkim w średniowiecznych kazaniach, np. przez Mikołaja z Błonia⁶².

Odmiennym od przytoczonych powyżej rodzajem informacji semantycznej są wersusy. Pojawiają się zarówno w hasłach mających lakoniczną definicję, np. *Acies* (k. 4va), jak i w hasłach rozbudowanych, np. *Pernix* (k. 183vb), *Svffocare* (k. 249ra), *Tetis* (k. 256rb, por. Fot. 9).

⁶² Przykładem zastosowania takiej figury retorycznej w zbiorze kazań *de tempore* i *de sanctis* Mikołaja z Błonia w inkunabule Biblioteki Jagiellońskiej o sygn. Inc. 2857 są m.in.: *Sicut dicunt omnes grammatici*, tłum.: *tak jak mówią wszyscy gramatycy* (k. f5v), *Dicunt naturales, quod apes*, tłum.: *przyrodnicy mówią, że pszczoły* (k. Hh7v), *Secundum autem omnes doctores*, tłum.: *według zaś wszystkich uczonych* (k. o1v). Za wskazanie odpowiednich przykładów bardzo dziękuję Pani Dr Lidii Grzybowskiej.

hasłach, w których podana jest informacja o pochodzeniu wyrazu, wersus służy do utrwalenia informacji etymologicznej, np.: *Iskyros grece est fortis vel dominus latine. Et... transit in latinum vt iskkirus, isikrii, et quia ab is et chirus. Wersus: Ischirus est dominus, chiros est caput eius* (k. 129va)⁶⁷. Wersusy, podobnie jak odwołania źródłowe, w *RozDom* zostały podrubrykowane w celu wyróżnienia ich w definicji hasłowej.

4. Polski materiał w *Rozariuszu dominikańskim*

W *Rozariuszu dominikańskim* do 108 łacińskich haseł dopisano 120 polskich odpowiedników. Można uznać, że jest to stan typowy, w porównaniu z innymi słownikami należącymi do grupy RGB, w których występują polskie zapisy (por. RPG), jednak w odniesieniu do innych średniowiecznych zabytków glosowanych, np. kazań, musielibyśmy stwierdzić, że rozariusz reprezentuje tekst, w którym wyrazy polskie występują nielicznie. Niektóre polskie glosy zapisane w *RozDom* notowane są również w innych średniowiecznych odpisach *VEx*, jednak są wśród nich i takie, które nie były dotąd odnalezione w rozariuszach albo wystąpiły tylko raz, a jeszcze inne poświadczają niespotykaną dotąd odmienną postać fonetyczną.

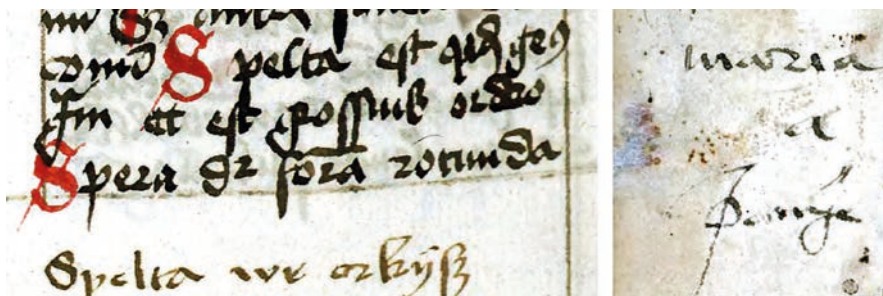
Różnica pomiędzy przytoczoną liczbą łacińskich haseł i ich polskich odpowiedników wynika przede wszystkim ze średniowiecznej techniki glosowania tekstów (por. Rpg: 68–69). W rozariuszu przy niektórych hasłach znajduje się więcej niż jeden polski odpowiednik. Do takich należą: *Achasia* z dwiema polskimi glosami *moszcz* i *kyerstrąg* (k. 4ra), *Atallus* z dwoma odpowiednikami *chrąszcz* oraz *kobyłka* (k. 26vb), *Porca* z dwiema glosami *sclad* i *broszda* (k. 194rb), *Dolus* z trzema odpowiednikami *chytroszcz*, **bserwoszcz*, *lszcivoszcz* (k. 72ra), z czego drugi zapis jest błędny⁶⁸, oraz *Tribula* z trzema glosami *Oszet*, *cepy*, *vycerczak* (czyt. *wierciak*, k. 260vb).

Nie wszystkie polskie glosy to jednowyrazowe odpowiedniki. Wśród kilkuwyrazowych tłumaczeń znajdują się nazwy roślin, np. *Bleta* – *byaley kapusthy* (czyt. *białej kapusty*, 34va), *Celidonia* – *maczerza duska* (czyt. *macierza duszka*, k. 45ra), *Cerviglossa* – *gyelena gabka* (czyt. *jelenia gębka*, k. 46vb), nazwy części odzieży, np. *Bracarium* – *gaczny pasz* (czyt. *gacny pas*, k. 35va) oraz zestawienie, które można zakwalifikować do pojęć prawnych *Adoptiws* – *wyszwołyony syn* (czyt. *wyzwolony syn*, k. 6a ra).

⁶⁷ Tłum.: *Iskyros jest po grecku mocny lub pan po łacinie. I... przechodzi do łaciny jako iskkirus, isikrii, ponieważ (pochodzi) od is i chirus. Wersus: Mocny (Bóg) jest Panem, Chrystus jest jego głową.*

⁶⁸ Błędne zapisy polskich glos omówione są w dalszej części rozdziału, por. s. 43–44.

Wszystkie XV-wieczne polskie zapisy to głosy wewnętrzne. Tylko w dwóch miejscach można odnaleźć na marginesie późniejsze⁶⁹ uzupełnienia czytelnicze. Pierwsze z nich, *Spelta vlg. orkysz* (k. 242vb)⁷⁰, jest objaśnieniem hasła, które występuje w tekście głównym słownika. Drugie, *maria a Panye* (k. 262va, por. Fot. 10), zamieszczone na ostatniej karcie rękopisu, to tzw. *proba calami* ‘próba pióra’.



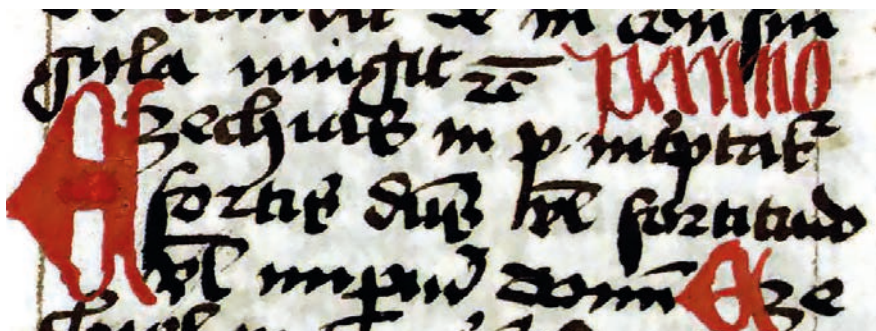
Fot. 10. Przykłady polskich zapisek marginalnych, k. 242vb, 262va

To ostatnie uzupełnienie czytelnicze jest rodzajem modlitewnego wezwania, które jest typowym komponentem tekstu średniowiecznych manuskryptów. Zwyczajowo pisano je rubrą na końcach wierszy w miejscach, w których kopista przerywał pracę. Genezy tego typu krótkich modlitewnych wezwań do Boga, Maryi oraz świętych należy upatrywać w praktyce codziennego życia środowisk klasztornych⁷¹. W *RozDom* łacińskie i polskie wezwania pozostawiono na granicach wierszy, w których następuje zmiana drugiej litery wyrazów hasłowych, np. po hasle *Olus* przed hasłem *Oma* zapisano *Aue maria* (k. 166vb), po hasle *Pixos* przed hasłem *Placabilis* zapisano *sancta maria* (k. 188vb), po hasle *Saxum* przed hasłem *Scabellum* zapisano *Ihesus* (k. 227vb). Oprócz wymienionego powyżej wezwania z ostatniej karty kodeksu (*maria a Panye*, k. 262va) w *RozDom* jest tylko jedno XV-wieczne polskie wezwanie *Panno* zapisane po hasle *Extruo* przed hasłem *Ezechias* (k. 89rb, por. Fot. 11).

⁶⁹ Trudno jednoznacznie określić czas powstania tych zapisów. Dukt pisma pierwszej zapiski może wskazywać na koniec XV, drugiej na początek XVI w.

⁷⁰ W tekście słownika hasło ma bardziej rozbudowaną definicję: *Spelta est quoddam genus grani et est grossius ordeo* (k. 242vb).

⁷¹ Więcej na ten temat, zob. Leńczuk 2019.



Fot. 11. Przykład XV-wiecznego modlitewnego wezwania po polsku, k. 89rb

Polskie glosy wprowadzane są do tekstu łacińskiego na dwa sposoby. Najczęściej pisarz poprzedzał je zapowiednikami: *proprie* ‘właściwie’, np. *Alnus... est nomen arboris proprie olsza* (k. 11vb), *Atanarius... est vir anete proprie kaczor* (k. 15va), *Bombicina est genus panni proprie Sarlath* (k. 35ra), *vulgariter* ‘pospolicie, powszechnie’, np. *Allota est nomen piscis vlg. myentws* (k. 11va), *Angvilla... est piscis quidam vlg. vangorz* (k. 16va), *Aratrum est instrumentum rusticorum vlg. plwg* (k. 21rb), oraz *id est* ‘to jest’, np. *Blatanus... est arbor quedam... id est yawor* (k. 34va). W innych miejscach zapisane są bez zapowiednika, np. *Cilium... dicitur pars oculi... Inde supercilium brew* (k. 47rb), *Cipio... est baculus ad capiendum aues pothyaska* (k. 48ra), *Tribula... Wersus: Oszet <tribu>la, <tribu>lus, cepy <tribu>lum quoque vyerczak* (k. 260vb).

4.1. Charakterystyka grafii polskich wyrazów

Samogłoska nosowa przednia zapisywana jest na dwa sposoby: przez *a*, np. *zaprawda* (czyt. *zaprawdę*, k. 26ra), *gabka* (czyt. *gębka*, k. 46vb), *myathka* (czyt. *miętka*, k. 148vb), a także przez *an* *vangorz* (czyt. *węgorz*, k. 16va).

Samogłoska nosowa tylna jest zapisywana przez *a* *chrąszcz* (k. 26vb), *vyelbąd* (k. 38va), *sąb* (k. 49va), *dziewoszląb* (czyt. *dziewosłąb*, k. 201va) oraz przez *a* *payak* (czyt. *pająk*, k. 21rb).

Trudny do jednoznacznego zinterpretowania jest zapis *pąkavycza* (k. 190ra), ponieważ użyta w nim litera *a* może odzwierciedlać zarówno samogłoskę nosową przednią (*pękawica*), jak i tylną (*pąkawica*).

Miękkość spółgłosek przed samogłoską jest zaznaczana przez *y*, np. *myerszcz* (czyt. *mier-zieć*, k. 3ra), *byaley* (k. 34va), *pyega* (k. 148rb), *myodownyk* (k. 187ra). Być może zapisy typu: *wygyadlo* (czyt. *wijadlo*, k. 38ra), *gyelena* (czyt. *jelenia*, k. 46vb), *szadzye* (czyt. *sadze*, k. 101va) oraz *brzyeczka* (czyt.

brzezka, k. 35vb) są przykładami, w których również oznaczono miękkość spółgłosek, ale z uwagi na niewielką liczbę tego typu zapisów trudno to jednoznacznie stwierdzić. W części wyrazów miękkość nie została zaznaczona, np. *Mentus* (czyt. *mientus*, k. 192va), *bukew* (czyt. *bukiew*, k. 255ra).

Szereg S–Š–Ś

Głoska *s* jest zapisywana najczęściej przez *sz*, np. *Czosznek* (k. 11vb), *yaszkyna* (k. 18va), *klosz* (k. 23rb), *pasz* (k. 35va), nieco rzadziej przez *s*, np. *syn* (k. 6a ra), *scowronek* (k. 9rb), *myentws* (czyt. *mientus*, k. 11va), *kapusthy* (k. 34va), wyjątkowo przez *sch* w wyrazie *leschktacz* (czyt. *lesktać*, k. 43va).

Głoska *z* jest oznaczana przeważnie przez *sz*, np. *wyszwołycz* (k. 6vb), *ogryszek* (k. 12vb), *moszg* (k. 46va), *pwszdro* (k. 51ra), przez *z*, np. *polizacz* (czyt. *polizacz*, k. 2vb), *zaprawda* (k. 26ra), *zaszwcha* (k. 58va), oraz przez *s*, np. *pothyaska* (czyt. *podjaska*, k. 48ra), *sąb* (k. 49va), *Slothowyrzba* (k. 62ra).

Głoska *š* jest oznaczana najczęściej przez *s*, np. *Sarlath* (k. 35ra), *duska* (k. 45ra), *scapa* (k. 176vb), *sablya* (k. 219vb), rzadziej przez *sz*, np. *moszcz* (k. 4ra), *olsza* (k. 11vb), *chrąszcz* (k. 26vb), *orkysz* (k. 242vb).

Głoska *ž* jest zapisywana przeważnie przez *sz*, np. *dzesza* (czyt. *dzieża*, k. 12va), *koszky* (k. 15va), *szolna* (czyt. *żolna*, k. 149rb), *rysz* (k. 219ra), poza tym przez *s*, np. *sarlók* (czyt. *żarłok*, k. 2vb), *szesoga* (czyt. *śrzeżoga*, k. 43vb), oraz przez *z* w wyrazie *zuzelyca* (czyt. *żużelica*, k. 38ra).

Na oznaczenie głoski *ś* używa się *sz*, np. *łyszycze* (czyt. *lisice*, k. 15vb), *popyerszniczca* (k. 18rb), *szrebro* (czyt. *śrebro*, k. 22vb), *osz* (k. 29va), *łszciwosc* (k. 72ra), oraz *s*, np. *szesoga* (czyt. *śrzeżoga*, k. 43vb), *chytroszcz* (k. 72ra), *łszciwosc* (czyt. *łściwość*, k. 72ra).

Inne głoski

Głoska *i* jest zapisywana prawie zawsze przez *y*, np. *wyszwołycz* (czyt. *wyzwołić*, k. 6vb), *Mothowydło* (k. 9ra), *koszky* (k. 15va), *bylycza* (czyt. *bylica*, k. 24va), tylko raz przez *i* w wyrazie *polizacz* (czyt. *polizacz*, k. 2vb).

Głoskę *y* w rękopisie oznacza się najczęściej przez *y*, np. *paczyna* (k. 14va), *bylycza* (czyt. *bylica*, k. 24va), *Copytho* (k. 38va), *rynna* (k. 39rb), tylko raz przez *i* w wyrazie *frigerka* (czyt. *fryjerka*, k. 200vb).

Głoskę *e* pisarz oddaje zawsze przez *e*, np. *myerszcz* (czyt. *mierzec*, k. 3ra), *Czosznek* (k. 11va), *clekothky* (k. 49vb), *pyega* (k. 148rb).

Głoska *a* jest zapisywana prawie zawsze przez *a*, np. *sarlók* (k. 2vb), *olsza* (k. 11vb), *czaplya* (k. 22va), *thatharka* (k. 47ra), a raz przez *q*: *korąb* (k. 41ra).

Głoska *o* jest oznaczana zawsze przez *o*, np. *moszcz* (k. 4ra), *kaczor* (k. 15va), *lokyecz* (k. 24vb), *dlotho* (k. 44va).

Głoska **u** jest zapisywana najczęściej przez **u**, np. *Grabolusk* (k. 25ra), *pu-kle* (k. 95vb), *przecupyen* (k. 197ra), *bukew* (k. 255ra), a tylko cztery razy przez **w**: *myentws* (k. 11va), *plwg* (k. 21rb), *pwszdro* (k. 51ra), *zaszwcha* (czyt. *zasucha*, k. 58va).

Trudny do jednoznacznego zinterpretowania jest zapis *wl* (czyt. *ul* albo *wul*, k. 12va), ponieważ można przyjąć, że jest to pierwotne połączenie dwóch liter *wv*, które w tym rękopisie skopiowano jako *w*. Byłby to kolejny przykład zapisania głoski *u* za pomocą *v* (por. Rpg: 132).

Głoskę **i** pisarz zapisuje zwyczajowo przez **y**, np. *yaszkyra* (k. 18va), *payak* (k. 21rb), *yawor* (k. 34va), *Crayca* (k. 97vb), dwa razy przez **gy**: *wygyadlo* (czyt. *wijadlo*, k. 38ra), *gyelena* (czyt. *jelenia*, k. 46vb) oraz przez **g**: *frigerka* (czyt. *fryjerka*, k. 200vb).

Głoska **p** jest oznaczana głównie przez **p**, np. *paczyna* (k. 14va), *popyerszynicza* (k. 18rb), *zaprawda* (k. 26ra), *Copytho* (k. 38va), wyjątkowo przez **pp**: *cappa* (czyt. *kapa*, k. 62ra). Tylko raz w wygłosie wyrazu *carpy* (czyt. *karp*, k. 109ra) kopista oznaczył miękkość spółgłoski *p*.

Głoska **b** zapisywana jest zawsze przez **b**, np. *bylycza* (k. 24va), *Grabolusk* (k. 25ra), *balvan* (k. 30vb), *vyelorib* (k. 46vb).

Głoskę **m** pisarz oznacza zawsze przez **m**, np. *Mothowydlo* (k. 9ra), *moszg* (czyt. *mozg*, k. 46va), *myodownyk* (k. 187ra).

Głoskę **f** zapisano tylko raz przez **f** w wyrazie *frigerka* (czyt. *fryjerka*, k. 200vb).

Głoska **v** oznaczana jest przeważnie przez **w**, np. *wyszwołyycz* (k. 6vb), *scowronnek* (k. 9rb), *wyeworka* (czyt. *wiewiorka*, k. 26ra), *wyelbqd* (k. 38va), a sześć razy przez **v**, np. *vangorz* (k. 16va), *balvan* (k. 30vb), *vyelorib* (k. 46vb).

Głoska **t** jest zapisywana przeważnie przez **th**, np. *thkanka* (k. 14ra), *thatharka* (k. 47ra), *clekothky* (k. 49vb), *Slothowyrzba* (k. 62ra), ale również przez **t**, np. *leschktacz* (czyt. *lesktać*, k. 43va), *chytroscz* (k. 72ra), *partacz* (k. 185vb), *Mentus* (k. 192va).

Głoskę **d** pisarz oznaczał prawie zawsze przez **d**, np. *yednacz* (k. 21va), *zaprawda* (k. 26ra), *slodownya* (k. 35vb), *dlotho* (k. 44va), a dwa razy przez **th**: *pothyaska* (czyt. *podjazka*, k. 48ra), *pothkowacz* (k. 249ra). Ciekawe jest to, że oba przykłady z *th* wystąpiły tylko w zapisach przedrostka *pod-*. Nie można takiego zapisu uzasadnić zjawiskami fonetycznymi. Choć w wyrazie *podkować* przedrostek znajduje się przed spółgłoską bezdźwięczną *k*, to w drugim przypadku przed spółgłoską *j*, która nie mogła spowodować ubezdźwięcznienia *d*. Być może analogii należy szukać w odniesieniu do funkcjonujących wówczas dwóch form przyimka *od* oraz *ot*.

Głoska *c* jest oznaczana zwyczajowo przez *cz*, np. *popyersznicza* (k. 18rb), *bylycza* (k. 24va), *gaczny* (k. 35va), *czerlycza* (czyt. *cierlica*, k. 57rb), a tylko raz przez *c* w wyrazie *cepy* (k. 260vb).

Głoska *z* jest zapisana jeden raz przez *dz* w wyrazie *modzel* (k. 38rb) oraz jeden raz przez *dzy* w wyrazie *szadzye* (czyt. *sadze*, k. 101va). W tym drugim zapisie zaskakuje dodatkowe *y*, które może być pisarską manierą, podobnie jak w zapisach *wygyadlo* (czyt. *wijadlo*, k. 38ra), *gyelena* (czyt. *jelenia*, k. 46vb).

Głoskę *ł* pisarz zapisuje zawsze przez *l*, np. *sarlok* (k. 2vb), *klosz* (k. 23rb), *lokyecz* (k. 24vb), *chochol* (k. 40rb).

Głoskę *n* pisarz zapisuje zawsze przez *n*, np. *scowronek* (k. 9rb), *Czosznek* (k. 11va), *yednacz* (k. 21va), *rynna* (k. 39rb).

Głoska *č* zapisywana jest zawsze przez *cz*, np. *kaczor* (k. 15va), *czaplya* (k. 22va), *chrąszcz* (k. 26vb), *Czacz* (k. 35vb).

Głoska *r* zapisywana jest zawsze przez *r*, np. *Rarog* (k. 24vb), *Sarlath* (k. 35ra), *prok* (k. 42va), *brew* (k. 47rb).

Głoskę *ř* pisarz zapisuje prawie zawsze przez *rz*, np. *vangorz* (k. 16va), *srebro* (czyt. *śrebro*, k. 22vb), *maczerza* (czyt. *macierza*, k. 45ra), *przecupyen* (k. 197ra), wyjątkowo przez *rzy*: *brzyeczka* (czyt. *brzezka*, k. 35vb) oraz przez *ry*: **szkryelq* (czyt. *skrzela*, k. 35va), co może wynikać z pomyłki pisarza, który źle odczytał literę *y* zamiast *z*, albo starszego wzorca, z którego przepisywany był rozariusz.

Głoska *l* jest prawie zawsze oznaczana przez *l*, np. *wyszwołyecz* (k. 6vb), *olsza* (k. 11vb), *lyszycze* (k. 15vb), *modzel* (k. 38rb), trzy razy przez *ly*: *wyszwołyony* (k. 6a ra), *czaplya* (k. 22va), *sablya* (k. 219vb).

Głoskę *ć* pisarz zawsze zapisuje przez *cz*, np. *myrszecz* (czyt. *mierzec*, k. 3ra), *leschktacz* (czyt. *lesktać*, k. 43va), *czerlycza* (k. 57rb), *pothkowacz* (k. 249ra).

Głoska *ź* została oznaczona przez *dz*: *dzesza* (k. 12va), przez *dzy*: *gardzyel* (k. 24va) oraz przez *dzi*: *dziewoszlqb* (czyt. *dziewostqb*, k. 201va).

Głoska *ń* wystąpiła tylko raz w wygłosie; zapisano ją przez *n* w wyrazie *przecupyen* (k. 197ra).

Głoska *k* została zwyczajowo zapisana przez *k*, np. *sarlok* (k. 2vb), *Czosznek* (k. 11va), *thkanka* (k. 14ra), *koszky* (k. 15va), ale też jedenaście razy przez *c*, np. *scowronek* (k. 9rb), *Copytho* (k. 38va), *clekothky* (czyt. *klekotki*, k. 49vb), *scapa* (czyt. *szkapa*, k. 176vb).

Głoska *g* jest zapisywana zawsze przez *g*, np. *vangorz* (k. 16va), *plwg* (k. 21rb), *gardzyel* (k. 24va), *pyega* (k. 148rb).

Głoskę *ch* pisarz zawsze zapisuje przez *ch*, np. *chrąszcz* (k. 26vb), *chochol* (k. 40rb), *zaszwcha* (k. 58va), *barchan* (k. 138va).

Głoska *h* jest zapisana tylko raz przez *h* w wyrazie *herrasz* (k. 24rb).

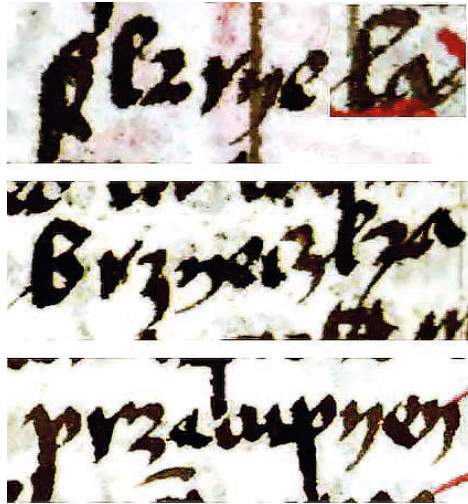
4.1.1. Zapisy wielką i małą literą

Na 120 polskich wyrazów tylko 13 zostało zapisanych wielką literą, np. *Czosz- nek* (k. 11va), *Rarog* (k. 24vb), *Sarlath* (k. 35ra), *Oszet* (k. 260vb). Gdyby z tej grupy wyłączyć cztery wyrazy: *Mothowydlo* (k. 9ra), *Czacz* (k. 35vb), *Copytho* (k. 38va), *Crayca* (k. 97vb) oraz zapisane rubrą modlitewne wezwanie *Panno* (k. 89rb), które nie wiąże się bezpośrednio z hasłami słownika, to wśród pozostałych glos z tej grupy znajdują się wyłącznie wyrazy będące odpowiednikami haseł przyrodniczych: *Grabolusk* (k. 25ra), *Slothowyrzba* (k. 62ra), *Coszlek* (k. 140vb), *Mentus* (k. 192va). Taki sam stan poświadcza inny lwowski odpis rozariusza, a mianowicie *RozOss* I (por. Rpg 2020: 69). Nie wiadomo, czy należy doszukiwać się w tym jakiejś prawidłowości, ponieważ w *RozDom* aż 24 odpowiedniki haseł przyrodniczych rozpoczynają się literą minuskulką, np. *scowronek*, *myentws*, *olsza*, *kaczor*, *vangorz*. Nie widać zatem wyraźnej zasady porządkującej pisownię wielką i małą literą. Taki stan rzeczy można jedynie tłumaczyć pierwotną pisownią wyrazów, które zaczerpnięte zostały z różnych źródeł lub za wzorcem, z którego skopiowano *RozDom*.

4.1.2. Błędne zapisy

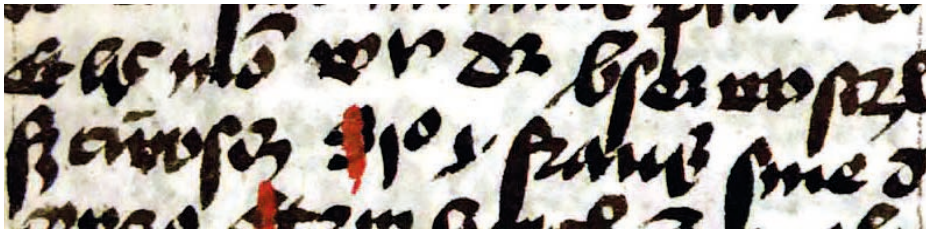
Cztery polskie odpowiedniki w rozariuszu zapisane są błędnie: **przechd* (czyt. *przech<o>d*, k. 35va), **szkryelą* (czyt. *skrzela*, k. 35va), **kythal* (czyt. *ki- tla*, k. 62ra) oraz **bserwoscz* (bł. zam. *łściwość*, k. 72ra). Występujące w tych wyrazach omyłki wydają się być typowymi błędami kopiowania. I tak w glosie **przechd* kopista pominął literę *o*. W zapisie **szkryelą* albo mógł źle odczytać z wzorca literę *z* zamiast litery *y*, które są podobne i różnią się jedynie stopniem pochylenia początkowej części litery (por. *Fot. 12*), albo wzorował się na odpisie słownika, w którym poświadczona była dawna forma z zapisem *rz* przez *r*⁷².

⁷² Por. s. 42.



Fot. 12. Przykładowe zapisy liter y oraz z, k. 35va (*szkryelą), 35vb (brzyeczka), 197ra (przecupyen)

W kolejnym wyrazie **kythal* przestawił litery *-al* zamiast *-la*. Uzasadnieniem dla tej hipotezy może być glosa *kytla* (k. 188vb) powtórzona w dalszej części kodeksu. Niewykluczone, że należy brać pod uwagę inne rozwiązanie, w którym pisarz pomylił się i zapisał błędnie *kythal* zamiast *kythel*. Postać taka notowana jest w innych rozariuszach⁷³. Najbardziej zepsuty wydaje się zapis ostatni **bserwoscz*, jednak tu również kopista pomylił się w odczytaniu bardzo podobnych liter *b-l*, *e-c*, *r-i*. Swój błąd zauważył i tuż obok zapisał prawidłową formę wyrazu *lszcivosecz* (k. 72ra, por. Fot. 13).



Fot. 13. Błędny zapis **bserwoscz* oraz poprawiony *lszcivosecz*, k. 72ra

⁷³ Por. RPG: *Kitel* (poświadczenia z *RozPaul* 65v, *RozOss* I 62vb).

4.2. Wybrane zagadnienia gramatyczne

4.2.1. Fonetyka

W 120 polskich glosach z *RozDom* najwyraźniej uwidaczniają się procesy związane z kształtowaniem się grafii, które przedstawiłem powyżej. Są one świadectwem procesu upiśmiennienia języka polskiego oraz dostosowywania alfabetu łacińskiego do realiów fonetycznych języka wernakularnego⁷⁴. Badając poszczególne polskie wyrazy odnotowane w omawianym wokabularzu, można w nich dostrzec także ślady różnych przemian gramatycznych. I tak przykładami ilustrującymi zmiany fonetyczne są m.in. *złotowirzba* (k. 62ra) oraz *mierzieć* (k. 3ra). Stanowią one egzemplifikację współfunkcjonowania w średniowiecznej polszczyźnie grup *irz* oraz *'erz* będących kontynuantami sonantu miękkiego **j'*.

Dawną postać fonetyczną zachowuje również wyraz *szyrzysko* (k. 50va), w którym nie zaszła jeszcze wymiana *yr > er*. Nowszy wariant tego leksemu – *serzysko* – poświadczony jest w Sstp (VIII: 155) z późniejszego o ok. 25 lat *WokLub*⁷⁵.

W wyrazach *śrebro* (k. 22vb) oraz *śrzeżoga* (k. 43vb) udokumentowana jest realizacja dawnej grupy **s'* jako *śrz*. Późniejsze warianty fonetyczne obu wyrazów: *śrebro*, *śrzeżoga* prawdopodobnie współwystępowały już w XV w., ale z tych dwóch w Sstp (VIII: 384) poświadczona jest jedynie postać *śrebro* z pieśni *Jesus Chrystus Bog człowiek* zapisanej ok. 1420 r. (Brückner 1897: 230).

Wśród innych przykładów obrazujących zmiany fonetyczne warto przytoczyć leksemy *brozda* (k. 60va, 194rb) oraz *dloto* (k. 44va). Współczesne postaci *bruzda* i *dluto* są wynikiem długotrwałych przeobrażeń fonetycznych, w których najpierw nastąpiło podwyższenie artykulacji pierwotnie długiej samogłoski **ō* do *ó* pochylonego (ścieśnionego), a ostatecznie głoska ta w wymowie zrównała się z głoską *u*. Jeszcze w słownikach z początku XX w. wyrazy te zapisywano przez *ó*: *bróзда*, *dlóto* (SW I: 210, 460). Przytoczone zapisy z literą *o* nie wskazują na rozróżnianie samogłosek długich i krótkich na poziomie grafii w *RozDom*, jednak biorąc pod uwagę współczesne formy, należy przyjąć, że w XV w. w obu wyrazach występowało długie *ō*. Trudne do jednoznacznego zinterpretowania są zapisy *chręszcz* (k. 26vb), **szkryelą* (k. 35va), *brzyeczka* (k. 35vb), w których być może odbija się albo proces zapisywania głoski *rz*, albo udokumentowany jest rozwój fonetyczny. Prasłowiańskie formy **chręščьb*, **brьčьbka*, **(s)krěl'a* (SeBo:70, 555; SeBr: 44) zawierały głoskę **r*, która w języku polskim w początkach doby piśmiennej przeszła w miękkie *ř*. Być może stan przejściowy obrazują zapisy

⁷⁴ Więcej na temat: upiśmiennienia języka polskiego, zob. Maslej 2018, kształtowania się polskiej grafii, zob. Jasińska, Rzepiela 2022.

⁷⁵ Por. RPG: *Serzysko*.

chrąszcz, **szkryelą*. W dalszym rozwoju *ř* przeszło w miękkie *rz*, co może dokumentować zapis *brzyeczka*. Cały proces zmiany **ř* > *rzy* > *řz* > *rz* trwał kilkaset lat (por. Klemensiewicz i in. 1965: 148–150), jednak zróżnicowane zapisy odnajdywane w średniowiecznych zabytkach potwierdzają taki kierunek przekształceń.

Bardzo ciekawym wyrazem w *RozDom* jest *wielbąđ* (k. 38va). Poświadczono w Sstp (X: 150) postaci *wielbląđ*, *wielbrąđ*, *wierblud* nie potwierdzały istnienia pierwotnej formy pochodzącej od prasłowiańskiego **vьlbьrdь*. Aleksander Brückner zauważył, że postać *wielbąđ*, pochodząca z języka cerkiewnego, utrzymywała się jedynie do XIII w. (SeBr: 616). Zważywszy na odnalezienie zapisu pochodzącego z ok. 1470 r., stwierdzenie to należałoby uaktualnić.

W materiale *RozDom* przy łacińskim haśle *Aluear* (k. 12va) występuje osobliwy zapis *wl*, który można interpretować zarówno jako *ul*, czego dowodem mogą być zapisy głoski *u* przez *w*, np. *plwg* (czyt. *plug*, k. 21rb), jak i formę *wul* z protetycznym *v*-. Głosę taką notuje również *RozPaul*, w którym wyraz ten zapisano przez podwojone *v* – *vvł* (k. 14v)⁷⁶.

4.2.2. Fleksja

Pod względem fleksyjnym zapisane w *RozDom* wyrazy są mało zróżnicowane. Aż 110 ze 120 polskich wyrazów w *RozDom* to rzeczowniki. Prawie wszystkie zapisano zgodnie ze słownikowym zwyczajem w podstawowej formie mian. l.poj., np. *żarłok*, *skowronek*, *dzieża*. Odmienne od tego wzorca są zapisy: *białej kapusty* w dop. l.poj., *lisice*, *pukle* występujące w mian. l.mn. oraz pl. tantum: *sadze*, *cepy* i modlitwne wezwanie w formie woł. l.poj. *Panno*.

Wśród glos bardzo nielicznie reprezentowane są przymiotniki. Jedynym samodzielnym odpowiednikiem łacińskiego przymiotnika *petulans* jest polski przymiotnik *naporny* (k. 185ra). Pozostałe dwa przykłady zapisano w zestawieniach z rzeczownikiem *gacny pas* (k. 35va) oraz *macierza duszka* (k. 45ra). One również podane są w formie podstawowej mian. l.poj.

W materiale omawianego rozariusza znajdują się cztery czasowniki w bezok. *mierzić* (k. 3ra), *wyzwolić* (k. 6vb), *łeskać* (k. 43va), *podkować* (k. 249ra) oraz im. przym. bier. w mian. w zestawieniu *wyzwolony syn* (k. 6a ra).

Jedyną nieodmienną częścią mowy jest partykuła *zaprawdę* (k. 26ra).

⁷⁶ Por. RPG: *Ul*.

4.3. Zapożyczenia

Wśród zapożyczeń leksemem, na który warto zwrócić szczególną uwagę, jest *her-ras* ‘rodzaj lekkiej tkaniny wełnianej wyrabianej w mieście Arras’ (k. 24rb) będący pożyczką ze śrwniem. (*h*)*arraz* (SeBa: 518–519). W zapisie odnalezionym w *RozDom* zachowała się nienotowana dotąd postać, która dokumentuje proces adaptacji fonetycznej niemieckiego wyrazu do polszczyzny. Obok poświadczonych przez Sstp (II: 540) postaci *haras*, *aras*, *harras* zapis ten uzupełnia listę funkcjonujących w średniowieczu wariantów.

Wśród innych zapożyczonych z języka niemieckiego wyrazów, które zapisano w *RozDom*, są: *fryjerka* ‘kobieta lekkich obyczajów’, *kiersztrąg* ‘sok, też wino z wiśni, może również z innych owoców’, *kitla* ‘rodzaj płóciennej szaty wierzchniej’ oraz *szarlat* ‘rodzaj kosztownej tkaniny o szkarłatnej (czerwonej) barwie’.

Pierwszy z nich związany jest z niemieckim czasownikiem *freien* ‘zalecać się’ (SeBr: 128). W staropolszczyźnie notowany jest rzeczownik należący do tej samej rodziny wyrazowej *fryjer* ‘człowiek zbyt oddany miłostkom, kobieciarz, rozpustnik’, który dodatkowo miał równoległe postaci fonetyczne *fryjarz*, *fryjerz* (Sstp II: 367). Żeński odpowiednik *fryjerka* został utworzony prawdopodobnie już na gruncie polskim poprzez przydanie do rzeczownika męskiego formantu *-ka* (Kleszczowa 1998: 78). Podobnie kolejny rzeczownik *kiersztrąg* był adaptowany na wiele sposobów. Poświadczono są m.in. postaci *kielstrąg*, *kierszstrąg*. Jest to zapożyczenie pochodzące ze śrwniem. rzeczownika *kërs-tranc* oznaczającego ‘wino zmieszane z sokiem wiśniowym’ (Vincenz, Hentschel 2010: s.v. *Kiersztrank*). Inną drogę przenikania do polszczyzny mógł obrać wyraz *szarlat*. Wyraz ten mógł być przejęty zarówno z języka niemieckiego przez adaptację rzeczownika *Scharlat* oznaczającego ‘delikatną kolorową (zazwyczaj czerwoną lub brązową) tkaninę wełnianą’ (SeBr: 541, Wörterbuchnetz: s.v. *Scharlat*), jak i bezpośrednio z łaciny od rzeczownika *scarlatum* używanego w tym samym znaczeniu (DiefN: 330).

Do wyrazów o niepewnej proveniencji należą też inne wyrazy, np. *wieloryb* ‘wielki ssak morski’, który prawdopodobnie jest półkalką pochodzącą z języka niemieckiego oraz języka czeskiego (SeBo: 694). Pierwszą część niemieckiego rzeczownika *walvisch* ‘wieloryb’ (współcześnie *Walfish*) skojarzono ze staroczeskim wyrazem *velí* ‘wiele’, a drugi człon *-visch* przetłumaczono jako ‘ryb(a)’. Dwutorową drogę asymilacji mógł obrać leksemem *barchan* ‘tkanina lniano-wełniana’. Wyraz ten używany był w tym samym znaczeniu zarówno w języku średnio--wysoko-niemieckim, jak i czeskim.

Wschodnie pochodzenie przypisuje się dwóm wyrazom notowanym w *RozDom*. Pierwszy z nich to *szabla* ‘broń ręczna o jednosiecznej (wyjątkowo

obosiecznej) głowni osadzonej w rękojeści, tu może też miecz’. Wiesław Boryś (2017) nie wyklucza, że ta przyjmowana za węgierską pożyczka mogła się również dostać do polszczyzny za pośrednictwem języka staroruskiego, ponieważ leksem ten poświadczony jest w tym języku od X w. Drugi wyraz to *zasucha* ‘coś suszonego (tu o mięsie)’. Zarówno w języku rosyjskim, jak i ukraińskim leksem ten używany jest powszechnie w znaczeniu ‘susza, upał, spiekota’ (por. Filin 1976: 76), jednak nie znalazłem żadnego potwierdzenia na stosowanie go w odniesieniu do rzeczy suszonych. Być może jest to albo kalka leksykalna, albo rodzimy derywat pochodzący od czasownika *zasuszyć*, utworzony na wzór innego staropolskiego rzeczownika *przysłucha* ‘teren poza właściwą wsią, do niej przynależny’ pochodzącego od czasownika *przysłuchać* ‘należać, przynależać, należeć się’ (Sstp VII: 357).

4.4. Leksyka

Polskie glosy niewątpliwie opisują te fragmenty średniowiecznej rzeczywistości, które były dla ówczesnych ludzi ważne. Podany poniżej podział zakresów pojęciowych, zgodny z ujęciem Tadeusza Lehra-Spławińskiego (1938: 469–481), pozwala wyeksponować obszary życia udokumentowane w polskiej leksyce w *RozDom*.

Większość polskich wyrazów w rozariuszu ma tylko jedno poświadczenie. Niektóre pojawiają się jednak dwukrotnie, przy różnych hasłach łacińskich. Należą do nich: *mientus* przy hasłach *Allota* (k. 11va) i *Polipus* (k. 192va); *brozda* przy hasłach *Crebro* (k. 60va) i *Porca* (k. 194rb) oraz *kitla* przy hasłach *Cybrum* (k. 62ra) i *Placentum* (k. 188vb). Do grupy wyrazów powtórzonych można zaliczyć również czasownik *wyzwolić* zanotowany przy hasle *Adoptare* (k. 6vb) oraz jego formę *wyzwolony* (im. przym. bier.) przy hasle *Adoptiws* (k. 6a ra). Odmiennym od przywołanych przykładów jest wyraz *łściwość*, stanowiący odpowiednik łacińskiego hasła *Dolus* (k. 72ra). Został zapisany w definicji dwa razy, jednak o podwojeniu polskiego zapisu zdecydował błąd kopisty.

Natomiast wśród rzeczowników konkretnych odnotowanych tylko jeden raz najliczniejszą grupę stanowi słownictwo przyrodnicze, zwłaszcza nazwy botaniczne i zoologiczne.

Polskie glosy odnoszące się do świata roślin to zarówno nazwy systematyczne, jak i leksyka ogólnie powiązana z botaniką. Do nazw systematycznych należą m.in.: *bylica* ‘*Artemisia vulgaris* L.’ (k. 24va)⁷⁷, *jawor* ‘*Acer Pseudoplatanus* L.’ (k. 34va), *jelenia gębka* ‘*Elaphomyces granulatus* Fr.’ (k. 46vb), *złotowirzba* ‘*Salix alba* L.’ (k. 62ra). Grupę uzupełniają wyrazy pospolite, np. *bukiew* ‘owoc buku,

⁷⁷ W całym podrozdziale znaczenia wyrazów podaję za RPG oraz Sstp.

orzeszki bukowe' (k. 255ra), *kłos* 'kwiatostan trzciny pospolitej w postaci wiechy' (k. 23rb) oraz zestawienie *białej kapusty* 'rodzaj kapusty warzywnej' (k. 34va).

W grupie wyrazów odnoszących się do świata zwierząt aż 16 glos to nazwy systematyczne, np. *czapla* 'Ardea cinerea L.' (k. 22va), *jasiostr* 'Acipenser sturio L.' (k. 83rb), *węgorz* 'Anguilla vulgaris Flem.' (k. 16va) oraz *wielbąd* 'Camelus dromedarius L.' (k. 38va). Pozostałe rzeczowniki związane z tą grupą to: *kaczor* 'samiec kaczki' (k. 15va), *skrzela* 'narząd oddechowy ryb i niektórych płazów' (k. 35va), *szkapa* 'lichy, chudy koń' (k. 176vb), *wieloryb* 'wielki ssak morski' (k. 46vb).

Wyrazy związane z życiem gospodarczym stanowią równie liczną grupę rzeczowników w *RozDom*. Ponad dwadzieścia z nich to określenia nazw narzędzi, np. *cierlica* 'przyrząd do otłukiwania lnu i konopi z paździerzy albo szcotka żelazna do czesania lnu i konopi' (k. 57rb), *dloto* 'narzędzie używane do żłobienia zagłębień i otworów w drewnie i kamieniu' (k. 44va), *motowidło* 'przyrząd do zwijania nici w motki' (k. 9ra), *plug* 'narzędzie służące do orania, posiadające lemiesz i odkładnicę' (k. 21rb). Pięć rzeczowników należy do słownictwa nazywającego potrawy, napoje oraz półprodukty potrzebne do wytwarzania jedzenia, np. *brzezka* 'ekstrakt słodowy, z którego wyrabia się piwo' (k. 35vb), *miodownik* 'ciasto zrobione na miodzie z dodatkiem pieprzu, piernik' (k. 187ra), *moszcz* 'sok wyciśnięty z owoców, też młode wino' (k. 4ra), *tatarka* 'kasza zrobiona z gatunku gryki pochodzącego z Azji, Polygonum fagopyrum L.' (k. 47ra). Dziewięć rzeczowników nazywa materiały, ubrania i ozdoby, np. *herras* 'rodzaj lekkiej tkaniny wełnianej wyrabianej w mieście Arras' (k. 24rb), *kozki* 'rodzaj pelerynki podbitej futrem' (k. 15va), *tkanka* 'pas ozdobnej tkaniny używany do bramowania szat, do przewiązywania włosów, także czepek kobiecy' (k. 14ra), *chochol* 'ozdoba wisząca u kaptura' (k. 40rb). W grupie innych polskich glos, które można przypisać do słownictwa z zakresu życia gospodarczego, znalazły się m.in.: *bałwan* 'określonej wielkości bryła soli kamiennej' (k. 30vb), *sadze* 'produkt spalania osadzający się z dymu w postaci czarnego proszku, kopeć' (k. 101va), *słodownia* 'budynek, w którym przygotowuje się sód, suszarnia siodu' (k. 35vb) czy *żużelica* 'masa powstająca z zanieczyszczeń przy wytopianiu metalu, też drobne cząsteczki żelaza odskakujące podczas kucia go młotem' (k. 38ra).

Dwanaście leksemów zapisanych w *RozDom* dotyczy życia społecznego. Wśród nich ważną część zajmuje słownictwo odnoszące się do zawodów i pełnionych przez ludzi ról społecznych, np. *dziewostąb* 'swat, pośrednik małżeński' (k. 201va), *jednacz* 'rozjemca, sędzia polubowny, pośrednik' (k. 21va), *partacz* 'człowiek przerabiający stare obuwie, odzież' (k. 185vb) czy *przekupień* 'człowiek trudniący się drobnym handlem, straganiarz, kramarz' (k. 197ra). Do grupy tej przynależą także wyrazy nazywające broń, np. *prok* 'proca, broń ręczna słu-

żąca do ciskania kamieni' (k. 42va) i *szabla* 'broń ręczna o jednosiecznej głowni osadzonej w rękojeści, tu może też miecz' (k. 219vb), choć można byłoby je zakwalifikować również do nazw narzędzi, którymi posługuje się żołnierz.

Ponadto zgromadzona leksyka odnosi się też do: miejsc powstałych w wyniku określonego ukształtowania terenu, np. *jaskinia* 'wydrążenie w ziemi lub skale, jama, grotą' (k. 18va), *przech<o>d* 'bród, płytki odcinek rzeki' (k. 35va), nagród w różnego rodzaju turniejach, np. *czacz* 'nagroda za zwycięstwo w biegach' (k. 35vb), jednostek miar, którymi się posługiwano, np. *skład* 'miara ziemi, prawdopodobnie równa dwóm zagonom' (k. 194rb).

Człowiek, jako istota cielesna, znajduje odzwierciedlenie w leksemach nazywających części ciała, np. *gardziel* 'tylna część jamy ustnej, gardło, szyja' (k. 24va), *łokieć* 'staw łączący ramię z przedramieniem, też przedramię' (k. 24vb), *mozg* 'skupienie tkanki nerwowej, znajdujące się wewnątrz czaszki u człowieka i zwierząt kręgowych' (k. 46va), *zqb* 'twardy, różnokształtny twór kostny, osadzony w szczęce, służący do rozgryzania pokarmów' (k. 49va), oraz wyrazach odnoszących się do cech ludzkiego ciała, np. *modzel* 'zgrubiałość skóry, nagniotek, odcisk' (k. 38rb) i *piega* 'brunatna plamka na skórze ludzkiej' (k. 148rb).

Najmniej liczną grupę rzeczowników w *RozDom* reprezentują wyrazy abstrakcyjne. Należą do nich rzeczowniki charakteryzujące postawę człowieka: *chytrość* 'podstępność, przebiegłość' (k. 72ra) i *łściwość* 'celowe wprowadzanie w błąd, kłamanie' (k. 72ra).

Poświadczone w *RozDom* czasowniki są również zróżnicowane semantycznie. Można wskazać wśród nich wyrazy oznaczające dotykanie, kontakt fizyczny, np. *łeskać* 'drażnić, łaskotać, łechtać' (k. 43vb), wykonywanie czynności, np. *podkować* 'podkuć żelazem' (k. 249ra), oraz wyrażanie uczuć, np. *mierzić* 'wywoływać lub odczuwać wstręt, obrzydzenie, niechęć, nienawiść' (k. 3ra). Odmiennym pod względem znaczeniowym od powyższych przykładów jest czasownik oznaczający działanie społeczne *wyzwolić* 'wybrać na syna, usynowić' (k. 6vb). Jest to bohemizm semantyczny (Basaj, Siatkowski 2006: 461).

4.5. Polski materiał z *Rozariusza dominikańskiego* a *Słownik staropolski*

Żaden z odnalezionych w *RozDom* 120 wyrazów nie stanowił do tej pory egzemplifikacji haseł Sstp, ponieważ rękopis ten został dołączony do źródeł słownika po 2014 r., czyli już po opublikowaniu ostatniej jego części zatytułowanej *Słownik staropolski. Supplement cz. I. Verba absentia*. W tym kontekście nasuwają się pytania, czy wśród tych wyrazów znajdują się takie, które nie były dotąd notowane w Sstp, oraz jak nowy materiał może uzupełnić dotychczasowy zasób słownikowy?

W Sstp nie zostało poświęconych pięć rzeczowników zapisanych w *RozDom*. Są to w kolejności alfabetycznej: *kapa*, *podjazka*, *popierśnica*, *wierciak* oraz *zasucha*⁷⁸.

Kapa (k. 62ra) umieszczona została przy łacińskim haśle *Cvcula* ze znaczeniem ‘ubranie zakonnika’ (*vestis monachi*). Tak ogólna definicja nie pozwala stwierdzić, o którą część odzienia zakonnika chodzi, jednak ten łaciński wyraz pojawił się również w innych średniowiecznych źródłach językowych ze szczegółowym objaśnieniem. Z nich wiadomo, że *Cvcula* to ‘rodzaj peleryny (z kapturem) noszonej głównie przez duchownych’ (SłSP II: 158). Polski odpowiednik został powtórzony w trzech innych średniowiecznych rozariuszach: *RozPaul*, *RozOss* II oraz *RozOss* III⁷⁹.

Podjazka (k. 48ra) w staropolszczyźnie tworzy rodzinę wyrazową z notowanymi w Sstp: rzeczownikiem *jaz* ‘płot w poprzek rzeki lub stawu służący do zatrzymywania i łowienia ryb’ (Sstp III: 128) oraz przymiotnikiem *jazowy* ‘służący do budowy jazu’ (Sstp III: 129). Na gruncie polskim leksem ten nie był prawdopodobnie często używany, ponieważ nie notują go słowniki dawnej polszczyzny, jednak w języku rosyjskim zarówno *podjaz*, *podjazik*, jak i *podjazka* funkcjonowały jeszcze w XX w. Wszystkie wymienione wyrazy zostały utworzone od rzeczownika *jaz*, który w języku rosyjskim oznacza zarówno wymienioną zaporę do łowienia ryb, jak również *jazia* ‘rybę z rodziny karpiowatych’ (Usaczewa 1971: 151). W *RozDom* polski odpowiednik został zapisany przy łacińskim haśle *Cipio*. Zamieszczona tam definicja ‘kij do łapania ptaków’ (*est baculus ad capiendum aues*) wskazuje na jakiś przyrząd. Być może *podjazka* podobna była w budowie do *wierszy*, urządzenia do łapania ryb i ptaków w kształcie lejka (Sstp X: 186, Waga 1842: 45). Definicje wyrazów *jaz* i *podjazka* nie pozwalają jednoznacznie stwierdzić, czy *podjazka* mogła być zaporą na ptaki w postaci rozciągniętej sieci

⁷⁸ Dla jasności wyводу i uwidocznienia zgodności między zapisami z poszczególnych zabytków polskie glosy tu i w dalszej części tekstu zostały podane w transkrypcji, o ile nie zaznaczono inaczej.

⁷⁹ Por. RPG: *Kapa*.

lub utkanych odpowiednio witek czy też urządzeniem skonstruowanym z cienkich drewnianych różg na kształt lejka.

Popierśnica (k. 18rb) ma poświadczoną w Sstp rodzinę wyrazową reprezentowaną przez dwa rzeczowniki: *popiersiny* (pl. tantum) ‘rzemień uprzęży opasujący pierś konia’ i *popierśnik* używany w tym samym znaczeniu (Sstp VI: 392) oraz przymiotnik *pierśni* ‘związany z piersiami’. Oba rzeczowniki powstały wskutek derywacji od wyrażenia przyimkowego *po piersi* (Kleszczowa 1996: 377, 1998: 135) i można zakwalifikować je jako nazwy obiektów. *Popierśnica* egzemplifikuje typowy sposób tworzenia nazwy żeńskiej z sufiksem *-ica* od rzeczownika męskiego z sufiksem *-ik*. Formant *-ica* w staropolszczyźnie był bardzo produktywny, a odnaleziony w *RozDom* rzeczownik można dołączyć do grupy staropolskich par rzeczowników męskich i żeńskich należących do różnych kategorii nazw, np. *narożnik–narożnica*, *nędnik–nędnica*, *rzecznik–rzecznica* (Kleszczowa 1998: 81). *Popierśnik* w Sstp to *hapax legomenon* poświadczony w zapiskach sądowych łączących z 1390 r. (Sstp VI: 392). Drugi wymieniony leksem *popiersiny*, będący odpowiednikiem łacińskiego rzeczownika *antela*, odnotowany został w tzw. wokabularzu trydenckim z ok. 1420 r. *Popierśnica*, będąca w *RozDom* polskim odpowiednikiem wyrazu hasłowego *Antila*⁸⁰, oznacza ‘pas lub rzemień uprzęży opasujący pierś konia’.

Chociaż *wierciak* (k. 260vb) nie jest poświadczony w Sstp w tym samym znaczeniu, tj. ‘tłuczek służący do ucierania czegoś na miałko’, notowany jest w Sstp inny rzeczownik oparty na tym samym rdzeniu, *wiercioch*, wraz ze swoim fonetycznym wariantem *wircioch* (Sstp X: 192). Rzeczowniki *wiercioch*||*wircioch* oraz *wierciak* zostały zapisane w różnych odpisach średniowiecznych rozariuszy przy definicji łacińskiego hasła *Tribula*. Występujący w trzecim z nich formant *-ak* w staropolszczyźnie był często wykorzystywany do tworzenia rzeczowników, np. *byczak*, *dworak*, *dziwak*, *pijak*, *rybak*, określających różne kategorie nazw, głównie jednak nazw osób. *Wierciak* należy natomiast do kategorii nazw środków czynności, podobnie jak *rzezak* ‘rodzaj dłuta do wyrzynania czy rzeźbienia w drzewie’ czy *szczak* ‘nocnik’ (por. Kleszczowa 1998: 146). Rzeczowniki tego typu tworzone od czasowników niedokonanych. W Sstp odnotowane są dwa czasowniki, *wiercić* oraz *wiercieć*, od których mógł być derywowany rzeczownik *wierciak* (Sstp X: 181). Z uwagi na fakt, że oba w podstawowym rozumieniu mają takie samo znaczenie ‘drażąc coś, robić otwór, świdrować’, a dopiero w kolejnych znaczeniach mogą oznaczać obracanie czy poruszanie, trudno jednoznacznie wskazać, który z nich stanowił podstawę derywatu *wierciak*.

⁸⁰ Łac. *antela* i *antila* traktuję jako odmianki fonetyczne.

Zasucha (k. 58va) to polski odpowiednik łacińskiego rzeczownika *copidium vel copodium*⁸¹ zdefiniowanego jako ‘kawałek suszonego lub pieczonego mięsa’ (*id est assatura vel particula carnis sicca*). Jego proveniencja nie jest pewna. Być może *zasucha*, podobnie jak rzeczownik *podjazka*, swój źródłosłów ma w językach wschodniosłowiańskich. Zarówno w języku rosyjskim, jak i ukraińskim wyraz ten był używany w podstawowym znaczeniu ‘susza’ (Grinczenko II 1908: 104). Lwowskie pochodzenie rękopisu pozwala wysnuć hipotezę o wpływie używanego tam języka na zachowane w *RozDom* polskie glosy. Nie należy jednak zapominać, że odczasownikowe formacje tego typu powstawały również na gruncie języka rodzimego. Trudno jednoznacznie orzec, czy wyraz *zasucha* powstał od czasownika (*za*)*suszyć*, czy raczej funkcjonujący leksem *zasucha* został zapożyczony do polszczyzny ze zmodyfikowaną definicją. Pojedyncze wystąpienie tekstowe rzeczownika nie pozwala na wyciągnięcie jednoznacznych wniosków.

Aby odpowiedzieć na pytanie, jak nowy materiał może uzupełnić dotychczasowy zasób słownikowy, należy przybliżyć kryteria, według których podzielone zostały polskie odpowiedniki z *RozDom*. Pod uwagę wziąłem: niepoświadczone w Sstp warianty fonetyczne, niepoświadczone formy gramatyczne oraz nowe znaczenia polskich wyrazów notowanych w Sstp. Ważnym uzupełnieniem słownikowym mogą też być najstarsze poświadczenia zmieniające dotychczasową chronologię rejestrowanych przez Sstp form gramatycznych.

W *RozDom* zapisane są tylko dwie polskie glosy, których postaci fonetyczne nie były dotąd notowane w Sstp. Są nimi omawiane już wcześniej warianty fonetyczne hasel *Haras* oraz *Wielbłąd*⁸². W Sstp pod hasłem *Haras* odnotowano jego dwa równoległe warianty *aras* oraz *harras* (Sstp II: 540), a pod hasłem *Wielbłąd* odpowiednio *wielbrąd* i *wierblud* (Sstp X: 150). Odnalezione w *RozDom* postaci *herras* oraz *wielbąd* wzbogacają wiedzę na temat zasobu XV-wiecznego polskiego słownictwa i być może dokumentują dawniejsze postaci obu rzeczowników.

Trudno znaleźć wśród polskich odpowiedników zapisanych w *RozDom* wyrazy w takiej formie gramatycznej, która nie byłaby odnotowana przez Sstp. Jest to zrozumiałe, ponieważ większość polskich glos występuje w formie podstawowej.

Mimo iż *RozDom* datowany jest dopiero na ok. 1470 r., to jednak nowy materiał przynosi kilka zmian w chronologii pierwszych wystąpień poszczególnych leksemów. Należą do nich rzeczowniki: *brew*, *miodownik*, *pękawica* czy *pąkawica*, *puzdro* i *węgorz* oraz zestawienie *białej kapusty*.

⁸¹ W elektronicznym słowniku *Latinitatis medii aevi lexicon Bohemorum* rzeczownik ten odnotowany jest w innej postaci: *copadium* i ma dwa znaczenia: 1. ‘siekane, mielone mięso’, 2. ‘pieczone mięso’, por. SłCz: s.v. *Copadium*.

⁸² Por. Rozariusz dominikański. *Polski materiał w Rozariuszu dominikańskim*, s. 46–47.

Mian. l.poj. rzeczownika *brew* poświadczony jest w Sstp w materiale polskim z *WokLub* datowanego na ok. 1500 r. (Sstp I: 160), więc przykład z *RozDom* przesunie chronologię najstarszego zapisu o ok. trzydzieści lat wstecz. Podobnie jest z pozostałymi rzeczownikami, które w badanym rozariuszu występują w mian. l.poj. *Miodownik* poświadczony jest w Sstp z nieznanego inkunabułu wydanego w 1481 r. (Sstp IV: 278), *pękawica* z wokabularza sieciechowskiego⁸³ (Sstp VI: 75), który datowany jest na drugą połowę XV w. Być może zapisana w nim *pękawica* nie jest młodsza, jednak brak kodeksu nie pozwala na doprecyzowanie uogólnionej datacji. Rzeczownik *puzdro* cytowany jest w Sstp z datą 1497 r. z księgi sądu wójtowskiego krakowskiego (Sstp VII: 409). Kolejny wyraz *węgorz* (Sstp X: 97) poświadczony jest z rękopisu Biblioteki Jagiellońskiej nr 2573. Manuskrypt zapisano w 1471 r., czyli mniej więcej w tym samym czasie co *RozDom*.

Następnym omawianym przykładem w tej grupie jest polski odpowiednik łaćnińskiego hasła *Bleta* oddany w *RozDom* jako zestawienie w dop. l.poj. *bialej kapusty* (k. 34va). W Sstp pod hasłem *Kapusta* wydzielone zostało po przerywniku zestawienie *biała kapusta*, a najstarsze jego poświadczenie w formie mian. l.poj. pochodzi z 1460 r. (Sstp III: 239). Na marginesie dodajmy, że gdyby oba wyrazy zestawienia analizować osobno, to ich chronologia w Sstp nie ulegnie zmianie. Forma dop. l.poj. rzeczownika *kapusta* poświadczona była znacznie wcześniej niż zapis z *RozDom*. Najstarsza glosa (*kapusty*) odnaleziona została w księdze ziemskiej płońskiej pochodzącej z 1417 r. (Sstp III: 239). Inaczej wygląda chronologia zapisu dop. l.poj. przymiotnika *biały* (Sstp I: 79). Najstarsze jego poświadczenie pochodzi z mamotrektu kaliskiego z 1471 r., a więc ze słownika spisane mniej więcej w tym samym czasie, co *RozDom*. Trudno orzec, który z rękopisów powstał pierwszy, ponieważ datowanie obu manuskryptów jest przybliżone.

Trzy polskie wyrazy: *klekotki*, *naporny* oraz *puzdro* wnoszą do Sstp nowe znaczenia. Rzeczownik *klekotki* (k. 49vb) znany był z pojedynczego poświadczenia wyekscerpowanego ze słownika Jana Stanki pochodzącego z 1472 r. Omawiany leksem notowany jest w Sstp w znaczeniu rośliny zielnej z rodzaju *Rhinanthus* (Sstp III: 286), ‘szelężnik’. Inną od dotychczasowej definicję ‘kołatka używana zamiast dzwonów (może w czasie Wielkiego Tygodnia)’, zgodną z tą w *RozDom*, podano w internetowej bazie RPG przy dwóch poświadczeniach z *RozOss I* i *RozOss II*⁸⁴.

Drugi rzeczownik *puzdro* (k. 51ra) funkcjonował w staropolszczyźnie w znaczeniu ‘pudło z możliwymi przegródkami lub wklęsłościami różnego kształtu, dostosowane do przechowywania różnych przedmiotów’ (Sstp VII: 409).

⁸³ Por. także RPG: *WokPet* III.

⁸⁴ Por. RPG: *Klekotki*.

Poświadczenie z *RozDom* nie przynosi znaczącej modyfikacji powyższego znaczenia, ale zawęża je i precyzuje. Według łacińskiej definicji jest to ‘pojemnik do przechowywania łyżek lub chochli’ (*vas in quo seruantur coclearia*). Takie samo znaczenie pod hasłem **Cochleabulum* poświadcza również SłŚCz.

Jedyny w tej grupie przymiotnik *naporny* (k. 185ra) ma w Sstp dwa znaczenia: 1. ‘uparty, natrętny’ oraz 2. ‘bezczelny, obraźliwy, obelżywy’ (Sstp V: 81). Żadne z nich nie odpowiada łacińskiej definicji zamieszczonej w *RozDom* w hasle *Petulans*, w którym odnotowana została polska glosa. W SłŚP (VII: 543) przymiotnik *petulans* oznacza ‘gwałtowny, porywczy, zuchwały, beczelny’, ale również ‘rozpustny, pożądlivy’. Właśnie ta druga część definicji jest bliższa definicji zamieszczonej w badanym kodeksie ‘rozpustny, rozpasany, nachalny’ (*luxoriosus, lasciuus, inportune petens*). Takie samo znaczenie notowane jest w *RozWroc*, co pozwala wnioskować, że przymiotnik ten był w staropolszczyźnie wieloznaczny.

4.6. Polski materiał z *Rozariusza dominikańskiego* a baza *Rozariusze z polskimi glosami*

W poprzedniej części zostały omówione polskie wyrazy, które nie są notowane w Sstp, a które zostały opracowane i umieszczone w internetowej bazie RPG. Analizowane w projekcie RPG źródła tylko częściowo dostarczyły egzemplifikacji dla poświadczeń haseł Sstp. Niektóre z cytowanych w bazie polskich wyrazów wyekscerpowane z siedemnastu średniowiecznych wokabularzy nie były nigdy publikowane, inne były wcześniej błędnie odczytane, a jeszcze inne otrzymały w bazie RPG nowe znaczenie. *RozDom* uzupełnia zasób źródeł, które objęto badaniami, co w rezultacie przyniosło zwiększenie liczby haseł oraz uaktualnienia i przesunięcia w datowaniu najstarszych poświadczeń pojedynczych rzeczowników.

Wśród wymienionych już wcześniej wyrazów, nienotowanych przez Sstp, jak i przez bazę RPG, w *RozDom* znajdują się cztery *hapax legomena*: *podjazka*, *popiersnica*, *wierciak* oraz *zasucha*. W RPG nie zarejestrowano również takich rzeczowników jak: *chrząszcz*, *jednacz*, *korab*, *puzdro* oraz *pukle* (pl. tantum). Ten ostatni wyraz, będący odpowiednikiem łacińskiego hasła *Fixibulus*, zapisany został w *RozOss* I, ale w formie mian. l.poj. *pukiel*. Inne dwa rzeczowniki, na które warto zwrócić uwagę, to *jasiotr* oraz *wielbąd*. W RPG trzy razy poświadczona jest z *WokLub* podstawowa forma *jesiotr*⁸⁵, jednak w *RozDom* wystąpił jego wariant fonetyczny *jasiotr*, który znany jest jedynie z sądowej zapiski z 1419 r., w której opisany jest szlachecki herb. Drugi z rzeczowników *wielbąd* omówiony został już wcześniej⁸⁶, jednak w tym miejscu należy przypomnieć, że ten fone-

⁸⁵ Por. RPG: *Jesiotr*.

⁸⁶ Por. Rozariusz dominikański. *Polski materiał w Rozariuszu dominikańskim*, s. 46.

tyczny wariant nie pojawił się w żadnym innym średniowiecznym źródle, choć w bazie RPG notowana jest inna jego postać *wielbrąq* zapisana w *WokLub*⁸⁷.

Siedemnaście polskich wyrazów, które występują w *RozDom*, ma w RPG pojedynczą egzemplifikację z innych średniowiecznych wokabularzy. Są to w kolejności alfabetycznej: *bylica*, *dłoto*, *dzieża*, *gardziel*, *jaskinia*, *jawor*, *kaczor*, *lisica*, *naporny*, *pająk*, *pląg*, *podkować*, *skład*, *słodownia*, *węgorz*, *wieloryb*, *wiewiorka*.

Większość z nich wyekscerpowano z *WokLub*, a tylko pięć przykładów pochodzi z *RozKap*, *RozPaul*, *WokRacz* oraz *WokPet* VII. Dodatkowo siedem innych rzeczowników zapisanych w *RozDom*: *brew*, *łokieć*, *motowidło*, *paczyna*, *rynna*, *szrebro*, *zqb* jest poświadczonych tylko w *WokLub*, ale z uwagi na wieloznaczność tych leksemów wystąpiły one w nim dwa lub trzy razy przy różnych łacińskich wyrazach hasłowych, np. *łokieć* zapisano w *WokLub* przy hasłach *Cubitus*, *Vlna*, zaś *motowidło* zapisano w *WokLub* przy hasłach *Alabrum* (tak jak w *RozDom*) oraz *Vertibrum*, z kolei wyraz *rynna* zapisano w *WokLub* przy hasłach *Canalis* (tak jak w *RozDom*) oraz *Stillicidium*.

Kolejne polskie odpowiedniki haseł łacińskich spotykane zarówno w *RozDom*, jak i *WokLub* nie świadczą o zależności jednego słownika od drugiego, ale raczej o frekwencji występowania polskich wyrazów w średniowiecznych słownikach łacińskich. Należy pamiętać, że w *WokLub* zapisano ponad 4400 polskich leksemów (Rpg 2020: 152), gdy tymczasem w *RozDom* 120. Zrozumiałe więc, że wśród leksemów notowanych w *WokLub* pojawiają się i te notowane w *RozDom*. Takich wspólnych dla obu wokabularzy polskich wyrazów jest aż 70.

Wśród innych źródeł RPG najwięcej tych samych co w *RozDom* polskich glos występuje w: *RozOss* II (53 wspólne glosy z *RozDom*), *RozPaul* (52 wspólne glosy z *RozDom*), *RozKap* (47 wspólnych glos z *RozDom*), *RozOss* III (41 wspólnych glos z *RozDom*), *RozOss* I (36 wspólnych glos z *RozDom*), *WokRacz* (21 wspólnych glos z *RozDom*), *WokPet* II (20 wspólnych glos z *RozDom*), *WokPet* III (16 wspólnych glos z *RozDom*), *WokPet* VII (13 wspólnych glos z *RozDom*), *WokPet* I oraz *WokPet* IV (po 9 wspólnych glos z *RozDom*). Pozostałe słowniki: *WokPet* V, VI oraz *WokJag* mają tylko po jednej glosie wspólnej z *RozDom*.

* * *

Polskie słownictwo z *RozDom* odzwierciedla realia średniowiecznego życia. W glosach utrwaliły się nazwy przedmiotów, urządzeń i zawodów, poprzez polskie zapisy poznajemy przyrodę i najbliższe otoczenie, w którym żyli ludzie. Pozostawione w kodeksie wezwania modlitewne są świadectwem ówczesnych praktyk religijnych. W tym świetle warto zadać pytanie, czy zachowane słownictwo to

⁸⁷ Por. RPG: *Wielbłąd*.

rzeczywisty obraz XV-wiecznego świata, czy tylko powielany w wielu odpisach słownikowy szablon? Powtarzalność poszczególnych glos w wielu odpisach polskiej redakcji *VEx* może sugerować, że wernakularne odpowiedniki w *RozDom* zapisano według jakiegoś nieznanego wzorca, jednak szczegółowa analiza odnalezionych i opisanych w RPG rękopisów skłania do konstatacji, że niekoniecznie tak musiało być. Zasób polskich wyrazów, które się powtarzają, jest ograniczony, a każdy kolejny rękopis przynosi nowe słownictwo, którego nie notują pozostałe wokabularze.

RozDom to z pewnością kopia starszego egzemplarza, o czym świadczą typowe błędy przepisywania (odwrócenia, pominięcia, powtórzenia i antycypacje), które pojawiają się tak w tekście łacińskim, jak i w polskich glosach. O dawności zapisu niektórych polskich wyrazów przekonują sposoby oddawania poszczególnych głosek, co zostało już wykazane w analizie grafii. Niespotykane w innych rozariuszach warianty fonetyczne, np. *herras*, *jasiotr*, *wielbąd* skłaniają do spojrzenia na polski materiał z perspektywy chronologicznej, a tym samym przyznania, że zbiór glos jest niejednorodny. Wielowarstwowość słownika ujawnia się zarówno w łacińskim tekście podstawowym, zapisach wernakularnych, jak i późniejszych dopiskach czytelniczych⁸⁸.

RozDom skrywa nie tylko tajemnice tekstowe, ale również te dotyczące pochodzenia i funkcjonowania leksykonu. Spośród trzech rozariuszy o lwowskiej proveniencji aż dwa – *RozDom* oraz *RozOss* I – pozbawione zostały końcowych składek. *RozDom* kończy się na haśle *Tvrbacio*, a *RozOss* I na haśle *<T>extoriatu*s. Nie wiadomo, w jakim czasie końcowe fragmenty zostały oderwane od reszty słownika, nie wiadomo też, czy było to działanie celowe, czy tylko przypadek sprawił, że istnieją dwa kodeksy z podobnym defektem. Trzeci – lwowski wokabularz *RozOss* II – zachował się w całości. Z pewnością wymienione słowniki nie są odpisami, ponieważ różnią się zarówno w warstwie łacińskiej, jak i polskiej, co sprawia że *RozDom* należy uznać za kolejne ważne źródło do badań staropolszczyzny.

⁸⁸ O genetycznej wielowarstwowości średniowiecznych tekstów, zob. Mika 2013.

II. ROZARIUSZ WROCŁAWSKI

1. Opis kodykologiczny

W październiku 2021 r. przeprowadziłam (KJ) kwerendę w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu, której celem były szczegółowe badania nad rękopisem o sygn. IV Q 95⁸⁹. W wyniku tych badań mogłam zweryfikować podstawowe informacje o kodeksie zawarte w tzw. katalogu Göbera (KatBUWr 20: 331) oraz w znacznym stopniu je uzupełnić. Znalazło to odbicie w przygotowanym opisie kodykologicznym rękopisu.

1.1. Tytuł rękopisu

Rękopis jest opatrzony nazwą *Vocabularius latinus* w opisie kodeksu zamieszczonym na stronie Biblioteki Cyfrowej Uniwersytetu Wrocławskiego, gdzie znajdują się jego fotografie⁹⁰. Określenia *Vocabularius Ex quo latinus* używa w swym rękopiśmiennym katalogu Willi Göber (KatBUWr 20: 331), z jednej strony nawiązując do początkowych słów kodeksu *Ex quo vocabularii varii et autentici...*⁹¹, z drugiej – włączając go do grupy przekazów średniowiecznego słownika *VEx*⁹². Tytuł *Vocabularius Ex quo* w odniesieniu do opisywanego rękopisu pojawia się

⁸⁹ Identyfikacja i pierwszy ogląd rękopisu miały miejsce w maju 2018 r., kiedy wraz z Dorotą Kołodziej podczas kwerendy w BUWr próbowaliśmy zweryfikować ustalenia zespołu Klaus Grubmüllera (1988–1989: 59) odnoszące się m.in. do rękopisu IV Q 95.

⁹⁰ <https://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/95369/edition/89690/content>.

⁹¹ Tłum.: *Z którego słowniki rozmaite i autentyczne...*

⁹² Więcej na temat tego powstałego w Niemczech popularnego słownika łacińskiego, zob. Grubmüller 1967.

natomiast na portalu Manuscripta.pl. Kodeks zawiera datowany na 1450 r. słownik łaciński z polskimi glosami, tzw. *Rozariusz wrocławski*, któremu poświęcony jest niniejszy rozdział.

1.2. Materiały pisarskie

Kodeks jest pisany na papierze o uśrednionym rozmiarze 21x15 cm⁹³. Papier ma kolor jasnego beżu, jest dość cienki i giętki. Jego powierzchnia jest chropowata, matowa. W większości karty są przycięte równo, w niektórych miejscach są jednak lekko uszczerbione lub poszarpane. Prawdopodobnie są to defekty powstałe podczas użytkowania lub przechowywania tomu.

Na kartach rękopisu wyraźnie uwidaczniają się żeberka – są regularne, bez zniekształcenia formy, dwadzieścia żeberek zajmuje ok. 3,5 cm. Odległość między żeberkami wynosi 1–1,5 mm. Równie wyraźne są kresy, występujące co ok. 3,5 cm⁹⁴. Na każdej karcie znajduje się sześć pojedynczych kres z wyraźnym obszarem cienia po obu stronach. Kresa nośna jest w większości miejsc niewyraźna⁹⁵. Punkty mocowań kres, podobnie jak filigranów, są niewidoczne.

Filigrany są umiejscowione przeważnie w centrum bifolium, przy zgięciu karty, między trzecią a czwartą kresą (np. k. 1), rzadziej w górnej części karty, przy jej zgięciu, między drugą a trzecią kresą (np. k. 72). W rękopisie udało mi się zidentyfikować jeden pewny filigran przedstawiający głowę wołu zakończoną siedmiopłatkowym kwiatem na słupku (podobny do: Briquet Online nr 14781 z 1432 r. bądź nr 14785 z 1441 r). W kodeksie występuje prawdopodobnie jeszcze jeden filigran⁹⁶ – głowa wołu z krzyżem lub kwiatem na słupku – jednak jest on trudny do zidentyfikowania ze względu na wysokie zagęszczenie tekstu oraz złożenie papieru *in quarto*. Papier nie zawiera filigranu pomocniczego.

Pisarze rękopisu używają jednego rodzaju atramentu. Ma on barwę czarną, matową z refleksami brązu, w zależności od nacisku ręki, czasu pisania i użytego narzędzia pisarskiego, np. k. 57r, 76r, 143r (atrament w odcieniu czarnym) i k. 108r, 155r, 216r, 263r (atrament z refleksem brązowym)⁹⁷. Użyta w rękopisie rubra jest błyszcząca, w jasnym odcieniu czerwieni.

⁹³ Karty rękopisu mają różną wysokość (21–21,3 cm) i szerokość (14,5–15 cm) w zależności od miejsca pomiaru (pomiar na k. 1: 21,3x14,5 cm).

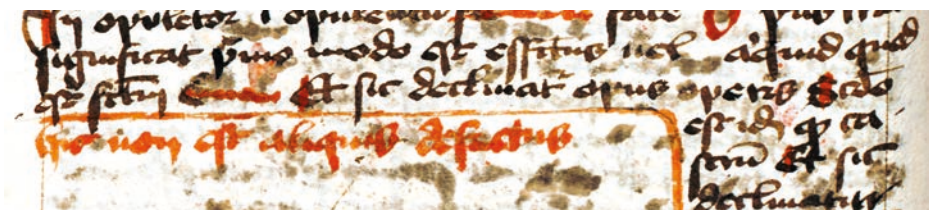
⁹⁴ Taka regularność odstępów (większe lub równe 30 mm) wskazuje na typ zachodni ułożenia kres.

⁹⁵ Jedną z niewielu kart z wyraźną kresą nośną jest k. 317.

⁹⁶ Wnioskuje to po kształcie rogów wołu, który w znacznym stopniu różni się od tego z pierwszego filigranu.

⁹⁷ Wyraźna różnica odcienia atramentu występuje na k. 47r – $\frac{3}{4}$ karty pisane jest czarnym atramentem, $\frac{1}{4}$ – brązowym; związane jest to ze zmianą ręki pisarskiej.

Zarówno atrament, jak i rubra nie łuszczą się ani nie wycierają. Wyjątkowo powodują uszkodzenia papieru. Przykładowo na stronie *recto* k. 215 atrament i rubra są rozmazane, na stronie *verso* przebijają nośnik. NB miejsce to rubrykator otoczył prostokątem i dopisał: *hic non est aliquis defectus*⁹⁸ (por. Fot. 1).



Fot. 1. Uwaga rubrykatora na uszkodzonej karcie rękopisu, k. 215v

1.3. Układ tomu

Na rękopis formatu *quarto* składa się 26 składek: 1–25⁶⁺⁶ (k. 1r–299v) oraz 26⁹⁺⁹ (k. 300r–317v). Do wszystkich składek zostały włączone zszywki chroniące bifolium środkowe, dodatkowo po pierwszej i przed ostatnią składką występują także zszywki pergaminowe chroniące bifolium zewnętrzne. Zszywki zostały zrobione z pergaminu z odzysku. Przy użyciu tego samego materiału powstały karty ochronne kodeksu (I i III); wykorzystany pergamin jest przybrudzony, z niewielkimi uszkodzeniami w postaci przetarć i małych dziurek. Na kartach ochronnych widoczne są fragmenty mszału.

W manuskrypcie dość regularnie pojawiają się oznaczenia środka składek w postaci kustoszy (bądź śladów po nich). Zachowały się one w składkach: 1–9, 11, 18, 21–25; reszta prawdopodobnie została ucięta przy oprawie. Kustosze w składkach 1–5 umieszczono na dolnym marginesie, po prawej stronie, dodatkowo otoczone zostały rubrykowanym prostokątem; w składkach 6–9, 11 umieszczono je też na dolnym marginesie po prawej stronie, ale bez rubryki; natomiast w składkach 18, 21–25 umieszczono je na środku dolnego marginesu, również bez rubryki.

Zapis kustoszy jest niejednorodny. W składkach 1, 8, 9 pojawia się zapis literowy: *primus* (k. 11v), *octavus* (k. 95v), *nonus* (k. 107v). W składkach 2–5 zastosowany został zapis mieszany – cyfrowy z literowym (cyfra wraz z abrewiaturą *o* na oznaczenie końcówki *-us*): $2_o = \textit{secundus}$ (k. 23v), $3_o = \textit{tertius}$ (k. 35v), $4_o = \textit{quartus}$ (k. 47v), $5_o = \textit{quintus}$ (k. 59v). W składkach 6, 18, 21–25 występuje

⁹⁸ Tłum.: *Nie ma tu żadnego braku*. Por. także k. 227v, na której znajduje się taka sama uwaga rubrykatora.

natomiast zapis numeracją rzymską: *VI* (k. 71v), *XVIII* (k. 215v), *XXI* (k. 251v), *XXII* (k. 263v), *XXIII* (k. 275v), *XXIII* (k. 288v), *XXV* (k. 299v)⁹⁹.

Ponadto manuskrypt został opatrzony foliacją pochodzącą od ręki współczesnej. Nakreślone atramentem numery I i II oraz od 1 do 318 umieszczone zostały w prawym górnym rogu stron *recto*.

W omawianym kodeksie zachowały się do czasów współczesnych tzw. języczki – papierowe zakładki barwione na czerwono umieszczone na brzegach tych kart, na których rozpoczynają się wyrazy na kolejne litery alfabetu słownika¹⁰⁰. Szereg kolejnych języczków stanowi regularny wzór uwidaczniający się na obcięciu kodeksu, co ułatwiało czytelnikom korzystanie z wokabularza¹⁰¹.

1.4. Przygotowanie strony pod zapis

Rozmiar jednokolumnowego schematu pisarskiego mieści się w zakresie 16,3x10,4 cm, przy czym dolny margines wynosi 3 cm, górny – 2,1 cm, prawy – 1,9 cm, lewy – 2,2 cm¹⁰². Wyjścia poza schemat pisarski zdarzają się w zasadzie na każdej karcie, głównie na prawym i górnym marginesie, jednak są one niewielkie, np. na k. 3r, 70v, 214r. Schemat pisarski został nakreślony tym samym atramentem, co tekst główny. Nie udało mi się ustalić, czy do liniowania użyto specjalnych urządzeń, ponieważ w rękopisie nie ma śladów użycia mistary, grzebienia czy szablonu, nie dostrzegłam również wyraźnych śladów po nakłuciach.

W schemacie pisarskim nie oznaczono linii wierszy. Wyjątek stanowi k. 1r, na której zaczyna się tekst słownika pisany większym stopniem pisma (por. *Fot. 2*). W górnej części karty tym samym atramentem, co tekst główny, dorysowano dwie linie odchodzące od inicjału¹⁰³. Środkowa linia dodatkowo została poprawiona rubryką, co w połączeniu z liniami odchodzącymi od inicjału *E* daje wrażenie liniowania tej części karty przy użyciu rubry.

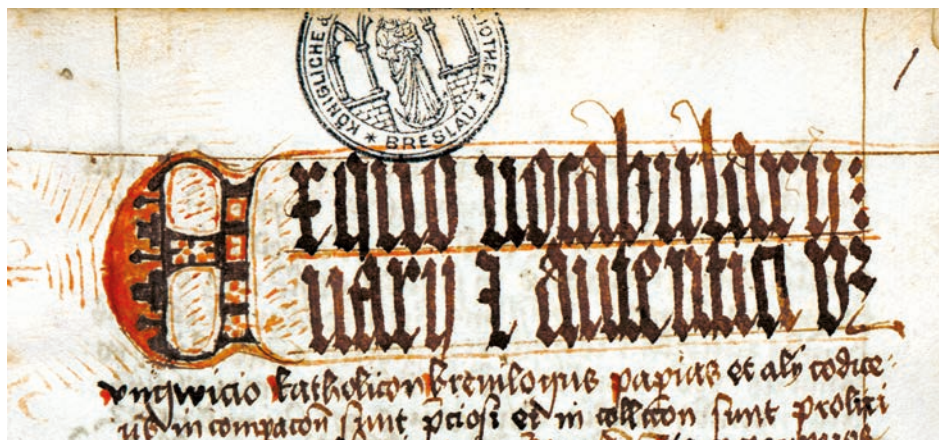
⁹⁹ Ślady po kustoszach niepozwalające na jednoznaczne określenie charakteru ich zapisu pojawiają się w następujących miejscach: składka 7 – *sept* (?) (k. 83v), składka 10 – falka widoczna po prawej stronie dolnego marginesu (k. 228v), składka 11 – dwie niewyraźne falki widoczne w prawej części dolnego marginesu (k. 131v).

¹⁰⁰ Wykaz miejsc, w których znajdują się języczki, przedstawia się następująco: *A* – k. 2, *B* – k. 44, *C* – k. 54, *D* – k. 89, *E* – k. 106, *F* – k. 125, *G* – k. 142, *H* – k. 153, *I* – k. 158 ślad po języczku, *K*, *L* – k. 176, *M* – k. 188, *N* – k. 203, *O* – k. 210, *P* – k. 219, *Q* – k. 253, *R* – k. 257, *S* – k. 266, *T* – k. 292, *U* – k. 303, *X*, *Y*, *Z* – k. 313.

¹⁰¹ Takie samo rozwiązanie zastosowano m.in. w *RozOss II* (Rpg 2020: 79–80) i w *RozDom* (por. *Rozariusz dominikański. Opis kodykologiczny*, s. 19).

¹⁰² Pomiar na k. 1r.

¹⁰³ Odległość między górną linią schematu a pierwszą linią wynosi 1,1 cm; odległość między pierwszą a drugą linią wynosi 1,3 cm. Górna linia kończy się na prawym marginesie schematu pisarskiego (długość: 8,1 cm); dolna linia wychodzi nieco poza schemat pisarski (długość: 8,5 cm).



Fot. 2. Liniowanie w początkowej, wyróżnionej części tekstu słownika, k. 1r

Brak liniowania i układ tekstu *in continuo* przekłada się na różną liczbę wierszy na karcie, niezależnie od ręki pisarskiej. Zazwyczaj są to 33–34 wiersze, chociaż zdarzają się też karty zapisane dużo gęściej, np. k. 89r z 41 wierszami czy k. 159v z 40 wierszami.

1.5. Pismo

Manuskrypt jest pisany łacinką, konkretnie zaś popularną w XV w. tzw. kursywą gotycką, prawdopodobnie przez dwóch skrybów¹⁰⁴. Dukt obu rąk jest wyraźny, pierwszy kopista stosuje co prawda cieńsze kreski, jednak oba pisma są do siebie dość podobne. Zakres kart przypisanych do poszczególnych pisarzy przedstawia się następująco:

- 1 ręka: $\frac{3}{4}$ k. 47r; 48r, 49r–101v; 102v–155v,
- 2 ręka: $\frac{1}{4}$ k. 47r–47v; 48v, 102r; 156r–315v¹⁰⁵; pisarz: Jan z Żagania¹⁰⁶.

Obaj skrybowie mają podobne zwyczaje pisarskie. Dość rygorystycznie przestrzegają schematu pisarskiego, wychodząc nieznacznie na prawy bądź górny margines; jeśli jednak ostatni wyraz wiersza nie mieści się w schemacie, starają

¹⁰⁴ Nie można wykluczyć także, że rękopis jest pisany przez jednego skrybę, ale w pewnym (nie-wielkim) odstępie czasowym i za pomocą innego narzędzia pisarskiego.

¹⁰⁵ Oznacza to, że pierwszych trzynaście składek jest pisane pierwszą ręką, a kolejnych trzynaście – drugą, przy czym opuszczone przez pierwszego pisarza miejsca (k. 47r, 48r, 102r) zostały uzupełnione przez pisarza drugiego. Za potwierdzenie moich przypuszczeń co do podziału tekstu na poszczególne ręce pisarskie dziękuję Panu Mgr. Michałowi Dragounowi i Pani Dr. Katarzynie Volekovej.

¹⁰⁶ Por. eksplicity na k. 315v. Por. także przyp. 115.

się go przenosić do następnej linii. Sygnalizują to zazwyczaj za pomocą dwukropka (:), rzadziej za pomocą znaku równoległych kresek (=) na końcu wiersza¹⁰⁷. Skreślenia zdarzają się w tekście nieczęsto, dodatkowo zaznaczone są one rubryką, np. k. 24r (hasło *Angelus*), 36v (hasło *Articulus*), 202v (hasło *Mysath*), choć nie zawsze, np. k. 184r (hasło *Liquet*). Kopiści starają się maksymalnie wykorzystać miejsce na karcie, o czym może świadczyć uzupełnianie pustych miejsc rubrykowanymi dopiskami, które stanowią przede wszystkim wezwania¹⁰⁸, jak również układ haseł *in continuo*¹⁰⁹.

Pisarze często stosują w wyrazach łańskich abrewiatury. Dotyczy to zarówno całych wyrazów, jak również ich początku, środka i końca. Skrótów nie występują natomiast w materiale polskim. Obaj skrybowie w zasadzie nie stosują interpunkcji, jednak dość konsekwentnie posługują się wielkimi i małymi literami. Wielkich liter¹¹⁰ używają głównie w wyrazach służących wprowadzaniu kolejnych informacji w obrębie hasła, np.: *Comptus id est ornatus uel superbus Et* ('i') *venit a verbo como... id est orno*, k. 79v (wprowadzenie informacji o budowie wyrazu); *Matra est tegumentum capitis Inde* ('stąd, z kolei') *matrula dictum id est parva matra*, k. 193r (wprowadzenie wyrazu pochodnego); *Basis... est nomen petre fortifficie Eciam* ('także') *est extrema pars plante*, k. 46v (wprowadzenie nowego znaczenia). Nazwy własne obaj kopiści piszą zarówno wielką, jak i małą literą, np. wielka litera w imieniu *Iob* i mała litera w imieniu *salomon* (Salomon) w haśle *Diues* (k. 101r; pierwsza ręka), wielka litera w imieniu *Iohannis* i mała litera w imieniu *maria magdalena* (Maria Magdalena) w haśle *Natalis* (k. 204r; druga ręka).

1.6. Zdobienia

W kodeksie występują liczne zdobienia w formie rubrykowanych inicjałów oraz rubrykacji. Nie ma w nim wyrafinowanych iluminacji, miniatur czy ilustracji narracyjnych. Rubrykatorem mógł być pisarz drugiej części rękopisu. Potwierdza to identyczny charakter pisma zarówno tekstu głównego (k. 47r–47v, 102r,

¹⁰⁷ Znak równości w części rękopisu pisanej pierwszą ręką jest prawie zawsze rubrykowany, np. k. 23v, 62r, 77r, w przeciwieństwie do części rękopisu pisanej przez drugiego skrybę np. k. 202r, 250v.

¹⁰⁸ Rubrykowane dopiski bądź ozdobniki znajdują się przede wszystkim w drugiej części tekstu, por. k. 37r, 142v, 158v, 159v, 180v, 182v, 186r, 188v, 193v, 197v, 199r, 203r, 282r, 310r. NB rubrykatorem rękopisu był prawdopodobnie drugi pisarz, Jan z Żagania, por. także przyp. 115.

¹⁰⁹ Wszystkie znane mi rozariusze mają taki układ haseł, jednak nie wszystkie średniowieczne słowniki go stosują. Część ówczesnych wokabularzy jest pisana w układzie *a linea*, z hasłem jedno pod drugim, por. Rpg 2020: 148.

¹¹⁰ Często wielkie litery są dodatkowo podrubrykowane. Za ciekawostkę można uznać fakt, że rubrykator postanowił w jednym miejscu wyróżnić polską głosę *banka* w haśle *Angustrum* (k. 25r), okalając ją czerwoną ramką.

156r–315v), jak i rubrykowanych dłuższych fragmentów tekstów pobocznych występujących tak w pierwszej, jak i drugiej części rękopisu¹¹¹, por. np. dopiski na k. 142v i k. 250v oraz ekspliyt na k. 315v.

W rękopisie znajduje się kilka rodzajów rubrykowanych inicjałów. Pierwszy z nich stanowią inicjały duże, występujące w pierwszym haśle na każdą kolejną literę alfabetu¹¹². Mają one wielkość od 4 (inicjał *C*) do 12 wierszy (inicjał *P*) i stanowią tzw. inicjały otwarte. Najczęściej są ozdobione motywem geometrycznym (por. inicjały *C*, *G*, *R* na *Fot.* 3), rzadziej roślinnym (por. inicjał *M* na *Fot.* 3) czy jednym i drugim równocześnie (por. inicjał *I* na *Fot.* 3); prawie wszędzie rubrykator dorysował cienką czerwoną kreską ozdobną kratkę wypełniającą wolne przestrzenie w poszczególnych literach (por. inicjały *C*, *G*, *I*, *R* na *Fot.* 3).

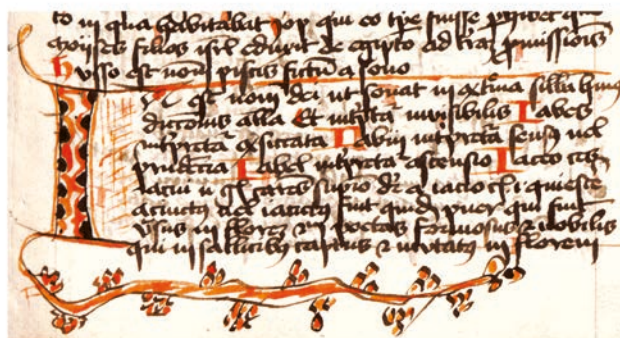
Przy części inicjałów dużych znajdują się dopisane czarnym atramentem reprezentanty¹¹³ (por. *Fot.* 4). Świadczą one o tym, że praca pisarzy i rubrykatora nie

¹¹¹ Jak wspominałam wcześniej, w części drugiej dopisków rubryką jest więcej niż w części pierwszej.

¹¹² Wykaz najważniejszych dużych inicjałów wraz z literą alfabetu oraz ich skrótowym opisem przedstawia się następująco: *A* – k. 2r (pierwsze hasło: *Alma*, rubryka + geometryczne zdobienia w kształcie kwiatów, stylistyką odpowiadające inicjałom średnim, por. *Fot.* 3), *B* – k. 44r (pierwsze hasło: *Babatum*, rubryka + czarny atrament, motyw roślinny), *C* – k. 54r (pierwsze hasło: *Cabus*, rubryka + czarny atrament, motyw geometryczny), *D* – k. 89v (pierwsze hasło: *Dabir*, rubryka + czarny atrament, motyw roślinny), *E* – k. 105v (pierwsze hasło: *Ebdomada*, rubryka + czarny atrament, motyw geometryczny), *F* – k. 125r (pierwsze hasło: *Faber*, rubryka + czarny atrament, motyw geometryczny), *G* – k. 142v (pierwsze hasło: *Gabriel*, rubryka + czarny atrament, motyw geometryczny), *H* – k. 152v (pierwsze hasło: *Habel*, rubryka + czarny atrament, motyw geometryczny i motyw roślinny), *I* – k. 158r (pierwsze hasło: *Ia*, rubryka + czarny atrament, motyw geometryczny i motyw roślinny), *K* – k. 176r (pierwsze hasło: *Ka*, rubryka + czarny atrament, motyw geometryczny), *L* – k. 177r (pierwsze hasło: *Laban*, rubryka + czarny atrament, motyw geometryczny), *M* – k. 188v (pierwsze hasło: *Macedonia*, rubryka + czarny atrament, motyw roślinny), *N* – k. 203r (pierwsze hasło: *Nado*, rubryka + czarny atrament, motyw geometryczny), *O* – k. 209v (pierwsze hasło: *O*, rubryka + czarny atrament, motyw geometryczny), *P* – k. 219r (pierwsze hasło: *Pabo*, rubryka + czarny atrament, motyw geometryczny), *Q* – k. 253v (pierwsze hasło: *Qvadragera*, rubryka + czarny atrament, motyw geometryczny), *R* – k. 256v (pierwsze hasło: *Raab*, rubryka + czarny atrament, motyw geometryczny), *S* – k. 266v (pierwsze hasło: *Saba*, rubryka + czarny atrament, motyw geometryczny i motyw roślinny), *T* – k. 292r (pierwsze hasło: *Tabanum*, rubryka + czarny atrament, motyw geometryczny), *U* – k. 303v (pierwsze hasło: *Uacca*, rubryka + czarny atrament, motyw geometryczny), *X* – k. 313v (pierwsze hasło: *Xanoticus*, rubryka + czarny atrament, motyw geometryczny i motyw roślinny), *Y* – k. 313v (pierwsze hasło: *Y*, rubryka + czarny atrament, motyw geometryczny), *Z* – k. 314r (pierwsze hasło: *Zabulon*, rubryka + czarny atrament, motyw geometryczny).

¹¹³ Wykaz reprezentantów przy poszczególnych literach przedstawia się następująco: *A* – ledwo wyraźny, na lewym marginesie, *B* – brak albo całkowicie zakryty, *C* – wyraźny, na lewym marginesie, *D* – wyraźny, na lewym marginesie, *E* – wyraźny, na lewym marginesie, *F* – wyraźny, na lewym marginesie, *G* – wyraźny, na lewym marginesie, *H* – wyraźny, na lewym marginesie, *I* – zachodzi na niego inicjał, *K* – umiejscowiony wyjątkowo przy inicjale średnim na k. 176v, *L* – zachodzi na niego inicjał, *M* – ledwo wyraźny, przykryty inicjałem, *N* – ledwo wyraźny, przykryty inicjałem, *O* – wyraźny, na lewym marginesie, *P* – brak albo całkowicie zakryty, *Q* – zachodzi na niego inicjał, *R* – ledwo wyraźny, przykryty inicjałem, *S* – zachodzi na niego

przebiegała w tym samym momencie – pisarz zostawiał puste miejsce dla rubrykatora, który w następnym kroku uzupełniał je odpowiednim inicjałem zgodnie ze wskazówką skryby.



Fot. 3. Wybrane inicjały w RozWroc, k. 2r, 142v, 54r, 158r, 188v, 256v

inicjał, T – zachodzi na niego inicjał, U – brak albo całkowicie zakryty, X – brak albo całkowicie zakryty, Y – zachodzi na niego inicjał, Z – brak albo całkowicie zakryty.



Fot. 5. Zdobienie wyrazu znajdującego się w pierwszej linii na karcie, k. 88v

1.7. Kolofony i podpisy

W kodeksie nie zachowały się żadne średniowieczne noty proveniencyjne, jednak znajdujący się na końcu tekstu ekspliyt pozwala zidentyfikować osobę pisarza i określić czas powstania manuskryptu: *Explicit liber iste per manus cuiusdam Iohannis de S<agan> sub anno domini Millessimo Quadrigentesimo Quinquagesimo die quarta post festum omnium sanctorum* (k. 315v). Dowiadujemy się z niego, że słownik został ukończony przez Jana z Żagania¹¹⁵ w 1450 roku, cztery dni po święcie Wszystkich Świętych, czyli 5 listopada.

1.8. Zawartość tomu

Antefolium (k. I) stanowi pergaminowa karta ochronna z fragmentem mszału, pisany w poprzek czarnym atramentem i ozdobionym miejscami rubryką. Karta jest przybrudzona, znajdują się na niej plamy oraz przetarcia z małymi dziurkami. W górnym prawym rogu strony *recto* dopisano współczesną ręką rzymską cyfrę *I*;

¹¹⁵ Pomimo że w rękopisie nie pojawia się bezpośrednia informacja o pochodzeniu pisarza, to z pewną dozą prawdopodobieństwa można przyjąć, że był on związany z Żaganiem. To tam pierwotnie przechowywany był kodeks (por. s. 71), a większość tamtejszych rękopisów pochodziła z żagańskiego skrytorium (Jażdżewski 1988: 324); cenną wskazówką jest także pierwsza litera miejsca pochodzenia, którą skryba umieścił w ekspliycie: *Iohannis de S* (k. 315v). Por. także Grubmüller i in. 1988–1989: 59. Należy jednak podkreślić, że to jedynie przypuszczenie – Alfred Świerk (1965: 156) umieszcza skrybę w wykazie pisarzy pozaklasztonych.

na dolnym marginesie w jego centralnej części umieszczono dopisek 134¹¹⁶. Na stronie *verso* znajduje się dalsza część łacińskiego tekstu wraz z neumami.

Na stronie *recto* k. II znajduje się wyrysowany ciemnym atramentem jednokolumnowy schemat pisarski. W górnej części karty umieszczono XVIII-wieczny napis: *G. S. M. Vocabularius*; pod nim tą samą ręką: *A. M. D. Gl. V. M. H*¹¹⁷. Oprócz wskazanych napisów na karcie są także dwie pieczęcie biblioteczne oraz współczesny dopisek ołówkiem 1673¹¹⁸. Strona *verso* jest niezapisana.

Karty 1r–315v zajmuje słownik łaciński rozpoczynający się od słów: *Ex quo vocabularii varii et autentici...* Reprezentuje on jeden z typów średniowiecznych słowników, tzw. rozariuszy, stanowiących polską redakcję dzieła leksykograficznego *VEx*¹¹⁹. Pierwszym hasłem słownika jest *Alma* (k. 2r), ostatnim – *Zozima* (k. 315r). W rozariuszu zapisano 127 polskich glos wewnątrztekstowych do haseł łacińskich. Wyjątkiem jest niezwiązana z tekstem słownika glosa na k. 282r: *vogyevoda dobri pan*, odnotowana rubryką w wolnym miejscu wiersza pomiędzy ostatnim hasłem zaczynającym się na *Sm* (*Smirica*) a pierwszym hasłem zaczynającym się na *So* (*Soboles*).

Karty 316r–317r są puste. W górnej części k. 317v znajduje się napis *F. C. SSSscolus* stanowiący próbę pióra, natomiast reszta strony jest także niezapisana.

Postfolium (k. III) stanowi pergaminowa karta ochronna z fragmentem mszału, pochodząca zapewne z tego samego kodeksu co antefolium. Karta jest znacząco przybrudzona, szczególnie na stronie *verso*, gdzie oprócz wspomnianego tekstu łacińskiego znajdują się także: dopisek na górnym marginesie pisany późnośredniowieczną ręką: *Officarium in Christo gloria virginis dominice* oraz narysowany na środku górnej połowy karty wizerunek mężczyzny (por. *Fot. 6*).

¹¹⁶ Oznaczenia numerowe przy użyciu cyfr arabskich pojawiają się w innych rękopisach żagańskich zgromadzonych w BUWr, por. np. dopiski 149 (rkps II F 59), 174 (rkps I F 76), 206 (rkps II F 116). A. Świerk (1965: 38–39) numery te łączy nie z inwentaryzacją zbiorów dla wewnętrznego użytku biblioteki klasztornej, ale z potrzebą sporządzenia spisu rękopisów w związku z koniecznością ich ewakuacji do Szprotawy w 1473 r.

¹¹⁷ *Ad maiorem Dei gloriam, Virginis Mariae honorem* (por. Winiarczyk 1995: 8), tłum.: *Na większą chwałę Bożą i cześć Maryi Dziewicy*. Notatki tego typu pojawiają się również w innych manuskryptach proveniencji żagańskiej, por. np. rkps I F 169, gdzie na k. 1r dopisano: *G. S. M. Bibliotheca Can. Reg. ad. D. Virginem Sagani denno adscriptus 1738. Liber Theologicus*. Powstały one prawdopodobnie podczas katalogowania zbiorów jeszcze w Żaganiu.

¹¹⁸ Numer ten został dopisany po II wojnie światowej podczas inwentaryzacji zbiorów w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu, por. podobny dopisek w rkpsie II F 59. Za informację tę dziękuję Panu Dr. Michałowi Brodzie.

¹¹⁹ Więcej na temat tzw. rozariuszy, zob. *Wstęp*, s. 9–12 oraz artykuły: Jasińska i in. 2019, a także Rpg 2020: 23–33.



Fot. 6. Podobizna mężczyzny narysowana na tylnej karcie ochronnej, k. IIIv

1.9. Oprawa

Wymiary kodeksu w oprawie wynoszą 21x14,5 cm (oprawa przednia) oraz 21x15 cm (oprawa tylna). Drewniane okładziny rękopisu zostały obciągnięte skórą, obecnie dość wytartą, z widocznymi śladami odchodzenia od deski. Skóra wskutek częstego użycia ma różne odcienie brązu – najciemniejszy na grzbiecie, jaśniejszy na okładkach, najjaśniejszy, wpadający w beż, na wewnętrznej stronie drewnianych okładzin. Kodeks nie posiada obwoluty ani wyklejek, uwidocznione jest zatem zawinięcie skózanego pokrycia na okładzinach.

Ze względu na uszczerbki w skózanym materiale, którym obciągnięto grzbiet¹²⁰, wyraźnie widać wystające zwięzy i nieusztynwione zagięcia składek. Na grzbiecie kodeksu znajdują się wykonane ze sznura trzy podwójne i dwa pojedyncze (zewnątrzne) zwięzy. Przy zewnętrznych zwięzych występuje dodatkowe szycie łańcuszkowe. Na górze grzbietu umiejscowiona została naklejka papierowa (tzw. nalepka Friedricha) z napisem: *Vocabularium Ex quo, aliud. Cod. chart. 1450*, na dole – naklejka papierowa z sygnaturą *IV. Q. 95*.

Oprawa rękopisu nie jest zdobiona. Zarówno na przedniej, jak i na tylnej okładce widoczne są natomiast ślady po pięciu guzach. Częściowo zachowały się dwa zapięcia – ruchome elementy łączące w postaci skórzanych pasków, przy-

¹²⁰ Grzbiet kodeksu prawdopodobnie był pierwotnie klejony.

twierdzone do tylnej okładziny. Do dziś nie przetrwały zapinki oraz zaczepy, choć na przedniej okładzinie są zauważalne ślady po nich.

Ponadto w górnej części przedniej okładki można dostrzec fragmenty łacińskiego napisu (być może tytułu), jednak jego odczytanie jest niemożliwe¹²¹.

1.10. Właściciele i czytelnicy

Wysoce prawdopodobne, że rękopis jest pochodzenia polskiego. W pierwszym rzędzie wskazują na to dość liczne glosy polskie znajdujące się w tekście słownika. Drugim istotnym czynnikiem w ustaleniu proveniencji manuskryptu jest osoba pisarza – Jana z Żagania¹²².

Rękopis pierwotnie był przechowywany aż do XIX wieku w Żaganiu, w tamtejszym klasztorze kanoników regularnych św. Augustyna¹²³. Po sekularyzacji śląskich bibliotek klasztornych w 1810 r. został włączony do Śląskiej Biblioteki Centralnej we Wrocławiu (Ożóg 1995: 9, 19). Ta z kolei zasilila nowo powstający księgozbiór uniwersytecki; oprócz Śląskiej Biblioteki Centralnej włączono tam również zbiory wrocławskiej Akademii Jezuickiej, tzw. Leopoldiny, i Uniwersytetu Frankfurckiego, tzw. Viadriny (Ożóg 1995: 9).

Zachowane naklejki i pieczęcie biblioteczne potwierdzają tę relatywnie krótką drogę, jaką przebył rękopis w ciągu kilku stuleci. Na wewnętrznej stronie przedniej okładziny kodeksu, bezpośrednio na drzewie, umieszczona została naklejka¹²⁴ z napisem: *Aus der Bibliothek der Augustiner Chorherrn zu [[Breslau]] Sagan*¹²⁵. Z kolei m.in. na k. II przybito dwie okrągłe pieczęcie biblioteczne: starsza z napisem *Königliche & Universitäts-Bibliothek Breslau*¹²⁶ i młodsza z napisem *Bibliotheca Universitatis Vratislaviensis*¹²⁷. Ponadto w kodeksie umieszczono też

¹²¹ Napis obejmuje trzy wiersze, w pierwszym być może napisano: *Vocabularius*.

¹²² Więcej na ten temat, zob. s. 63, 68.

¹²³ NB prawdopodobnie dopisek atramentem *U. V. 61.*, umieszczony na wewnętrznej stronie przedniej okładziny, bezpośrednio na skórze, stanowi dawny numer inwentarzowy biblioteki żagańskiej, por. np. podobny zapis w rkpsie II F 116 (tam: *U. II. 69*). Por. także adnotacje dotyczące zawartości tomu na s. 69.

¹²⁴ Jest to pochodząca z XIX w. tzw. nalepka Büschinga, potwierdzająca proveniencję klasztorną rękopisu (Jażdżewski 1982: 15).

¹²⁵ Tłum.: *Z biblioteki kanoników (regularnych) św. Augustyna w Żaganiu; Sagan* dopisane ręcznie.

¹²⁶ Taką nazwę (*Königliche und Universitäts-Bibliothek zu Breslau*) nosiła Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu od 1815 do 1919 r. (Ożóg 1995: 9). Pieczęć przedstawia wizerunek Matki Boskiej stojącej na księżycu, w gotyckiej bramie, z oknem po każdej stronie; powstała po 19 maja 1815 r., za: Jażdżewski 1982: 16.

¹²⁷ Na pieczęci zapis skrótem: *Bibl. Univ. Wratis*. Pieczęć ze znajdującym się na niej orłem sporządzona została po II wojnie światowej, kiedy to podjęto prace nad zinwentaryzowaniem ocalałych i nowo pozyskanych źródeł rękopiśmiennych (Ożóg 1995: 119, 123–125; Jażdżewski 1982: 16).

sygnatury: *IV. Qu 95* (ręczny dopisek ołówkiem na naklejce na wewnętrznej stronie okładziny) oraz *IV.Q.95* (naklejka na grzbiecie)¹²⁸.

1.11. Stan zachowania

Stan zachowania kodeksu można ocenić jako bardzo dobry. Tekst zawartego w nim słownika jest kompletny, nie brakuje żadnych składek ani pojedynczych kart. Uszkodzenia nośnika nie są częste, zazwyczaj są to poszarpania brzegów, np. k. 64, 96 (dłuższy brzeg karty), k. 22, 44, 52, 100 (dolny róg karty), k. 266 (dolna krawędź karty). Gdziekolwiek widoczne są miejsca po zawilgoceniu lub zapleśnieniu, np. k. 278–282 (dolny margines karty), k. 286–288 (dolny margines) oraz plamy, np. k. 1–2 (krawędź przy zewnętrznym marginesie), k. 83 (górny margines karty), k. 84 (prawy margines karty). Podobnie jest z oprawą rękopisu, której grzbiet jest nadszarpany do tego stopnia, że widoczne są składki, jednak nie utrudnia to korzystania z kodeksu.

2. Stan badań

Podstawowe informacje na temat *Rozariusza wrocławskiego* pojawiają się po raz pierwszy w pochodzącym z pierwszej połowy XX w. tzw. katalogu Göbera¹²⁹ (KatBUWr 20: 331). Autor przedstawia w nim zwięzły opis kodykologiczny rękopisu, w którym określa m.in. rozmiar kodeksu, liczbę kart, datację i rodzaj użytej oprawy. Wspomina o naklejkach świadczących o pochodzeniu manuskryptu. Ponadto Willi Göber podaje tytuł słownika (*Vocabularius Ex quo latinus*) i przytacza niektóre jego fragmenty. Są to: początek rękopisu (*Ex quo vocabularii varii et autentici...*), pierwsze hasło wokabularza (*Alma...*) i ostatnie (*Zozima...*) oraz szeroki kontekst zakończenia dzieła wraz z eksplicytem, w którym ponadto wyszczególnia, przez podkreślenie, imię pisarza kodeksu (*Johannis de S.*). Dodatkowo autor wymienia w opisie jedną polską zapiskę: *vogyevoda dobri pan*.

W 1965 r. ukazała się praca Alfreda Świerka dotycząca zbiorów klasztoru kanoników regularnych św. Augustyna w Żaganiu mająca charakter przeglądowy. Wśród opisywanych kodeksów autor kilkakrotnie wspomina rękopis IV Q 95 zawierający omawiany przez nas *RozWroc*. Umiejscawia go wśród żagańskich przekazów wokabularzy, identyfikując go przy tym z *VEx*, oraz podaje, że znaj-

¹²⁸ To tzw. nalepka Friedricha, używana w latach 1821–1823, za: Jażdżewski 1982: 16.

¹²⁹ Więcej na temat katalogu, zob. <https://www.bu.uni.wroc.pl/katalogi/zdigitalizowany-goebera-informacje>.

dują się w nim polskie glosy. Przywołuje ponadto tekst eksplicytu i wnioskuje, że umieszczenie w zakończeniu słownika imienia św. Jana Chrzciciela przed św. Wojciechem może sugerować powstanie rękopisu we Wrocławiu (Świerk 1965: 107, 113, 133).

W edycji krytycznej *VEx* opracowanej przez zespół Klausa Grubmüllera (1988–1989: 59) *RozWroc* jest oznaczony jako przekaz Br6. W krótkiej nocie wymienione są informacje o sygnaturze, zakresie kart, dacie i pisarzu manuskryptu. Co istotne, w publikacji rękopis został określony mianem „luźnego opracowania” *VEx*, bez tłumaczeń na niemiecki, w którym występują natomiast nieliczne polskie glosy¹³⁰. Żadna z nich nie została jednak przez autorów przytoczona.

Od 2018 r. *RozWroc* stanowi przedmiot naszych analiz¹³¹. Badania wstępne nad rękopisem zostały przeprowadzone podczas kwerendy w Bibliotece Uniwersytetu Wrocławskiego. Zaraz po tym stał się on punktem odniesienia dla szerszych studiów, którymi objęto materiał kilkunastu średniowiecznych wokabularzy łacińskich z polskimi glosami, głównie przekazów *VEx*¹³². Na podstawie identyfikacji typowych dla *VEx* elementów oraz po ustaleniu specyficznych cech polskiej redakcji tego słownika z równoczesnym odniesieniem ich do *RozWroc* rękopis IV Q 95 został zakwalifikowany przez nas do grupy przekazów RGB. Wyniki badań prowadzonych na ten temat udostępnione zostały w publikacji zatytułowanej *Which Dictionary is Beautiful, Affluent and Concise at the Same Time? (In 15th-century Poland)* (Jasińska i in. 2019)¹³³.

Wrocławski zabytek posłużył też jako jedno ze źródeł do badań porównawczych mających na celu wyodrębnienie cech charakterystycznych rozariuszy¹³⁴. W studium pt. *Czym właściwie jest rozariusz?* (Rpg 2020: 23–33) oprócz podstawowych informacji o zabytku *RozWroc* (miejsce przechowywania, sygnatura, datacja, pisarz) znalazł się również opis niektórych jego charakterystycznych cech, które pozwalają umieścić go w grupie przekazów RGB¹³⁵.

¹³⁰ *Freie Bearbeitung ohne Verdeutschungen, indes mit sehr wenigen polnischen Glossen* (Grubmüller i in. 1988–1989: 59).

¹³¹ W pracach nad *RozWroc* brały udział: Katarzyna Jasińska, Dorota Kołodziej oraz częściowo Magdalena Klapper.

¹³² Badania były prowadzone w ramach projektu grantowego *Słownictwo polskie w XV-wiecznych rozariuszach łacińskich. Studium porównawcze*.

¹³³ Problematyka zawarta w artykule K. Jasińskiej, M. Klapper, D. Kołodziej została zaprezentowana przez autorki podczas konferencji *International Conference on Historical Lexicology and Lexicography* (20–22.06.2018 r.) na Uniwersytecie w Genewie.

¹³⁴ W tomie *Rozariusze z polskimi glosami* we wstępie autorstwa E. Deptuchowej znajduje się zapowiedź opracowania materiału *RozDom* i *RozWroc* (Rpg 2020: 17).

¹³⁵ Publikacja poprzedzona została referatem wygłoszonym na jednym ze spotkań z cyklu: *Hortus Deliciarum. Wokół średniowiecznego tekstu*: <https://www.youtube.com/watch?v=CaLhFkc1cJU> (30.11.2018 r.). Sesję naukową zorganizowała Pracownia Łaciny Średniowiecznej Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie.

Materiał językowy pozyskany z rękopisu był już jednostkowo wykorzystywany w pracach leksykograficznych przygotowywanych w Pracowni Języka Staropolskiego¹³⁶, jednak dopiero w niniejszej publikacji można znaleźć szczegółowe opracowanie *RozWroc* z pełnym wydaniem zawartych w nim polskich glos.

3. Łacińska podstawa *Rozariusza wrocławskiego*

Rozariusz wrocławski należy do grupy słowników stanowiących polską redakcję *VEx*. Podstawa łacińska wokabularzy tego typu odbiega jednak w pewnej mierze od niemieckiego wzorca, należy ją zatem rozpatrywać jako oryginalną koncepcję, charakterystyczną dla przekazów RGB. Pomimo że badany słownik nie różni się znacząco w swej makro- i mikrostrukturze od innych rozariuszy, to omówienie układu jego łacińskiego tekstu podstawowego wydaje się konieczne do tego, aby wskazać kontekst pozwalający lepiej zrozumieć polskie glosy.

3.1. Makrostruktura słownika

RozWroc rozpoczyna się charakterystycznym dla tego typu słowników trzyczęściowym wstępem (por. k. 1r), w którym zawarte są informacje o źródłach wokabularza: *Magnae derivaciones* Hugutia, *Catholicon* Jana z Genui, *Brevilogus* oraz *Elementarium doctrinae erudimentum* Papiasza. Następnie podane są różne nazwy dzieła: *granarius*, *rosarius*, *brevilogus*. Natomiast ostatnią część wstępu stanowi fragment przejęty z *Brevilogu*, zwieńczony cytatem z Jr 1, 6¹³⁷.

Po tym wprowadzeniu następuje część słownikowa *sensu stricto*. *RozWroc* jest kompletny, tzn. zawiera łacińskie hasła¹³⁸ na litery *A–Z*. Pierwszym hasłem jest *Alma* (k. 2r), ostatnim – *Zozima* (k. 315r). W wokabularzu zapisanych jest łącznie ok. 12 tys. podstawowych jednostek słownikowych. Zestawienie liczbowe haseł na poszczególne litery przedstawia się następująco: *A* – 1269, *B* – 377, *C* – 1253, *D* – 547, *E* – 625, *F* – 569, *G* – 334, *H* – 235, *I* – 841, *K* – 24, *L* – 473, *M* – 671, *N* – 302, *O* – 347, *P* – 1297, *Q* – 132, *R* – 445, *S* – 1175, *T* – 577, *U* – 509, *X* – 23,

¹³⁶ Do poświadczeń *Słownika staropolskiego. Suplementu cz. II* włączona została glosa *lucbrach* (k. 226r). Por. opublikowane na stronie internetowej PJS hasło *Brustblach*: <https://pjs.ijp.pan.pl/s2/brustblach.pdf>.

¹³⁷ Por. *Wstęp*, s. 10–11.

¹³⁸ Używane w rozdziale terminy leksykograficzne, np. *definicja*, *hasło*, *informacja gramatyczna* podaje za: Żmigrodzki 2003.

Y – 1, Z – 50¹³⁹. Wszystkie hasła omawianego rozariusza znajdują się w tekście głównym¹⁴⁰.

W zakończeniu słownika (por. k. 315v), podobnie jak w innych kompletnych przekazach grupy RGB¹⁴¹, występują trzy części. Pierwszą z nich jest odpowiedź na krytykę anonimowości słownika. Drugą – laudacja na cześć Boga, Maryi, świętego Jana Chrzciciela, prawdopodobnie patrona kopisty¹⁴², oraz świętego Wojciecha, patrona Polski. Ostatnią część stanowi eksplicyt z datą ukończenia przepisywania słownika oraz imieniem pisarza dzieła¹⁴³.

Słownik ma układ alfabetyczno-gniazdowy. Kopista dość konsekwentnie zachowuje kolejność alfabetyczną w obrębie trzech pierwszych liter, np. *Cabus*, *Caba*, *Cabo* (k. 54r), *Cabro*, *Cabellus*, *Cacabus* (k. 54r). Odchylenia od właściwego porządku zdarzają się w *RozWroc* rzadko, np. hasło *Aron* zapisane jest między hasłami *Axvngio* i *Azabel* (k. 43v).

Struktura gniazdowa jest wprowadzana do słownika dość regularnie. W znaczącej liczbie haseł w części objaśniającej wyraz hasłowy podane są również de-rywaty oparte na tym samym rdzeniu. Podhasła są oznaczane za pomocą wyrazów: *et* ‘i’, *etiam* ‘także’, *inde* ‘stąd, z kolei’, *item* ‘ponadto, również’, *unde* ‘skąd’ etc. Przykładem hasła opracowanego w układzie gniazdowym jest *Caver* (k. 65r), do którego włączono także podhasła *Cauernatus*, *Cauernosus* oraz *Cauernida* wraz z ich objaśnieniami. Część haseł pochodnych nie została jednak włączona pod hasło główne, jak w przypadku hasła *Calculator* (k. 50v). W jego definicji znajduje się informacja o pochodzeniu (*et dicitur a verbo calculo* ‘i nazywa się od słowa calculo’), jednak choć wcześniej podane jest także hasło *Calculare* (k. 50v), *Calculator* funkcjonuje jako osobny artykuł hasłowy. Tego typu niekonsekwencje mogą wynikać z kompilacyjnego charakteru słownika.

Hasła *RozWroc* są pisane w układzie *in continuo*, co w pewien sposób mogło utrudniać korzystanie z wokabularza¹⁴⁴. Stąd też konieczne było wyróżnienie kolejnych – mniejszych lub większych – części słownika. W *RozWroc* uwidacznia

¹³⁹ Przedstawione obliczenia mają charakter przybliżony i nie uwzględniają podhaseł. Obliczeń dokonały: KJ (hasła A–G) oraz DK (hasła H–Z).

¹⁴⁰ Wyróżnia to *RozWroc* na tle innych rozariuszy. Spośród innych przekazów grupy RGB w większości z nich znajdują się dodatkowe hasła dopisane na marginesach, por. np. *RozDom* (*Rozariusz dominikański. Łacińska podstawa Rozariusza dominikańskiego*, s. 28), *RozKap*, *RozOss* II, *RozOss* III (Rpg 2020: 45, 84, 107).

¹⁴¹ Por. *RozKap* (k. 248r), *RozOss* II (k. 251v) i *RozPaul* (k. 274v–275r).

¹⁴² Według Alfreda Świerka (1965: 133) przywołanie postaci tego świętego może sugerować, że rękopis został napisany we Wrocławiu, którego patronem jest właśnie Jan Chrzciciel.

¹⁴³ Omówienie szczegółów eksplicytu, por. *Rozariusz wrocławski. Opis kodykologiczny*, s. 68. Por. także *Wstęp*, s. 11.

¹⁴⁴ W przeciwieństwie do słowników z hasłami w układzie *a linea*, w których hasła są pisane jedno pod drugim i przez to są dużo łatwiejsze do znalezienia.

się to na kilku poziomach. Pierwszym, najbardziej ogólnym, jest oznaczenie kolejnej litery alfabetu słownika. Służą temu głównie inicjały duże, bogato zdobione, wysokie na kilka wierszy (por. Fot. 7)¹⁴⁵, obejmujące często początek kilku wyrazów hasłowych. Niekiedy pojawia się w *RozWroc* dodatkowy wyróżnik – dopisana rubryką notatka *sequitur de...* ‘następuje od...’ wraz z odpowiednią literą alfabetu, umiejscowiona na końcu haseł na poprzednią literę (por. Fot. 7).



Fot. 7. Oznaczenie początku haseł na literę G – rubrykowana notatka *Sequitur de G* oraz inicjał duży G w pierwszym haśle *Gabriel*, k. 142v

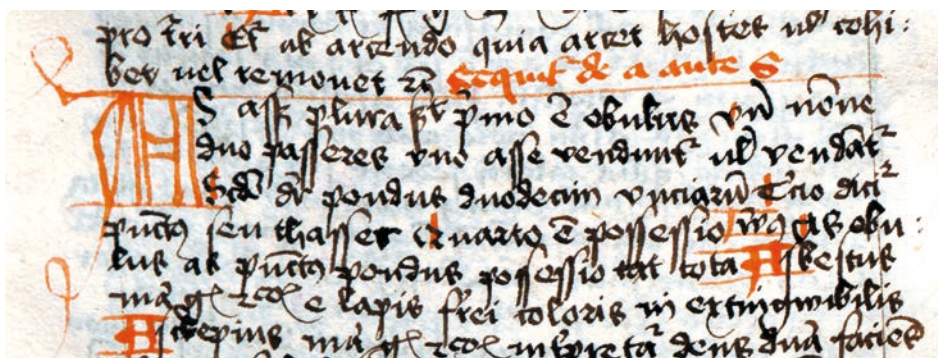
W podobny sposób zasygnalizowana jest zmiana drugiej litery wyrazu stanowiąca wyróżnienie tekstowe drugiego poziomu. Rubrykator używa tutaj inicjałów średnich, nieco niższych i uboższych pod względem zdobienia (por. Fot. 8), dodając do nich poziomą linię odcinającą poszczególne części słownika. Tego rodzaju inicjał stanowi zazwyczaj początek kilku haseł. Gdziekolwiek również dopisana jest notatka: *sequitur de... ante...* ‘następuje od... przed...’ (por. Fot. 8).

Na trzecim poziomie wyróżnień tekstowych, najbardziej podstawowym, za pomocą kaligrafowanych inicjałów małych nakreślonych rubrą oznaczane są początki kolejnych haseł, jak np. w wyrazie *Asbestus* (por. Fot. 8)¹⁴⁶. Jeden inicjał obejmuje zazwyczaj jeden wyraz hasłowy, choć zdarzają się miejsca, w których zaczyna dwa hasła (np. inicjał *S* przy hasłach *Svrculus* i *Svrdaster*, k. 291r).

Podkreślenie bądź otoczenie wyrazu rubryką stosowane jest bardzo często jako uwydatnienie podhaseł bądź istotnych fragmentów części objaśniającej hasło. Możemy tu mówić w istocie o czwartym poziomie wyróżnienia. Są to m.in.

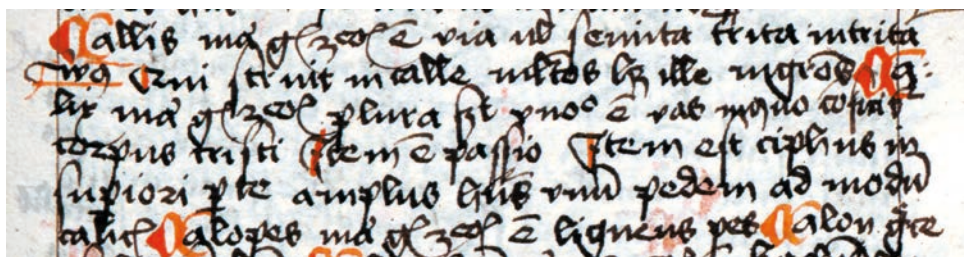
¹⁴⁵ Nietekstowym wyróżnikiem przy hasłach na każdą kolejną literę alfabetu jest także papierowy jęczyzek umieszczony na brzegu odpowiedniej karty rękopisu, por. *Rozariusz wrocławski. Opis kodykologiczny*, s. 62.

¹⁴⁶ Więcej na temat zdobień poszczególnych rodzajów inicjałów, zob. *Rozariusz wrocławski. Opis kodykologiczny*, s. 64–67.



Fot. 8. Zasygnalizowanie zmiany drugiej litery wyrazów (*As*) – rubrykowana notatka *Sequitur de a ante S* oraz inicjał średni *A* z dodaną poziomą linią, k. 37r

zapowiedzi nowych informacji w definicji, przywoływanych źródeł, wersusów. Przykładowo w haśle *Callis* (k. 56r) znajduje się wersus, którego zapowiednik otoczony jest rybrykowanym prostokątem (por. Fot. 9), a w następnym haśle *Colix* (k. 56r) podrubrykowana jest pierwsza litera spójnika *item* ‘ponadto, również’, wprowadzająca kolejne znaczenia wyrazu (por. Fot. 9).



Fot. 9. Hasła *Callis* i *Colix*, k. 56r

3.2. Mikrostruktura słownika

Choć budowa artykułów hasłowych *RozWroc* (jak również rozariuszy *sensu lato*¹⁴⁷) nie ma jednego, konkretnego wzorca, to można wyróżnić podstawowe elementy, które powtarzają się w większości haseł. Zaliczają się do nich: wyraz hasłowy, informacje gramatyczne, informacje semantyczne, w bardziej rozbudowanych artykułach także odwołanie do tekstów źródłowych.

¹⁴⁷ Por. np. omówienie tej kwestii w odniesieniu do *RozDom* (por. Rozariusz dominikański. *Łacińska podstawa Rozariusza dominikańskiego*, s. 29–37) czy *RozOss II* (Rpg 2020: 85).

Przykładem ilustrującym typowy układ artykułu hasłowego omawianego wokabularza jest *Ansa* (k. 26v): *Ansa, se, feminini generis, primae declinationis*¹⁴⁸, *est tenaculum per quod tollitur vas*. Po wyrazie hasłowym (*Ansa*) podane są informacje gramatyczne, takie jak: końcówka dop. od formy podstawowej wyrazu (*se*), określenie rodzaju gramatycznego rzeczownika (*feminini generis* ‘rodzaju żeńskiego’), przyporządkowanie do deklinacji (*primae declinationis* ‘pierwszej deklinacji’); następnie przedstawiona jest definicja wyrazu (*est tenaculum per quod tollitur vas* ‘ucho, dzięki któremu podnosi się naczynie’).

Wyrazy hasłowe, które stanowią odmienne części mowy, występują w formach podstawowych: rzeczownik – mian. l.poj., przymiotnik – mian. l.poj. r.m., czasownik – 1. os. l.poj. cz.ter. W niektórych główkach haseł podawane są inne formy, np. wyrazy hasłowe *Cadula* (k. 54r) w mian. l.mn.¹⁴⁹ czy *Aplicare* (k. 30v) w bezok. Hasła homonimiczne nie są oznaczone w żaden szczególny sposób, występują w słowniku po sobie. O ich odmienności dowiadujemy się przede wszystkim z informacji gramatycznych podawanych po wyrazie hasłowym, por. hasła z k. 129r: *Fedus* (rzeczownik) i *Fedus* (przymiotnik)¹⁵⁰.

W zależności od wyrazu hasłowego (tego, jaką część mowy reprezentuje, jakie ma znaczenie, etymologię, czy tworzy wyrazy pochodne czy nie, z jakiego słownika został zaczerpnięty) informacje zawarte w artykule są bardziej lub mniej rozbudowane. Zdarza się, że pewne elementy nie pojawiają się w hasle, por. hasło *Brumus* (k. 52v), po którym nie podano informacji gramatycznej. W innych zaburzona jest kolejność ich podawania, por. hasło *Candeo* (k. 57v), w którym część informacji gramatycznej w postaci sygli znajduje się na końcu definicji.

3.2.1. Informacje gramatyczne

Znany z innych średniowiecznych słowników (przede wszystkim z *VEx*) system sygli gramatycznych został zastosowany także w *RozWroc*¹⁵¹. Ma on jednak formę typową dla przekazów grupy RGB, tj. skróty umieszczone są nie na marginesie

¹⁴⁸ *Feminini generis* oraz *primae declinationis* zapisane są w *RozWroc* syglami.

¹⁴⁹ W dalszej części artykułu hasłowego przedstawiona jest bowiem nie tylko końcówka dopełniacza wyrazu *Cadula, lorum*, ale i informacja o liczbie: *pluralis numeri* ‘liczby mnogiej’. Rzeczownikowe wyrazy hasłowe w liczbie mnogiej to w *RozWroc* najczęściej pl. tantum.

¹⁵⁰ Identyfikację homonimów umożliwiają w tym przypadku dopisane po wyrazach hasłowych końcówki: *Fedus, deris* (rzeczownik) i *Fedus, da, dum* (przymiotnik).

¹⁵¹ Nie są to jednak zwyczajowe skróty (najczęściej) jednoliterowe, jak np. te występujące w *RozDom* (por. *Rozariusz dominikański. Łacińska podstawa Rozariusza dominikańskiego*, s. 29–30): *m g t d* (*masculini generis, tertiae declinationis*) czy *ac g p con* (*activi generis, primae coniugationis*), ale nieco dłuższe: *mai gis 3 ois* (*masculini generis, tertiae declinationis*) czy *acti gis pme cois* (*activi generis, primae coniugationis*); można jednak przyjąć, że wpisują się one w tradycję sygli gramatycznych ze względu na ich powtarzalność, stosunkową konsekwencję w zapisie oraz skrótową formę.

wyrazu, lecz – ze względu na układ haseł *in continuo* – włączone zostały do części objaśniającej wyraz hasłowy.

W rozariuszu informacje zawarte w sygłach są, co oczywiste, różne dla poszczególnych części mowy. I tak przy rzeczownikach i przymiotnikach określany jest rodzaj gramatyczny oraz odpowiednia deklinacja, np. *Capucidium, dii, neutri generis, secundae declinationis* ‘rodzaju nijakiego, drugiej deklinacji’ (k. 59r), *Callosus, sa, sum, masculini generis, secundae declinationis* ‘rodzaju męskiego, drugiej deklinacji’ (k. 56r). Do czasowników przypisana jest strona oraz koniugacja, np. *Canito, as, activi generis, prime coniugationis* ‘strony czynnej, pierwszej koniugacji’ (k. 55r). Przysłówki zaś są opatrzone informacją o typie, jaki reprezentują. Najczęściej są to *adverbia: loci* (miejsca), np. *Abinde*, k. 3r, *temporis* (czasu), np. *Cathamane*, k. 63r i *qualitatis* (jakości), np. *Cauponatim*, k. 65r. Przy wyrazach nieodmiennych podano komentarz: *indeclinabile*. Bardzo często były to jednocześnie zapożyczenia z innych języków, stąd też w skrótach po wyrazie hasłowym dodano również informacje o języku, z którego wyraz został przejęty. Najwięcej wyrazów obcych w *RozWroc* pochodzi z greki, np. *Bachan grece indeclinabile* ‘po grecku, wyraz nieodmienny’ (k. 44v) i hebrajskiego, np. *Calodanis ebraicum indeclinabile* ‘po hebrajsku, wyraz nieodmienny’ (k. 55r).

Informacje gramatyczne na temat poszczególnych wyrazów *RozWroc* to nie tylko sygły. Zarówno w samej główce hasła, jak i w części objaśniającej wyrazy znajdują się niekiedy znacznie bardziej rozbudowane adnotacje dotyczące różnych warstw języka, m.in.: fonetyki, fleksji, słowotwórstwa, akcentuacji i prozodii, a nawet ortografii.

Kwestie fonetyczne poruszane są najczęściej już w główce hasła. Warianty fonetyczne¹⁵² są wówczas wypisane po wyrazie hasłowym, rozdzielone spójnikiem *uel*, np. *Cartellum uel cartalum* (k. 61v).

W podobny sposób bywają także zaznaczone warianty morfologiczne, np. *Calculator uel calcularius* (k. 55v). Niekiedy informacje o specyficznej bądź niepewnej odmianie znajdują się w dalszej części hasła, tak jest w przypadku *Incesso* (k. 164r). Najpierw w główce hasła podane są tu dwa warianty 1. os. l.poj. cz.ter. wraz z końcówkami 2. os. l.poj.: *Incesso, sas uel incesso, sis*, następnie forma 1. os. l.poj. cz.przeszł. dok.: *incessiui*, sygły oznaczające stronę czynną i 4. koniugację: *verbum activi generis, quartae coniugationis* (sic!). W dalszej części natomiast znajduje się informacja, dzięki której dowiadujemy się, skąd wzięły się dwa warianty gramatyczne w główce hasła, mianowicie, że według Boecjusza

¹⁵² Czasami połączone są one także z wariantami morfologicznymi, por. np. *Camatha uel Caminata uel Camineta* (k. 57r).

czasownik należy do trzeciej koniugacji: *secundum Boecium est tertiae coniugationis*¹⁵³.

W artykułach hasłowych bywają podawane leksemy pokrewne, z których zaczerpnięte zostały podstawy słowotwórcze omawianych wyrazów, np. *Angustus... Et est dicitur ab ango, gis* ‘i nazywa się od słowa *ango*, *gis*’ (k. 24v)¹⁵⁴. Jeśli leksem ma dwie podstawy słowotwórcze, również bywa to odnotowywane, np. *Concino... Et componitur a con et cano* ‘i składa się z *con* i *cano*’ (k. 80v).

Informacje z zakresu akcentuacji i prozodii dotyczą zwłaszcza długości sylab. W większości przypadków określona jest kolejność występowania sylaby oraz czas trwania jej wymowy, np. *Creherbra... media correpta* ‘środkowa skrócona’ (k. 86v). Niekiedy jednak różnica w iloczynie przekłada się na zmianę znaczenia, co również zostaje odnotowane w części objaśniającej wyraz, jak w przypadku hasła *Concido* (k. 80r). W pierwszej jego części określone zostało znaczenie czasownika *concido*, *dis*, w którym sylaba środkowa jest wzdłużona (*media producta*): *in partes diuido uel percucio* ‘dzielę na części albo tnę’. W drugiej – znaczenie czasownika *concido*, *dis*, w którym środkowa sylaba jest skrócona (*media correpta*): *cadere* ‘upadać’.

Wiadomości z zakresu pisowni wyrazów pojawiają się najczęściej wśród haseł mogących budzić wątpliwości ze względu na współwystępowanie wyrazów o podobnym brzmieniu. Wskazówki ortograficzne podane są np. przy hasle *Cinnus* (k. 71r), gdzie zaznaczono, że wyraz ten jest pisany przez podwójne *n*: *et scribitur per duplex n*, zapewne w celu odróżnienia go od poprzedniego hasła *Cinus*, przy którym NB o poprawnej pisowni już nie wspomniano. Niekiedy jednak wyrazy podobne brzmieniowo, ale mające inne znaczenie, umieszczane są w jednym hasle, gdzie ich definicje są podane po odpowiednim leksemie. Przykładowo pod hasłem *Cypa* (k. 89r) najpierw podana jest definicja wyrazu *cupa*: *est nomen magne laene* ‘jest nazwą dużego płaszczka’, następnie umieszczona jest informacja o wyrazie *cuppa* pisany przez podwójne *p* (*per p duplex*) z definicją: *sunt cibaria delicata* ‘są to delikatne potrawy’. Jeśli jednak wyraz ma zwyczajowe warianty graficzne i można go pisać w różnoraki sposób, przy czym nie zmienia się jego znaczenie, jest to odnotowywane w części objaśniającej. Tak jest w przypadku hasła *Collabium* (k. 76v), w którym zaznaczono, że może być pisane przez podwójne lub pojedyncze *l*: *scribitur per duplex vel simplex ll* (sic!).

¹⁵³ Pełne brzmienie cytatu to: *Incesso, sas, uel incesso, sis, incessiui, verbum activi generis, quartae coniugationis* (sic!), *id est pervocare. Et secundum Boecium est tertiae coniugationis ut soboles incessere pute* (sic!) *fortunam* (k. 164r).

¹⁵⁴ W niektórych hasłach przy podstawie słowotwórczej podane jest także jej znaczenie, np. *Cepa... Et dicitur a cephas quod est caput* ‘co jest głowa’.

3.2.2. Informacje semantyczne

Informacja semantyczna jest nieodzownym elementem każdego hasła *RozWroc*¹⁵⁵. Najprostsze objaśnienia znaczenia występują w formie ekwiwalentów (przede wszystkim synonimów¹⁵⁶) wyrazów hasłowych, np. *Canor... id est sonus* ‘tj. dźwięk’ (k. 58r), *Canus... id est antiquus* ‘tj. stary’ (k. 58r), *Calo... id est pono* ‘tj. kładę’ (k. 56r) bądź lakonicznych definicji, pozwalających na zrozumienie znaczenia danego leksemu, np. *Capilla... est vena capitis* ‘to żyła głowy’ (k. 58v), *Braccatus id est braccis indutus* ‘tj. ubrany w spodnie’ (k. 51v), *Abdigo... id est ad aliam partem duco* ‘tj. kieruję w drugą (inną) stronę’ (k. 8v).

Nie zawsze objaśnienia umożliwiają jednoznaczną identyfikację desygnatu. Przy nazwach botanicznych i zoologicznych, niejednokrotnie trudnych do precyzyjnego opisanego, w definicjach pojawia się określenie *quidam*, *quedam*, *quoddam* ‘jakiś/jakaś/jakieś’¹⁵⁷, np. *Carpenticula... est quidam piscis...* ‘jakaś ryba’ (k. 61v), *Celidomia... est quedam herba* ‘jakaś roślina’ (k. 67r), *Cicer... est quoddam legumen triangulare* ‘jakieś zboże’ (k. 70r).

W *RozWroc* wśród haseł o jednym znaczeniu można wyróżnić także te mające bardziej rozbudowaną definicję. Taka definicja pojawia się przede wszystkim przy wyrazach, które nie mają adekwatnego odpowiednika jedno- bądź kilkuwyrazowego i wymagają dokładniejszego objaśnienia. I tak w hasle *Calamentus* (k. 55r) oprócz definicji ‘mała czapka’ (*pileus parvus*) dodano informację o tym, że jest podobna do okrągłego hełmu (*ad modum galee rotunde*), a także zakrywa środek głowy (*uel tegentis medium caput*).

Nie brakuje również w słowniku wyrazów hasłowych wieloznacznych lub mających kilka odcieni znaczeniowych. Kolejne definicje wprowadzone są w przypadku tych haseł w różny sposób. Pierwszym z nich jest numeracja słowna znaczeń, np. w hasle *Convenio* (k. 84r) określenia *uno modo* ‘po pierwsze’, *secundo* ‘po drugie’, *tercio* ‘po trzecie’, *quarto modo* ‘po czwarte’, *quinto modo* ‘po piąte’, *vltimo modo* ‘na koniec’. Często w tego rodzaju hasłach odnotowany jest komentarz *plura significat* ‘znaczy wiele’ lub *multa significat* ‘ts.’. Drugim sposobem

¹⁵⁵ W rozariuszu właściwie nie ma haseł, w których zabrakłoby jakiegokolwiek informacji semantycznej. Nawet jeśli pojawiają się wyrazy hasłowe bez definicji, to przeważnie stanowią one powtórzenia poprzednich bądź następnich haseł, np. *Furtiferus, ra, rum* (k. 141v) z samą informacją gramatyczną (końcówki formy żeńskiej i nijakiej przymiotnika), który jest powtórzeniem poprzedniego hasła z podaną informacją semantyczną: *Furtiferus, ra, rum, id est ferens furtum* ‘tj. dokonujący kradzieży’ (k. 141v).

¹⁵⁶ Przy niektórych hasłach objaśnienia przyjmują formę ciągów synonimicznych, por. hasła *Capciosus... dolosus, fraudulentus* ‘przebiegły, oszukańczy’ (k. 59r), *Circumspectus... astutus, sapiens* ‘roztropny, rozsądny’ (k. 71v), *Citor... prudens uel astutus* ‘przezorny, roztropny’ (k. 72v).

¹⁵⁷ Nie oznacza to, że wszystkie hasła botaniczne i zoologiczne są objaśnione w ten sposób. Niektóre z nich mają definicje, w których dokładniej przedstawiony jest desygnat, por. np. hasło botaniczne *Cvcurbita* (k. 88v) czy hasło zoologiczne *Migale* (k. 197v).

jest wprowadzenie nowych definicji za pomocą wyrazów takich jak: *et eciam* ‘i także’, *eciam* ‘także’, *item* ‘także, również’, *et* ‘i’, np. *Boa est draco magnus, qui solet boues condere et glutire. Et eciam dicitur tmor crurum in vnum collectus. Eciam dicitur lutum* (k. 50v), *Complexio id est actus complectendi. Item est quidam color rethoricus. Et complexio est coloris omnibus* (k. 80r). W niektórych hasłach występuje też typ mieszany – część znaczeń jest numerowana, a część podana jest po zapowiednikach, np. *Cancer... primo est morbus mulierum. Item est nomen cuiusdam piscis. Item est quoddam signum celeste*. Wreszcie trzecią możliwością wyodrębnienia nowych znaczeń wyrazu jest podawanie ich po spójniku *vel*¹⁵⁸ ‘albo’, np. *Caligula est vestis de qua sunt calige uel est parva caliga* (k. 56r).

3.2.3. Przywoływane źródła

Odwoływanie się do rozmaitych tekstów średniowiecznych i starożytnych stanowiło często praktykę widoczną tak w wielkich słownikach średniowiecznych, jak i w *RozWroc*. Odniesienia tego typu były przywoływane w celu egzemplifikacji podanych informacji semantycznych i gramatycznych oraz wprowadzenia dodatkowych wiadomości, nierzadko pozostających w kontraście do podanych wcześniej definicji. Szeroko pojęte źródła pojawiające się w tekście rozariusza można podzielić na trzy rodzaje. Pierwszym z nich są cytaty bądź parafrazy z konkretnych tekstów – podane są przy nich tytuły dzieł lub ich autorzy. Swoistymi przytoczeniami są także ogólne sformułowania odwołujące do *communis opinio* danej grupy autorytetów; stanowią one drugi rodzaj źródeł słownika. Trzecim typem są natomiast tzw. wersusy, przy których nie ma podanych ich autorów czy tytułów utworów, z których je zaczerpnięto. Jak wspomniałam wcześniej, cytowania źródeł w większości przypadków są podkreślone rubryką w celu ich uwidocznienia na karcie rękopisu.

Średniowieczne słowniki były bodaj najczęstszymi tekstami przywoływanymi w hasłach *RozWroc*. Oprócz zapowiadanych we wstępie *Magnae derivationes* Hugutia z Pizy, *Catholiconu* Jana z Genui, anonimowego dzieła *Brevilogus* i Papiaszowego *Elementum doctrinae erudimentum*, wśród cytowanych w słowniku tekstów odnaleźć możemy także *Etymologiarum sive Originum* Izydora z Sewilli czy *Exposiciones vocabulorum Bibliae* Wilhelma Britona. Ponadto do źródeł słownika należy zaliczyć: rozprawy gramatyczne, m.in. *Graecismus* Eberharda z Béthune, *Institutiones grammaticae* Pryscjana, *Ars minor* i *Ars maior* Donata; dzieła autorów antycznych, m.in. Wergiliusza, Owidiusza, Arystotelesa; pisma

¹⁵⁸ W przypadku pierwszych dwóch sposobów wprowadzania nowych znaczeń dodatkowym elementem wyróżniającym definicje jest podrubrykowanie pierwszych liter wyrazów zapowiadających. W przypadku haseł wieloznacznych ze znaczeniami podanymi po spójniku *vel* rubrykacja inicjalnego *v* nie występuje.

autorów chrześcijańskich, m.in. św. Hieronima, św. Jana Chryzostoma, św. Piotra Hiszpana¹⁵⁹.

W słowniku odwołania do tekstów źródłowych oznaczane są za pomocą wyrazów takich jak *secundum* ‘według’ czy *dicit/dicitur* ‘nazywa, mówi się, nazywa się’ występujących w połączeniu z autorem i/lub tytułem dzieła, z którego pochodzi dana interpretacja hasła, np. *Ayo... Et non ut dicit Iohannes Ianuensis in Katholicon quod in hoc verbo ayo* (k. 13v), *Ebur... secundum Isidorum et Britonem significat dentes elephantis* (k. 105v), *Ergusta uel ergacheca uel ergatha dicitur aliquos operatur* (sic!) *ita dicit Papias* (k. 116v).

Liczne są w *RozWroc* cytaty i parafrazy fragmentów tak Biblii, jak i tekstów apokryficznych. Odwołania te przybierają różną formę. Najbardziej ogólną jest powołanie się na autorytet Pisma Świętego przez dodanie sformułowania *in Sacra Scriptura*, por. hasło *Agellus* (k. 12r). Nieco bardziej szczegółowym odwołaniem jest wskazanie konkretnej księgi, imienia jej proroka czy utworu, z którego zaczerpnięte są egzemplifikacje, np. *in Appocalypsi* (hasło *Columna*, k. 77v), *vnde Ieremias* (hasło *Draco*, k. 103v), *in legenda sancte Dorothee* (hasło *Catesta*, k. 63v). Niekiedy podawane są precyzyjne informacje, tj. księga biblijna wraz z określeniem rozdziału, np. *vnde Ezechielis XXXV^o* (hasło *Parientina*, k. 223r).

Powoływanie się na opinie autorytetów jest częstą praktyką w średniowiecznych dziełach leksykograficznych. Nie inaczej jest w *RozWroc*, w którego artykułach hasłowych pojawiają się ogólne sformułowania typu *secundum aliquos* ‘według niektórych’, *secundum antiquos* ‘według starożytnych’, *secundum doctores* ‘według uczonych’, *secundum fabulas* ‘według opowiadań’, *secundum grammaticos famosiores* ‘według sławniejszych gramatyków’, *secundum modernos* ‘według współczesnych’, *secundum poetas* ‘według poetów’, *secundum theologos* ‘według teologów’¹⁶⁰ itd. W bardziej rozbudowanych hasłach mogą następować nawiązania do kilku rodzajów autorytetów równocześnie, np. w hasło

¹⁵⁹ Odwołania do wspomnianych dzieł można odnaleźć w następujących hasłach *RozWroc*: *Magnae derivationes* Hugutia z Pizy – *Fabulator* (k. 125v), *Catholicon* Jana z Genui – *Arsa* (k. 32v), *Brevilogus* – *Catha* (k. 64r), *Elementum doctrinae erudimentum* Papiasza – *Cisterna* (k. 72v), *Etymologiarum sive Originum* Izydora z Sewilli – *Cristallus* (k. 87v), *Exposiciones vocabulorum Bibliae* Wilhelma Britona – *Ebur* (k. 105v), *Graecismus* Eberharda z Béthune – *Orba* (k. 216r), *Institutiones grammaticae* Pryscjana – *Ex* (k. 120v), *Ars minor* i *Ars maior* Donata – *Qvamborem* (k. 254v), *Doctrinale Puerorum* Alexandra de Villa Dei – *Ops* (k. 215r); dzieła: Wergiliusza – *Omerocento* (k. 213v), Owidiusza – *Avla* (k. 41v), Arystotelesa – *Pergermanies* (k. 229v); pisma: św. Hieronima – *Behemoth* (k. 48r), św. Jana Chryzostoma – *Locusta* (k. 185v), św. Piotra Hiszpana – *Cathegrevma* (k. 56v).

¹⁶⁰ Odwołania do autorytetów można znaleźć w następujących hasłach *RozWroc*: *secundum aliquos* – *Cepa* (k. 68r), *secundum antiquos* – *Epidiotesis* (k. 114r), *secundum doctores* – *Celum* (k. 66r), *secundum fabulas* – *Dirare* (k. 99r), *secundum grammaticos famosiores* – *Dis* (k. 99r), *secundum modernos* – *Equester* (k. 115v), *secundum poetas* – *Ego* (k. 107r), *secundum theologos* – *Volo* (k. 311r).

Celum (k. 66r–v) przywoływani są m.in. uczeni (*secundum doctores*), Pismo Święte (*Sacram Scripturam*), autorytet Kościoła (*sancta ecclesia*), doktorzy prawa (*legis doctores*); ponadto cytowana jest Apokalipsa (*in apocalipsi*) i Księga Hioba (*vnde Iop*).

Odmiernym od wskazanych dotąd typem odwołań tekstowych są tzw. wersusy¹⁶¹. Stanowią one ilustrację semantyczną wyrazu, często podsumowując podane w definicjach znaczenia. Bywają w nich zgromadzone wyrazy pochodne, ze wskazaniem ich różnych desygnatów. Wersusy mają niekiedy postać swoistych aforyzmów, np. *Callis... Wersus: Qui struit in calle, multos habet ille magistros* (56r)¹⁶². Bardzo często natomiast mają również charakter mnemotechniczny, np. *Folus... Wersus: In collo follo citharam portauit Apollo. Non opus est follo suspendi timpana collo* (k. 135r)¹⁶³, są także aliterowane: *Nebulo... Wersus: Nebulo tuas nebulas quas tu nebulo nebulas* (k. 204v)¹⁶⁴. Takie quasi-wierszyki, które przedstawiały informacje o hasłach w przystępny sposób, zapewne służyły temu, aby ułatwić czytelnikowi zapamiętanie wyrazów oraz zrozumienie semantycznych i gramatycznych niuansów.

4. Polski materiał w *Rozariuszu wrocławskim*

Na kartach *Rozariusza wrocławskiego* można odnaleźć dość liczne, jak na tego rodzaju zabytek, polskie zapiski¹⁶⁵. Do 114 łacińskich haseł słownikowych dopisano 127 polskich glos¹⁶⁶. W kilku hasłach *RozWroc* zapisano więcej niż jeden polski odpowiednik. Hasła zawierające po dwa polskie wyrazy to: *Aculeus* z polskimi odpowiednikami **osterw* i *sządło* (k. 7v), *Cauea* z polskimi odpowiednikami *yatha* i *klathka* (k. 64v), *Licium* z polskimi odpowiednikami *prządza* i *vąthek* (k. 182v), *<M>igale* z polskimi odpowiednikami *Gronostay* i *tchorz* (k. 197v), *O, ve* z polskimi odpowiednikami *gorze* i *byada* (k. 219r), *Pentrum* z polskimi odpowiednikami *młynskye wrzczono* i *paprzycza* (k. 228v).

Ponadto w słowniku są dwa hasła, w których dopisane glosy tworzą swoisty szereg synonimiczny. Jednym z nich jest hasło *Stipticus* z polskimi odpowied-

¹⁶¹ Szersze omówienie kwestii tzw. wersusów, por. *Rozariusz dominikański. Łacińska podstawa Rozariusza dominikańskiego*, s. 35–37.

¹⁶² Tłum.: *Wersus: Kto buduje na niedostępnej drodze, ma wielu mistrzów.*

¹⁶³ Tłum.: *Wersus: Apollo nosił cytrę w worku na szyi. Nie trzeba zawieszać bębenków w worku na szyi.*

¹⁶⁴ Tłum.: *Wersus: Zastaniam twe ciemne myśli, które ty, nicponiu, ukrywasz.*

¹⁶⁵ Konsultacje merytoryczne wybranych kwestii – KJ.

¹⁶⁶ Ponadto w rękopisie znajduje się jedna zapiska niezwiązana z żadnym hasłem słownikowym, mianowicie *vogeyvoda dobri pan* (czyt. *wojewoda dobry pan*, k. 282r), o której piszę w dalszej części tekstu.

nikami **obrzsdosc* i *przykroszcz* (k. 287r). Drugie hasło to *Abhortio* z polskimi odpowiednikami *vyprotek* i **marthwyprotek* (czyt. *wyprotek*, *martwy*, <wy>*protek*, k. 3v)¹⁶⁷.

Hasło *Tribula* w *RozWroc* opatrzone aż trzema polskimi odpowiednikami: *ossed*, *cepy*, *wyerczoch* (k. 301r)¹⁶⁸.

Polskie glosy odnoszą się zazwyczaj do łacińskich wyrazów hasłowych i są dopisane na końcu odpowiedniej definicji, np. w hasle *Abimo* po definicji zawierającej trzy łacińskie synonimy wyrazu hasłowego: *refutare*, *spernere*, *recusare* ‘odpierać, gardzić, odrzucać’ umieszczono glosę *wsgardzac* (czyt. *wzgardzać*, k. 3v)¹⁶⁹. Niekiedy polskie odpowiedniki odnoszą się do podhasła, jak w przypadku glosy *przyrok* (k. 127v) zapisanej przy powtórzonym podhasle *fastinacio* (hasło główne *Fascino*)¹⁷⁰.

W zabytku zdecydowanie najwięcej jest glos jednowyrazowych, zdarzają się jednak glosy będące kilkuwyrazowymi odpowiednikami łacińskich hasła słownikowych. Należą do nich: *młyńskie wrzeciono* (k. 228v) odnoszące się do hasła *Pentrum* i *pietlem siać* (k. 239v) do hasła *Politrido*.

W *RozWroc* występują tylko wewnętrzne glosy tekstowe. Przeważnie są one poprzedzane wyrazem *vulgariter* ‘pospolicie, powszechnie’¹⁷¹, np. *Cvbrum... vlg. kythel* (k. 88v). Skrót *vlg.* może odnosić się do dwóch polskich odpowiedników tej samej podstawy glosowania, np. <M>*igale... vlg. Gronostay uel tchorz* (k. 197v), *O, ve vlg. gorze byada* (k. 219r). Jedna glosa jest zapowiedziana łac. przysłówkiem *proprie* ‘właściwie’, ma to miejsce w hasle *Aracium... proprie haras* (k. 36r).

Osobno należy traktować wspomnianą polską zapiskę *vogyevoda doabri pan* (k. 282r). Została ona zapisana rubrą po hasle *Smirna* przed hasłem *Soboles* na końcu wiersza (por. *Fot. 10*)¹⁷². Jako jedyna nie wiąże się z zasadniczym tekstem słownika.

¹⁶⁷ Pod hasłem *Abhortio* wyrazy polskie zostały wprowadzone do podhasła *abhortius*.

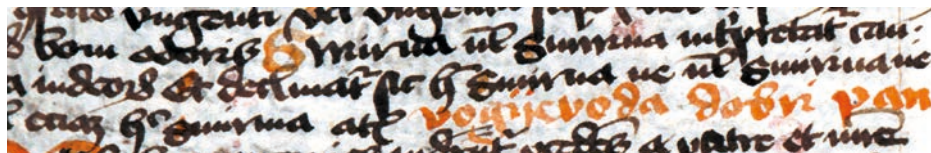
¹⁶⁸ Pod hasłem *Tribula* wyrazy polskie zostały wprowadzone odpowiednio do podhasła łacińskich: *ossed* do łac. *tribulus*, *cepy* do łac. <tribu>*la*, *wyerczoch* do łac. <tribu>*lum*.

¹⁶⁹ Pełne brzmienie cytatu to: *Abimo... sc. refutare, spernere, recusare vlg. wszgardzac* (k. 3v).

¹⁷⁰ Pełne brzmienie cytatu to: *Fascino... Inde fastinacio id est incantacio uel maleficium... Et fascinacio vlg. przyrok* (k. 127v).

¹⁷¹ W rękopisie wyraz zapisywany za pomocą skrótu *wlg.*

¹⁷² Rubrykowane zapiski wypełniające puste miejsca w końcowych wierszach pojawiają się w całym słowniku, por. *Rozariusz wrocławski. Opis kodykologiczny*, s. 64, jednak tylko raz w takim miejscu występuje zapiska po polsku.



Fot. 10. Polska zapiska vogyevoda dobri pan, k. 282r

4.1. Charakterystyka grafii polskich wyrazów

Samogłoska nosowa przednia jest oznaczana przez *q*: *yq̄dza* (k. 178v), *przq̄dza* (k. 182v), *myq̄thkyew* (k. 195v).

Samogłoska nosowa tylna jest zapisywana przez *q̄*: *szq̄dlo* (k. 7v), *ocrq̄g* (k. 85r), *vq̄thek* (k. 182v).

Miękkość spółgłosek przed samogłoską pisarz oznacza przez *y*, np.: *namyothy* (k. 70r), *pothnyebyenye* (k. 75r), *droyya* (k. 213r).

W zabytku znajduje się również grupa zapisów bez oznaczania miękkości po głosce *é* lub *z̄* przed *e* oraz *o*: *czetrzewya* (k. 217v), *wyerczoch* (k. 301r), *koszelek* (k. 186v), *wrzeczono* (k. 228v).

Szereg *S–š–ś*

Głoska *s* jest zapisywana przez *sz*, np.: *oszeth* (k. 60r), *przepaszka* (k. 71r), *Trzosz* (k. 88r), *Szova* (k. 186v), także przez *s*, np.: **osterw* (czyt. *ostrew*, k. 7v), *myenthus* (k. 16v), *samogecz* (k. 27v), *glysta* (k. 187v); wyjątkowo także przez *ss* w wyrazie *ossed* (k. 301r).

Głoska *z* jest oznaczana przez *sz*: *vyszwołycz* (k. 9v), *broszda* (k. 86v), *szaloga* (k. 211r), także przez *z*: *polyzacz* (czyt. *polizacz*, k. 3v), *zarodek* (k. 110r, 309v), wyjątkowo przez *s*: *wsgardzacz* (czyt. *wzgardzać*, k. 3v).

Głoska *š* w rękopisie oddawana jest przez *sz*: *szarlath* (k. 51r), *oksza* (k. 95r), *szabla* (k. 112v) oraz *s*: *kleszcz* (k. 286r), *bluszcz* (k. 106r).

Głoska *ž* zapisywana jest przez *sz*: *szq̄dlo* (k. 7v), *koszky* (k. 23r, k. 112r), *szvzelycza* (czyt. *žuželica*, k. 55v), *rzeszucha* (k. 117v) oraz *z*: *szvzelycza* (k. 55v), *yezyny* (k. 126r).

Głoskę *ś* oddawano za pomocą *s*: *trzescz* (k. 37r), *treszcz* (k. 57r), *syq̄cz* (k. 239v), także *sz*: *osz* (k. 43v), *lszczywy* (k. 102r).

Głoskę *ź* w rękopisie oznaczano przez *sz*: *szrodlo* (k. 3r), *koszelek* (k. 186v).

Inne głoski

Na oznaczenie głoski *i* najczęściej występuje znak *y*, np.: *polyzacz* (czyt. *polizacz*, k. 3v), *koszky* (k. 23r), *vygyadlo* (czyt. *wijadło*, k. 55v), *vyr* (k. 60r), *vyadla*

(czyt. *wijadła*, k. 14r, litera **y** oznacza zarówno głoskę **i**, jak też **i** niezgłoskotwórcze), wyjątkowo **i**: *bylicza* (k. 36v).

Głoska **y** przeważnie jest oddawana w rękopisie za pomocą znaku **y**, np.: *vyprotek* (k. 3v), *mlynskye* (k. 228v), *paprzycza* (k. 228v), *cepy* (k. 301r), rzadziej przez **i**: *ridzy* (k. 134r), *dobri* (k. 282r), w jednym przykładzie, *naporny* (231v) jest oddana za pomocą dwóch przedłużonych grafemów **i**.

Głoska **e** w rękopisie zawsze jest zapisywana przez **e**, np.: *rzepyk* (k. 13r), *brzcza* (k. 52r), *kleszcz* (k. 286r), *Cena* (k. 286r).

Głoska **a** jest oddawana regularnie za pomocą znaku **a**, np.: *paluba* (k. 230v), *partacz* (k. 232v), *przepyorka* (k. 256r), *kranycz* (k. 260r).

Głoskę **o** w rękopisie oznaczano regularnie przez **o**, np.: *ogarz* (k. 200r), *gorze* (k. 219r), *dropya* (k. 213r), *dobri* (k. 282r).

Głoska **u** zapisywana jest dwojako – albo przez znak **v**, np.: *rzerzvcha* (k. 203v), *pvklerz* (k. 227r), *kvrype* (k. 230v), *przekvpyen* (k. 243r), albo przez znak **u**: *rura* (k. 57v), *bluszcz* (k. 106r), *luczbrach* (k. 226r), *paluba* (k. 230v).

W rękopisie długość samogłosek nie jest oznaczana.

Spółgłoska **ij** jest w rękopisie oddawana na różne sposoby. Są to zapisy przez **y**, np.: *yatha* (k. 64v), *yezyny* (k. 126r), *yadza* (k. 178v), poza tym przez **g**: *gykra* (czyt. *jikra*, prejotowane *ikra*, k. 238v), *samogecz* (k. 27v) oraz **gy**: *vygyadlo* (k. 55v), *vogyevoda* (k. 282r). W wyrazie *Iatha* (k. 302v) w rękopisie wyraz rozpoczyna się majuskulnym długim **i** przypominającym literę **j**.

Głoska **p** zapisywana jest zawsze przez **p**, np.: *czapla* (k. 33v), *paprzycza* (k. 228v), *partacz* (k. 232v), *lep* (k. 309r).

Głoskę **b** w rękopisie oznaczano zawsze przez **b**, np.: *banka* (k. 25r), *bluszcz* (k. 106r), *szabla* (k. 264v), *bvkyew* (k. 295v).

Głoskę **m** oddawano wyłącznie za pomocą **m**, np.: *othmlothky* (k. 4r), *modzel* (k. 56r), *oman* (k. 113r), *mlynskye* (k. 228v).

Głoskę **f** zapisano przez **ph**: *ornaph* (k. 36v).

Głoska **v** w rękopisie oddawana jest przez **v**: *Szova* (k. 186v), *vyprothek* (k. 210r), *vrzczono* (k. 228v), *vogyevoda* (k. 282r) oraz **w**: *marthwy* (k. 3v), *bvkyew* (k. 295v); wyjątkowo w jednym przykładzie przez **ph**: *rythphyn* (k. 69v).

Głoska **t** jest zapisywana najczęściej przez **th**, np.: *myenthus* (k. 16v), *rythphyn* (k. 69v), *myqthkyew* (k. 195v), *celbrath* (k. 57r, k. 209r), rzadziej przez **t**, np.: *tkanka* (k. 20v), *trzeszcz* (k. 37r), *czetrzewya* (k. 217v), *partacz* (k. 232v), w jednym przypadku niekonsekwentnie ta sama głoska oznaczana jest przez **th** i **t**: *thatarka* (k. 284v), ponadto jeden raz przez **d**: *ossed* (k. 301r).

Głoska **d** jest oznaczana przez **d**, np.: *dropya* (k. 213r), *byada* (k. 219r), *vogyevoda* (k. 282r), wyjątkowo w jednym przykładzie przez **th**: *pothnyebyenye* (k. 75r).

Głoska *c* jest zapisywana zarówno przez *c*: *Cena* (k. 286r), *cepy* (k. 301r), jak i przez *cz*: *paprzycza* (228v), *kranycz* (k. 260r). W jednym wyrazie niekonsekwentnie przez *cz*: *czelbrath* (k. 57r) i przez *c*: *celbrath* (k. 209r).

Głoska *z* w rękopisie oddawana jest przez *dz*, np.: *modzel* (k. 56r), *ridzy* (k. 134r), *yądz* (k. 178v), *prądza* (k. 182v).

Głoska *l* jest zapisywana regularnie za pomocą znaku *l*, np.: *szarlok* (k. 3v), *szaloga* (k. 211r), *mlynskye* (k. 228v), *paluba* (k. 230v).

Głoska *n* w rękopisie jest zapisywana zawsze przez *n*, np.: *len* (k. 184r), *pa-sthernak* (k. 224v), *vrzczono* (k. 228v), *pan* (k. 282r).

Głoska *č* jest oddawana wyłącznie za pomocą *cz*: *partacz* (k. 232v), *kvrcz* (k. 284r), *kleszcz* (k. 286r).

Głoskę *r* w rękopisie zapisywano regularnie przez *r*, np.: *myerzycz* (czyt. *mier-zić*, k. 3v), *celbrath* (k. 209r), *kranycz* (k. 260r), *zarodek* (k. 110r, 309v).

Głoskę *ř* w rękopisie oddawano zawsze za pomocą znaku *rz*, np.: *tchorz* (k. 197v), *ogarz* (k. 200r), *rzerzvcha* (k. 203v), *Trzepaczka* (k. 204v).

Głoska *l* jest oznaczana wyłącznie przez *l*, np.: *pvklerz* (k. 227r), *kythel* (k. 235r), *pyethlem* (k. 239v).

Głoskę *č* w rękopisie zapisywano regularnie przez *cz*, np.: *trzeszcz* (k. 37r), **leskathcz* (czyt. *lesktać*, k. 64r), *syącz* (k. 239v), *wyerczoch* (k. 301r).

Głoska *ž* jest zapisana przez *cz*: *samogecz* (k. 27v).

Głoska *ň* jest oznaczana przez *n*: *mlynskye* (k. 228v), *przekypyen* (k. 243r).

Głoska *k* jest zapisywana regularnie za pomocą znaku *k*, np.: *kvrcz* (k. 284r), *thatarka* (k. 284v), *kleszcz* (k. 286r).

Głoska *g* w większości przypadków jest oddawana za pomocą *g*: *Gronostay* (k. 194v, 197v), *ogarz* (k. 200r), *szaloga* (k. 211r). W wygłosie jednego wyrazu, który trzy razy został zapisany w rękopisie, za pomocą *k*: *rarak* (k. 37r, 155r, 240v).

Głoskę *χ* w rękopisie oddawano regularnie za pomocą *ch*: *barchan* (k. 184r), *tchorz* (k. 197v), *wyerczoch* (k. 301r).

Głoskę *ŷ* w rękopisie oznaczono znakiem *h*: *haras* (k. 36r).

4.1.1. Zapisy wielką i małą literą

W większości polskie wyrazy pisane są w *RozWroc* małą literą. W przypadku siedmiu poświadczeń wyrazy rozpoczynają się wielką literą, są nimi: *Trzozs* (k. 88r), *Szova* (k. 186v), dwa razy *Gronostay* (k. 194v, 197v), *Trzepaczka* (k. 204v), *Cena* (k. 286r), *Iatha* (k. 302v).

4.1.2. Błędne zapisy

W polskim materiale wystąpiło kilka błędnych zapisów. W dwóch wyrazach zostały przedstawione litery w śródgłosie: **osterw* (bł. zam. *ostrew*, k. 7v), **leskathcz*

(bł. zam. *leskthacz*, k. 64r). W przypadku pierwszego z wymienionych zapisów emendacja do postaci *ostrew* może być uzasadniana funkcjonowaniem takiego wyrazu w średniowiecznej polszczyźnie. W Sstp pod hasłem *Ostrew* (V: 673) odnotowane zostało znaczenie ‘pień drzewa z długimi, wystającymi sękami’ w odniesieniu do opisu herbu. W SXVI (XXII: 215–216) podano natomiast definicję ‘żerdź rosochata, gałąź’, też ‘ostre zakończenie, ostrze’. Znaczenia te korespondują w pewnej mierze ze znaczeniem glosy zapisanej w *RozWroc*. Łacińska definicja hasła *Aculeus*, przy którym dopisany został omawiany odpowiednik polski, odnosi się do rodzaju narzędzia tortur, długiego i ostrego¹⁷³. Semantyczne skojarzenie rozgałęzionego konaru, jak również ostrza, z przyrządem do torturowania ludzi wydaje się wysoce prawdopodobne¹⁷⁴. Z tego też względu należałoby uznać zapis **osterw* za omyłkowy.

Drugi zapis **leskathcz* z dużą dozą prawdopodobieństwa można korygować przez przestawienie środkowego *ath* > *tha* (do postaci *leskthacz*), mając na względzie polskie glosy pojawiające się w paralelnych łacińskich tekstach źródłowych. Wyraz *lesktać* w znaczeniu ‘drażnić, łaskotać, łechtać’ będący odpowiednikiem łac. *catillo* wystąpił w trzech innych glosowanych wokabularzach¹⁷⁵. W przytoczonych słownikach, podobnie jak w materiale Sstp, pod hasłami *Lesktać* i *Lesktanie* (Sstp IV: 110), omawiane wyrazy nie występują w postaci z przestawionymi literami. W *RozDom* także zapisano *leschktacz* (k. 43va). W związku z tym zapis z *RozWroc* należy uznać raczej za omyłkę pisarza.

W objaśnieniu łacińskiego *abhortiws* – będącego podhasłem do hasła głównego *Abhortio* – znalazł się zapis **marthwyprotek* (k. 3v, por. *Fot. 10*), który został poprzedzony słowem *uel* i głosą *vyprotek*. Takie dwie glosy występują w objaśnieniu do łac. hasła *Abortivus* także w trzech innych przekazach średniowiecznych wokabularzy¹⁷⁶. Na tej podstawie słuszne wydaje się wyodrębnienie z zapisu dwóch osobnych wyrazów z jednoczesnym uzupełnieniem któregoś z nich, czyli *marth*<wy>, *wyprotek*, bądź *martwy*, <wy>*protek*. W Sstp brakuje poświadczeń na ewentualne połączenie

¹⁷³ Pełne brzmienie cytatu to: *Aculeus... est ferrum ualde acutum et longum cui malefactores apenduntur et mortificantur... uel eciam ponitur pro stimulo sine morbo ipsius apis quod proportionatur lingwe ipsius apis et primo modo est genus tormenti vlg. *osterw secundo est sządło* (k. 7v), tłum.: *Aculeus... jest żelaznym narzędziem bardzo ostrym i długim, na którym wieszają się zbrodniarzy i uśmierca... lub jest także określane jako żądło, które bez choroby samej pszczoły, dostosowuje się do języka [narządu gębowego – przyp. tłum.] samej pszczoły i po pierwsze jest rodzajem narzędzia tortur, pospolicie ostrew, po drugie jest żądłem.*

¹⁷⁴ NB również słowniki staroczeskie pod hasłem *Ostrva*, *ostrew* notują znaczenie ‘zaostrzony, ścięty pień (z wystającymi zaostrozonymi kikutami), używany głównie do egzekucji’ (<https://vokabular.ujc.cas.cz: s.v. Ostrva>, por. także Machek 1971: 420), co dodatkowo potwierdza możliwość występowania paralelnej formy *ostrew* z podobnym znaczeniem w języku polskim najstarszej doby.

¹⁷⁵ Por. RPG: *Lesktać* (poświadczenia z *RozPaul* 45v, *RozOss* III 21v i *WokPet* II 9). Por. też w tym samym znaczeniu *Łasktać* w Sstp (IV: 102).

¹⁷⁶ Por. RPG: *Abortivus* (poświadczenia z *RozPaul* 5r, *RozKap* 4v i *WokPet* III 10).

pełni funkcję spójnika łączącego dwa wyrazy synonimiczne, to możemy pokusić się o emendację zapisu **obrzdosc* na *obrzs[s]<y>doscz*. Oba wyrazy, *obrzydość* i *przykrość*, poza paralelnym znaczeniem łączyłaby również budowa słowotwórcza (abstrakta utworzone za pomocą formantu *-ość*). Przyjmując za podstawę słowotwórczą rektyfikowanego wyrazu *obrzyd*¹⁷⁹, możliwa jest rektyfikacja wyrazu przy zmianie tylko jednej litery (*s* na *y*). Wyraz *obrzydość* nie jest notowany w słownikach polszczyzny dawnej (Sstp i SXVI) – byłyby to *hapax legomenon*.

W niektórych przypadkach wyśledzenie pomyłek z pewnością ułatwiają inne przekazy średniowiecznych słowników glosowanych, ponieważ dość często słownictwo polskie w *RozWroc* pod względem znaczenia pokrywa się z wyrazami wyekscerpowanymi z nich i umieszczonymi w bazie RPG. Przykładem może być glosa mająca jedno poświadczenie, która znalazła się w *RozWroc* pod łacińskim hasłem *Malva*. Bezpośrednio po odnoszącym się do niego objaśnieniu *quedam herba* ‘jakaś roślina’ wystąpił zapis *salsza* (czyt. *salsa*, k. 190v). Hasło *Salsa*, *Szalsza* ma w bazie RPG dwa znaczenia, z których jedno oznacza nazwę botaniczną, mianowicie ‘sałatę siewną’ do podstawy łac. *lactuca* i jest opatrzone jednym poświadczeniem¹⁸⁰. W trzech innych przekazach pod hasłem *Malva* z identycznym do *RozWroc* objaśnieniem wystąpiła glosa *ślaz* zapisana w nich jako *slasz*¹⁸¹ bądź *szlász*¹⁸². Przytoczone zapisy polskich wyrazów są do siebie podobne. Ten niepoprawny w *RozWroc* (pod hasłem *Malva*) powstał być może na skutek błędnego przepisania przez kopistę wyrazu polskiego. Zapis z błędem mógł także wystąpić już w samej podstawie rękopisu.

4.2. Wybrane zagadnienia gramatyczne

Wśród polskich zapisków odnotowanych w *RozWroc* znajdują się takie, w których odnaleźć można ślady procesów gramatycznych zachodzących tak w polszczyźnie najstarszej doby, jak i we wcześniejszych etapach rozwoju języka.

4.2.1. Fonetyka

Ciekawsze zjawiska fonetyczne, które ilustrują przykłady z materiału *RozWroc*, to:

1. kontynuant **ŷ* występujący w dwóch wyrazach jako grupa *'er*: *mier-zić* (k. 3v), *wiercioch* (k. 301r);
2. rozszerzenie artykulacji do *pietel* (ze zmiękczeniem nagłosowego *p*- przed *e*) wobec ogólnego *pytel* odnotowane w wyrażeniu *pietlem siać* (k. 239v);

¹⁷⁹ W podstawie *obrzyd*- zawarty jest morfem leksykalny *brzyd*- ‘związany z brzydotą’, na którym zbudowane są również m.in. formacje *brzyd-ota*, *brzyd-ki*, *o-brzyd-ty*.

¹⁸⁰ Por. RPG: *Salsa* (poświadczenie z *RozPaul* 145v).

¹⁸¹ Por. RPG: *Ślaz* (poświadczenia z *WokRacz* 140r, *WokLub* 79r).

¹⁸² Por. RPG: *Ślaz* (poświadczenie z *RozPaul* 157v).

także w wyrazie *cena* ‘cyna’ (k. 286r), która jest postacią o wiele częściej poświadczoną w materiale języka polskiego XV i XVI w. od będącej jej wariantem i do dziś używanej *cyna*¹⁸³. Postać *cena*¹⁸⁴, ustalona w staropolszczyźnie, być może jest związana z wymową hiperpoprawną, która powstała na wzór częściej używanego rzeczownika *cena* w znaczeniu ‘wartość’, dobrze udokumentowanego w materiale staropolskim, zwłaszcza XVI-wiecznym z większą liczbą poświadczeń¹⁸⁵;

3. wyrównanie analogiczne do nieprzejętego tematu *koziel-* w wyrazie *kozielek* (k. 186v)¹⁸⁶;
4. obecność grupy *-ar-* wraz z obocznością *-er-* do *-ar-*, która uwidoczniła się w zapisach *tatarka* (k. 284v) i *taterka* (k. 70r);
5. różne kontynuanty psł. **tr̥stb* w wyrazach *treść* i *trześć*. Oba wyrazy w *RozWroc* są związane znaczeniowo z trzcina, przy czym pierwszy, *treść* (k. 37r), oznacza ‘miejsce porośnięte trzcina’, a być może też ‘przedmiot zrobiony z łądygi trzciny lub częściowo z niej wykonany’; drugi, *trześć* (k. 57r), odnosi się do rośliny. Starsza postać *treść* z pierwotnie niepalatalnym *r* (pochodzenia jerowego *re < r̥b*) i późniejsza (związana z nią), analogiczna do form przypadków zależnych, postać *trześć* (z wtórnie spalatalizowanym *r*), np. *trzci < tr̥sti*; *trzcia < tr̥stijō*, są dwiema charakterystycznymi dla XV-wiecznej polszczyzny odmiankami fonetycznymi, dla których współczesnym odpowiednikiem leksykalnym jest *trzcina*¹⁸⁷.

4.2.2. Fleksja

Polskie wyrazy zapisane w *RozWroc* nie są zbyt zróżnicowane pod względem fleksyjnym. Reprezentują one następujące części mowy: rzeczowniki, przymiotniki, czasowniki oraz wykrzykniki, przy czym większość z nich występuje w formach podstawowych. Poniżej podana została zwięzła charakterystyka poszczególnych klas fleksyjnych:

Rzeczowniki

Wśród 132 wyrazów odnotowanych w *RozWroc* przeważają rzeczowniki (119)¹⁸⁸. Zdecydowana większość z nich występuje w mian. l.poj. Wyjątkiem jest

¹⁸³ W Sstp (I: 340) *cyna* jest poświadczona jednym przykładem (jako *dubium*), w SXVI (III: 152) wyjątkowo też *cyna*, na kilkanaście poświadczeń *cena*.

¹⁸⁴ Nie ma ona związku z niem. *zinn* (ze śrwniem. *zin*, SeBa: 209, de Vincenz, Hentschel 2010: s.v. *Cyna*).

¹⁸⁵ Por. SXVI III: 150, Sstp I: 217.

¹⁸⁶ W innych przekazach grupy RGB wyraz ten występuje także w odmiankach: *Kozielk*, *Koztek*, por. RGB: *Koziółek*.

¹⁸⁷ Por. Łoś: 177; SeBr: 576; Sstp I: 184–185.

¹⁸⁸ Do rzeczowników nie wliczam zsubstantywowanego przymiotnika *martwy*.

wyrażenie *pyethlem syącz* (czyt. *pietlem siać*, k. 239v), w którym rzeczownik *pytel* ma formę narz. l.poj. W mian. l.mn. zostały zapisane wyrazy: *odmłodki* (k. 4r), *jeżyny* (k. 126r), *kurpie* (k. 230v), *namioty* (k. 70r). Kilka wyrazów to rzeczowniki defektywne – stanowią je pl. tantum: *wijadła* (k. 14r), *kożki* (k. 23r) oraz *cepy* (k. 301r). Ponadto wśród glos zapisanych w *RozWroc* znajduje się jedno collectivum – złożenie *samojedź* (k. 27v) ze znaczeniem ‘legendarny lud antropofagów’¹⁸⁹.

Trudny do jednoznacznej interpretacji gramatycznej jest wpisany do hasła *Poligranum* rzeczownik *ikra* (k. 238v)¹⁹⁰. Łacińska podstawa może wskazywać na l.mn. ‘jajka ryb’ (SłSP VII: 722). Pluralne znaczenie wynika też z pojawiającego się w definicji hasła wyrazu *intestinum* ‘wnętrznosci, tj. wewnętrzne organy..., zwłaszcza trzewia, kiszki, jelita’ (SłSP V: 911)¹⁹¹.

Rzeczownik w formie *ikra* w materiale z XV-wiecznych łacińskich słowników glosowanych do hasła *Poligranum* został wcześniej odnotowany jeszcze jeden raz¹⁹². Poza tym w hasle *Poligranum* pojawia się jeden raz w innej formie – l.poj. r.n. – *ikro*. Killkukrotnie natomiast wystąpiła też forma l.mn. tego rzeczownika, czyli regularne pl. tantum – *ikry*¹⁹³. Warto zaznaczyć, że dla większości poświadczeń, jakie ma *ikra* w SXVI (w l.mn. *ikry*), przyjęto kwalifikację – „prawdopodobnie pl. tantum”, a dla kilku pozostałych (*ikra*) – l.poj. (SXVI VIII: 470).

W świetle przytoczonych danych zastanawia pewien szczegół dotyczący łacińskich objaśnień do hasła *Poligranum*. W każdym z przywołanych dotąd kontekstów w przekazach RPG znajduje się w podstawie glosowania dodatkowo jeden inny łaciński rzeczownik użyty w l.poj.¹⁹⁴. Objasnienie z *RozWroc* nie zawiera poza *poligranum* i *intestinum* żadnych innych odpowiedników, które mogłyby się łączyć z głosem *ikra* w l.poj. Nasuwają się pytania, czy jest to błąd kopisty, który omyłkowo wpisał do łacińskiego hasła formę *ikra* albo być może przez nieuwagę pominął istniejący w podstawie przepisywanego słownika istotny element z łacińskiej definicji; czy glosa *ikra* oznacza to, że za pomocą formy l.poj. w tym miejscu *RozWroc* starano się oddać mnogość desygnatu, na którą wskazują wyrazy widoczne w glosowanej podstawie hasła *Poligranum*.

Do form znaczeniowo związanych z l.mn., co wynika z kontekstu, w którym się znalazły w *RozWroc*, należy również wyraz *kłos* (138v), wpisany do łacińskiego

¹⁸⁹ NB wyraz *samojedź* jest dwukrotnie poświadczony w innym XV-wiecznym glosowanym wokabularzu łacińskim, por. RPG: *Samojedź* (poświadczenia z *WokLub* 11r, 74r).

¹⁹⁰ Zapisany jako *gykra* – w wymowie *jikra* – z prejotowanym *i* w nagłosie.

¹⁹¹ Pełne brzmienie cytatu to: *Poligranum dicitur quoddam intestinum piscium*, k. 238v; tłum.: *Poligranum nazywa się pewną część wnątrznosci ryb*.

¹⁹² Por. RPG: *Poligranum* (poświadczenie z *WokRacz* 165v).

¹⁹³ Por. RPG: *Ikry* (poświadczenia z *RozPaul* 206r, *RozOss* I 155va, *RozOss* II 181r, *RozOss* III 184v oraz *WokPet* II 9, *WokPet* VII 12).

¹⁹⁴ Są to: *granum* – *RozOss* II 181r i *alleg* – *WokRacz* 165v, *WokLub* 102v, por. RPG: *Poligranum*.

hasła *Fruges*. W jego objaśnieniu wystąpił także łac. wyraz *frumenta* – oba rzeczowniki mają znaczenie ‘zboże, ziarno’ (SłSP IV: 402, 406). Poza *RozWroc* wyraz *kłos* jest odnotowany jeszcze w jednym przekazie grupy RGB, *RozOss* II. Konteksty łacińskie tych poświadczeń w obu rozariuszach są sobie bardzo bliskie¹⁹⁵. W objaśnieniu do glosy *kłos* z *RozWroc* wystąpiła różnica leksykalna w stosunku do *RozOss* II, mianowicie został w nim dodany jako odpowiednik łacińskiego *frumenta* synonimiczny rzeczownik *blada* (forma bier. l.poj. od *bladum* ‘zboże, ziarno’¹⁹⁶), którego definicja *RozOss* II nie zawiera.

Zgodność obu przekazów uwidocznia się w tym, że w podanym znaczeniu do łac. hasła *Fruges* użyty został zarówno w *RozWroc*, jak i w *RozOss* II ten sam rzeczownik w formie bier. l.mn., mianowicie łac. *aristas* ‘kłosy’. Trudno jednak przyjąć, by glosa *kłos* mogła bezpośrednio się z nim łączyć, nie mając względem podstawy gramatycznego, czyli zgodnego co do liczby, odpowiednika swej formy, tj. bier. l.mn. Lepszym rozwiązaniem wydaje się odniesienie jej do wyrazu hasłowego *Fruges* (ewentualnie też *blada*, znajdującego się w definicji *RozWroc*). Oba rzeczowniki wprawdzie nie oznaczają kłosa, ale pewną zbiorowość – ziarno (mieszczące się w kłosach) w znaczeniu ‘wiele ziaren’. Warto nadmienić, że w innych przekazach rozariuszowych *kłos* najczęściej występuje jako glosa do łacińskiego *arista* ze znaczeniem ‘kwiatostan trzciny pospolitej’. Dwukrotne odnotowanie w nich formy *kłos* w odniesieniu do *fruges* nie pozwala jednak wykluczyć również błędu.

Glosy *ikra* i *kłos* zarówno przez swoje konteksty, jak i ze względu na desygnaty, do których się odnoszą, dają podstawę do interpretacji ich jako form związanych znaczeniowo z l.mn. Należy jednak podkreślić, że omówione przykłady nie mają innej dokumentacji w źródłach, poza glosowanymi słownikami, w których, jako tekstach wielokrotnie kopiowanych, mogło dochodzić do pomyłek. Na tej podstawie nie sposób uznać ich za pewne odpowiedniki czy poświadczenia rzeczowników zachowujących formę l.poj., ale odnoszących się do zbiorowości.

Przymiotniki

Wśród przymiotników poświadczonych w omawianym rozariuszu, oprócz wyrazów *łściwy* (k. 102r), *naporny* (k. 231v), *rydzy* (k. 134r), znajdują się także dwa będące elementami połączenia wyrazowego *młyńskie wrzeciono* (k. 228v)

¹⁹⁵ Hasło *Kłos* zostało opatrzone znaczeniem ‘kwiatostan niektórych traw i zbóż..., w którym po przekwitnięciu dojrzewają ziarna’. Wśród źródeł ujętych w RPG jeszcze jedno (*WokLub*) zawiera poświadczenie glosy *kłos* w tym samym znaczeniu, co wymienione słowniki. Zasadniczo jednak różni się od nich, ponieważ glosa została w nim dopisana do innego łacińskiego hasła (*Spica*). Por. RPG: *Kłos* (poświadczenia z *RozOss* II 95v oraz *WokLub* 128v).

¹⁹⁶ Por. SłSP I: 1114.

i wyrażenia *wojewoda dobry pan* (k. 282r). Jeden przymiotnik ma znaczenie rzeczownikowe: *martwy* (k. 3v).

Czasowniki

W materiale polskim *RozWroc* występuje sześć czasowników poświadczonych w bezokoliczniku: *wzgardzać* (k. 3v), *mierzić* (k. 3v), *wyzwolić* (k. 9v), *lesktać* (64r), *pietlem śiac* (k. 239v).

Inne

Z nieodmiennych części mowy są odnotowane dwa wykrzykniki: *biada, gorze* (k. 219v).

4.2.3. Słowotwórstwo

Przykładami wyrazów zapisanych w *RozWroc*, które ilustrują stosunkowo rzadkie zjawiska z zakresu słowotwórstwa staropolskiego, są:

1. czasownik *mierzić* (czyt. *mier-zić*, k. 3v) z przyrostkiem kauzatywnym *-ić* oznaczającym powodowanie czynności wyrażonej w podstawie, który wystąpił w *RozWroc* w znaczeniu ‘wywoływać wstręt, obrzydzenie, niechęć, nienawiść’¹⁹⁷. W odróżnieniu od *mierzić* w materiale Sstp oraz RPG jest reprezentowana forma *mierzieć* w postaci z przyrostkiem *-eć* (czasownik także znaczeniowo związany z odczuwaniem wstrętu, niechęci)¹⁹⁸. Została ona również poświadczona w *RozDom* (k. 3ra) w łacińskim haśle *Aborere*;
2. derywat z przyrostkiem *-ew* w wyrazie *miętkiew* (k. 195v) poświadczony w RPG tylko za sprawą synonimicznego w odniesieniu do jego podstawy wyrazu *miętka* ‘roślina o silnym zapachu z rodziny wargowych występująca w wielu gatunkach’. Oba wyrazy (z mniej liczną reprezentacją leksemu *miętkiew*) notuje zarówno Sstp, jak i SXVI;
3. forma *cietrzewia* (k. 217v) wystąpiła jako polski odpowiednik do łac. hasła *Ornix* z objaśnieniem *galina siluestris*. Postać ta może wskazywać na samicę ptaka o nazwie gatunkowej ‘głuszec zwyczajny’ – forma *cietrzewia* stanowiłaby femininum utworzone drogą derywacji paradygmatycznej od podstawy *cietrzew*¹⁹⁹. W materiale Sstp parę tych ptaków oznaczają częściej wyrazy *cietrzew* (samiec) i *ciecierza, cieciorza* (samica, por. Sstp I: 289). W związku z tym głosem *cietrzewia* z *RozWroc* być może należy

¹⁹⁷ Różnica semantyczna widoczna w budowie słowotwórczej omawianej formy czasownika rejestrowana jest w Sstp w innych wyrazach, np. *otrzeźwieć* i *otrzeźwić*, *wonieć* i *wonić* (Sstp V: 694; X: 300).

¹⁹⁸ Por. RPG: *Abhorre* (poświadczenia z *RozKap* 4v, *RozOss* I 11rb, *RozOss* II 2v, *WokPet* V 11).

¹⁹⁹ Taki sam schemat derywacji można odnaleźć w parze *kur* i *kura* związanych z łac. nazwą ‘*Gallus domesticus*’ lub ‘*Gallus silvester*’, czyli *kur* jako ‘gallus’ i *kura* ‘gallina’ (por. SeS III: 388–389), w Sstp brak poświadczeń dla l.poj. wyrazu *kura*, te pojawiają się w XVI w. (SXVI XI: 572).

traktować jako eliptyczne użycie wyrażenia (samica) *cietrzewia*, w którym forma członu określającego jest dop. l.poj. r.m. od *cietrzew*.

4.3. Zapożyczenia

Część glos w *RozWroc* stanowią zapożyczenia o ustalonej proveniencji, w większości znane też z przekazów innych rozariuszy. Są to więc głównie germanizmy, takie jak: *barchan* (k. 184r), *celbrat* (k. 57r, 209r), *hebel* (k. 181v), *kitel* (k. 88v), *lucbrach* (k. 226r) *ornaf*, (k. 36v), *szarlat* (k. 51r)²⁰⁰, oraz bohemizmy: *puklerz* (k. 227r), *pytel* (k. 239v), *wyzwolić* (k. 9v)²⁰¹. Spośród bohemizmów rzeczownik *puklerz* (k. 227r), *pytel* (odnotowany w wyrażeniu *pyethlem syącz* – w narz. l.poj., czyt. *pietlem siać*, k. 239v) i czasownik *wyzwolić* (k. 9v) są dobrze udokumentowane w innych średniowiecznych wokabularzach łaćnińskich²⁰². Ostatni z wymienionych wyrazów – określany jako bohemizm semantyczny ze względu na znaczenie, w którym wystąpił ‘wybrać na syna, usynowić’ (za czes. *wywolić* ‘wybrać, przeznaczyć na coś’²⁰³) – jest ponadto poświadczony w Sstp w źródłach innych niż rozariusze²⁰⁴.

Wśród wyrazów obcego pochodzenia zwraca uwagę staropolska forma *ogarz* (k. 200r), która w znaczeniu ‘pies gończy’ dla polszczyzny przyjęła się w postaci *ogar* (o niezbyt jasnej etymologii, opisywana jako wyraz zapożyczony do języków zachodniosłowiańskich z węgierskiego *agár* – skąd czes. *ohař*, słc. *ohar* (SeBo: 382; SeBa II: 394).

4.4. Leksyka

Większość polskiego słownictwa odnotowanego w *RozWroc* jest poświadczona jednym zapiskiem. W niektórych jednak hasłach te same glosy powtarzają się. Dotyczy to 11 następujących leksemów: *celbrat*, *gronostaj*, *jata*, *kożki*, *rarog*, *rzerzucha* i *rzerzucha*, *szabla*, *tatarka* i *taterka*, *treść* i *trześć*, *wyprotek*, *zarodek*.

Poświadczenia więcej niż raz tych samych wyrazów w *RozWroc* ilustrują relację lekсыkalno-semantyczną między łaćnią i polszczyzną zaznaczającą się w słowniku. Najczęściej występują tu przykłady użycia tego samego polskiego wyrazu w odniesieniu do różnych hasel łaćnińskich. Do takich należą: *celbrat* w hasłach *Campsor* i *Nvmvlarius* (k. 57r, 209r), *gronostaj* w hasłach *Melota* i <M>*igale*

²⁰⁰ Por. Vincenz, Hentschel 2010, także SeBr.

²⁰¹ Por. Basaj, Siatkowski 2006.

²⁰² Por. RPG: *Puklerz* (poświadczenia z *RozPaul* 195v, *WokPet* IX 13, *RozOss* II 170r, *RozOss* III 174r), por. także RPG: *Wyzwolić* (poświadczenia z *RozPaul* 8v, *RozKap* 7r, *RozOss* II 6r, *WokPet* II 8).

²⁰³ Por. Basaj, Siatkowski 2006: 461.

²⁰⁴ Por. zn. 4 pod hasłem *Wyzwolić* (Sstp X: 599).

(k. 194v, 197v), *jata* w hasłach *Cauea* i *Tugurium* (k. 64v, 302v), *kożki* w hasłach *Andromeda* i *Endromeda* (k. 23r, 212r), *szabla* w hasłach *Ensis*, *Romphea* (k. 112v, 264v), *wyprotek* w podhasle *abhortivus* (pod hasłem *Abhortio*, k. 3v) i w hasle *Obortivus* (k. 210r), *zarodek* w hasłach *Embrio* i *Uitellus* (k. 110r, 309v). Wyraz polski wskazuje bądź na to samo znaczenie umieszczone pod różnymi hasłami łacińskimi, por. *gronostaj*, *jata*, *kożki*, *rarog*, *rzeżucha* (i *rzerzucha*), *szabla*, bądź na osobne znaczenie lub inny odcień znaczeniowy: *celbrat*, *treść* (i *trześć*), *wyprotek*, *zarodek*.

Pośród glos mających w zabytku więcej niż jedno poświadczenie szczególnie przykładem jest polska nazwa ptaka *raróg*, która w *RozWroc* wystąpiła pod trzema różnymi łacińskimi hasłami, mianowicie: *Artoganus*, *Herodion*, *Porphirio* (k. 36v/37r, 155r, 240v). Pojawienie się glosy *rarog* w omawianym zabytku jako odpowiednika hasel *Artoganus* i *Herodion* nie jest zaskakującym faktem, ponieważ wyraz ten zapisano w trzech innych średniowiecznych przekazach łacińskiego słownika glosowanego z paralelnymi definicjami i podstawami polskich glos: *artoganus* (i/lub) *herodion*²⁰⁵. Dodać należy, że w *RozDom rarog* (k. 24vb), tak samo jak w dwóch innych przekazach, został również odnotowany jeden raz²⁰⁶.

Biorąc pod uwagę frekwencję glosy *rarog* we wszystkich dotychczas opracowanych rozariuszach, można stwierdzić, że należy on do wyrazów często występujących w zabytkach tego typu. Jednak w żadnym z dotąd opracowanych rozariuszy nie ma tak licznej reprezentacji jak w *RozWroc*. Na podstawie przytoczonych informacji możemy wysnuć przypuszczenie, że desygnat nim określany był dobrze znany średniowiecznym polskim kopistom dzieł słownikowych. Wynika to zapewne z ówczesnych realiów. W średniowieczu *raróg* był bowiem w całej Europie, także na ziemiach polskich, obok innych ptaków drapieżnych, układany do łowów. Nazywały się one wówczas myśliwstwem ptaszym, dzisiaj sokolnictwem²⁰⁷. Szczytowy rozwój sokolnictwa w Polsce przyniósł wiek XVI, ale rozwijało się ono już kilkaset lat wcześniej²⁰⁸.

Po raz trzeci w *RozWroc* polska glosa *rarog* została zapisana pod łacińskim hasłem *Porphirio* (k. 240v) z objaśnieniem: *est quedam auis que in lege prohibita est ne comedatur*²⁰⁹, które znajduje się też w trzech innych przekazach RPG²¹⁰. W tej części definicji jest odwołanie do prawa zabraniającego jedzenia mięsa *raroga*.

²⁰⁵ Por. RPG: *Raróg* (poświadczenia z *RozPaul*, *RozKap* i *WokLub*).

²⁰⁶ Por. RPG: *Raróg* (poświadczenia z *RozOss* II 23v, *RozOss* III 2v).

²⁰⁷ Przy pomocy *rarogów* polowano na kaczki, zające i kuropatwy.

²⁰⁸ Ustalone na podstawie konsultacji, za którą dziękuję Pani Mgr Ludwice Szlachowskiej-Winiarzewej.

²⁰⁹ Tłum.: *jest to pewien ptak, którego zabrania się wedle ustawy spożywać*.

²¹⁰ Są to: *RozKap* 191r, *WokRacz* 166r, *RozOss* III 186v, w których hasło *Porphirio* nie zostało opatrzone glosą *rarog*.

Aby zrozumieć sens objaśnienia do glosy *rarog* znajdującego się pod łacińskim hasłem *Porphirio*, właściwe jest odniesienie się do źródeł, z których czerpali pisarze, twórcy tych tekstów. W tym i w innych odpisach do łacińskiego hasła *Porphirio* nie ma żadnych wskazówek. Skąd zatem zaczerpnąć odpowiedź, o jakim prawie jest mowa? Wyjaśnienie przynosi Biblia, w tym wypadku konkretne miejsce w Księdze Kapłańskiej²¹¹. Otóż jest to prawo, które Jahwe przekazał Mojżeszowi i Aaronowi po przyjsciu Izraelitów do ziemi Kanaan. Między innymi otrzymali oni zakaz jedzenia mięsa ptaków nieczystych. Przykład glosy *rarog* wpisanej do łacińskiego hasła *Porphirio* oraz przytoczony kontekst biblijny wskazują na użycie przez kopistę nazwy, która nie jest w ogóle odpowiednikiem łacińskiej podstawy. Przyczynę braku zgodności pomiędzy konkretnymi łacińskimi nazwami i ich polskimi odpowiednikami można uzasadnić trudnościami, z jakimi borykali się tłumacze przyrodniczych nazw biblijnych na języki wernakularne, także na język polski²¹². Wynikały one głównie z braku znajomości desygnatów, na które wskazywała łacińska podstawa. Także i w przypadku *raroga* kopista użył pewnego środka, którym posilkowali się tłumacze Biblii. W miejsce nazwy nieznanego desygnatu użył nazwy dobrze sobie znanego ptaka, którego mięsa się nie jada²¹³.

Wnioski wynikające z objaśnienia związku pomiędzy glosą *rarog* i jej łacińskim odpowiednikiem *porphirio*²¹⁴ można potraktować jako wymowną konkluzję zamykającą tę część opracowania poświęconego leksyce polskiej i łacińskiej w rozariuszach. Zawarte w nich słownictwo stawia przed badaczem wyzwania w postaci trudnych do zrozumienia zagadek leksykalno-semantycznych. W XV w. nie sposób mówić o stosunkach równorzędnych pod względem leksykalnym i semantycznym pomiędzy językiem polskim i łaciną. Oprócz tego, że w wielu miejscach *RozWroc*, podobnie jak w innych przekazach RPG, te same polskie wyrazy pełnią rolę odpowiedników różnych leksemów łacińskich, czasami również znaczenie implikowane przez łacińskie objaśnienie nie pozostaje w całkowitej odpowiedniości ze znaczeniem dopisanego polskiego ekwiwalentu, jak w przypadku glosy *rarog* wpisanej przy łacińskim hasle *Porphirio*. Uwidocznione zależności seman-

²¹¹ Por. Liber Leviticus 11, 13–18: *Haec sunt quae de avibus comedere non debetis et vitanda sunt vobis: aquilam et gryphem et haliaetum... et cyganum et onocrotalum et porphyriorem*, [w:] *Bibliorum Sacrorum iuxta Vulgatam Clementinam nova editio, Vaticani*, (Gramatica A. curavit 1951). Tłum.: *Te są, których z ptastwa jeść nie macie i strzec się ich macie: orla, i grypha, i orla morskiego..., i łabęcia, i bąka, i porfyriona...* (BWuj: Kpł 11, 13–18).

²¹² Więcej na ten temat, zob. Kwilecka 2003.

²¹³ Ks. Wujek w pierwszym polskim wydaniu Biblii zostawił łacińską nazwę *porphirion*. W wyd. trzecim poprawionym mamy nazwę *modrzyk*, która określa ptaka błotnego i prawdopodobnie nigdy nie zamieszkującego terenów Palestyny.

²¹⁴ Za szczegóły wynikające z łacińskiej definicji dotyczące glosy *rarog* w *RozWroc* dziękuję Pani Mgr Ludwice Szlachowskiej-Winiarzowej, mającej doświadczenie w opracowywaniu staropolskich nazw przyrodniczych.

tyczne między poszczególnymi polskimi wyrazami a definicjami łacińskich wyrazów hasłowych (obrazują to m.in. glosy: *wyprotek* oraz *zarodek* określające różne desygnaty²¹⁵) świadczą o krystalizowaniu i stabilizowaniu się znaczeń w polszczyźnie średniowiecznej.

Glosy *RozWroc* są zróżnicowane pod względem tematyki. W celu pokazania przybliżonej zawartości semantycznej polskich wyrazów materiał wyekscerpowany z zabytku został podzielony tutaj na kilka grup tematycznych²¹⁶. Każda z nich obejmuje słownictwo ściślej związane z pewną kategorią nazw. Na tej podstawie zostały wyodrębnione, mniej liczne pod względem znajdujących się w nich przykładów, podgrupy. Zestawienie tematyczne glos z *RozWroc*, podobnie jak ich charakterystyka zawarta w całym niniejszym opracowaniu, uwzględniają jedynie znaczenia ustalone na podstawie łacińskich kontekstów, w których polskie wyrazy zostały odnotowane w zabytku. Po ukazaniu się niniejszej publikacji, poszczególne polskie jednostki leksykalne widoczne w wyodrębnionych klasach semantycznych zostaną wprowadzone do elektronicznej bazy RPG. Znajdą się w niej znaczenia odnotowanych w *RozWroc* polskich wyrazów wraz z kontekstami oraz opisem form gramatycznych.

Większość wyrazów w polskim materiale *RozWroc* to przede wszystkim rzeczowniki o znaczeniu konkretnym. Wśród nich są tylko nazwy pospolite. Szczególnie liczną grupę stanowią nazwy odnoszące się do świata przyrody. Należą do niej nazwy roślin, m.in.: *ber* (k. 80r), *bluszcz* (k. 106r), *bylica* (k. 36v), *oset* (k. 60r), *rzepik* (k. 13r), oraz zwierząt, w tym: ptaków: *czapla* (k. 33v), *dropia* (k. 213r), *kozielek* (k. 186v), *sowa* (k. 186v), ryb: *kleszcz* (k. 286r), *mientus* (k. 16v) i ssaków: *gronostaj* (k. 194v, 197v), *ogarz* (k. 200r), *tchorz* (k. 197v). W grupie tej mieszczą się nazwy związane z roślinami, np. wskazujące na ich części: *odmłodki* (k. 4r), także odnoszące się do pożywienia: *kłos* (k. 138v), *tatarka* (k. 284v) i *taterka* (k. 70r).

Osobną grupę tworzą nazwy, których znaczenie koncentruje się na biologicznych aspektach istnienia w przyrodzie, zwłaszcza jego ukrytych przejawach: *ikra* (k. 238v), *zarodek* (k. 110r, 309v), lub wskazujących na ich brak: *wyprotek* (k. 3v) i zsubstantywowany przymiotnik: *martwy* (k. 3v).

Wyrazy związane z życiem gospodarczym obejmują: nazwy narzędzi wykorzystywanych bezpośrednio w rzemiośle, jak *hebel* (k. 181v) i *kopyto* (k. 56r), nazwę naczynia *bańka* (k. 25r), poza tym nazwy elementów konstrukcyjnych przyrządów do mielenia: *paprzyca* (k. 228v), *młyńskie wrzeciono* (k. 228v). Znajdują się tu także nazwy narzędzi wykorzystywanych w gospodarstwie: *klin* (k. 89r), *okrąg*

²¹⁵ Omówienie wyrazu *wyprotek*, por. s. 89–90, wyrazu *zarodek*, por. s. 104.

²¹⁶ Zastosowany podział zakresów pojęciowych przyjęty został za Tadeuszem Lehrem-Splawińskim (1938: 469–481).

(k. 85r), *trzepaczka* (k. 204v), *wiercioch* (k. 301r) lub nazwy ich części składowych: (w pojeździe) *oś* (k. 43v), (w końskiej uprzęży) *postronek* (k. 114v), (w warsztacie tkackim) *wijadła* (k. 14r). Do tej samej grupy nazw tematycznie związanych z życiem gospodarczym i rzemiosłem należą nazwy odnoszące się do wytwórstwa: (piwa) *brzezka* (k. 52r), (pieczywa) *ornaf* (k. 36v), także niezamierzonego, nazywającego rodzaj odpadu, jak *żużelica* (k. 55v). Następnie są nazwy tkanin: *barchan* (k. 184r), *haras* (k. 36r), *szarłat* (k. 51r), *tkanka* (k. 20v) i ubiorów, m.in. *kiwior* (k. 70r), *kożki* (k. 23r, 112r), *kraniec* (k. 260r) i *przepaska* (k. 71r) oraz nazwy przedmiotów codziennego użytku: *kurpie* (k. 230v), *trzos* (k. 88).

Wśród rzeczowników związanych ze światem zewnętrznym pewną charakterystyczną grupę stanowią nazwy nieruchomości i obiektów gospodarczych: *jata* (k. 64v, 302v), *klatka* (k. 64v), *namioty* (k. 70r), w tym nazwa pewnej części budowli *podniebienie* (k. 75r). Z kolei rzeczowniki: *brozda* (k. 86v), *koleja* (k. 184v), *lep* (k. 309r), *rytwin* (k. 69v) jako nazwy związane z działalnością ludzką w terenie także łączą się tematycznie ze światem zewnętrznym.

Podobnie życie społeczne znajduje odzwierciedlenie w polskim słownictwie *RozWroc*. W tej grupie znajdują się nazwy odnoszące się do zawodów czy ról społecznych, jak: *partacz* (k. 232v), *przekupień* (k. 243r), a także (być może) *wojewoda* (k. 282r). Należą tu nazwy broni: *prok* (k. 62v), *szabla* (k. 112r, 264v) i nazwy narzędzi służących do obrony: *oksza* (k. 95r), *puklerz* (k. 227r) oraz nazwy elementów stanowiących część uzbrojenia: *lucbrach* (k. 226r), *rogacina* (k. 63r).

Następną grupę tworzą rzeczowniki w bardzo różnorodny sposób charakteryzujące człowieka. Głównie są to nazwy związane z biologicznymi aspektami życia, czynnościami fizycznymi, ale także ludzką naturą. Z nazw odnoszących się do ciała człowieka można wymienić leksem *piega* (k. 181r), do jego chorób leksemy *kurcz* (k. 284r) i *modzel* (k. 56r), do wewnętrznej przyczyny stanu chorobowego leksem *glista* (k. 187v). Z kolei do nazw utrwalonych zachowań ludzkich leksemy *polizacz* (k. 3v), *żartok* (k. 3v), a ludzkich wad leksem *jędza* (k. 178v). Do cech i zachowań człowieka odnoszą się także przymiotniki *łściwy* (k. 102r) i *naporny* (k. 231v).

Z kolei rzeczowniki abstrakcyjne, takie jak *obrzydość*, *przykrość* (k. 287r), tworzą nazwy związane z ludzkim odczuwaniem.

Czasowniki, których jest niewiele w polskim materiale *RozWroc*, stanowią grupę semantycznie zróżnicowaną. Obejmują nazwy określające albo czynność fizyczną wykonywaną przy użyciu konkretnego narzędzia *pietlem siać* (k. 239v) albo wynikającą z kontaktu bezpośredniego z jej sprawcą *lesktać* (k. 64r). Z kolei *wzgardzać* (k. 3v) odnosi się do uczuć lub postawy ludzkiej odznaczającej się niechęcią, *mierzić* (k. 3v) do negatywnych odczuć (reakcji sprzeciwu) wzbudzanych przez czynniki nieakceptowalne. Do stosunków społecznych i więzów mię-

dzyludzkich nawiązuje czasownik *wyzwolić* (k. 9v) ze znaczeniem ‘usynowić’. Ponadto do nazw związanych z uzewnętrznianiem stanów emocjonalnych, czyli sferą psychiczną człowieka, można zaliczyć jako bezpośrednie środki ekspresji wykrzykniki *biada* i *gorze* (k. 219r).

4.5. Polski materiał z *Rozariusza wrocławskiego* a *Słownik staropolski*

W *RozWroc* zapisane są trzy nowe wyrazy nienotowane dotąd w Sstp²¹⁷. Pierwszym z nich jest czasownik *mierzić* (k. 3v) ze znaczeniem ‘wywoływać wstręt, obrzydzenie, niechęć, nienawiść’ wpisany do łacińskiego hasła *Abhorreo*. Wyraz ten jest notowany w SXVI z definicją ‘budzić w kimś wstręt do kogoś lub czegoś, obrzydzać coś komuś; w sensie moralnym’ (SXVI XIV: 67). W Sstp występują w podobnym znaczeniu wyrazy zbudowane na tym samym rdzeniu: *mierzić* ‘wywoływać wstręt, obrzydzenie, pogardę’ (Sstp IV: 233), *mierzyczka* ‘obelga, zniewaga’ (Sstp IV: 233), także *omierznać* i *omierzić* ‘wzbudzić odrazę, wstręt, obrzydzenie’ (Sstp V: 576).

Drugim nowym względem Sstp wyrazem jest poświęcony w mian. l.mn. rzeczownik *odmłodki* (k. 4r) dopisany do łacińskiego hasła *Abhorrigenes*. Formę podstawową wyrazu stanowiłaby *odmłodka* – realizacji tekstowe tego leksemu znajdują się w materiale polszczyzny XVI w., gdzie mają znaczenie ‘młody pęd rośliny’ (SXVI XX: 315)²¹⁸. W Sstp podobne znaczenie ma oparty na tym samym rdzeniu rzeczownik *odmłodź* ‘nowe pędy, młode gałązki’ (Sstp V: 467). W materiale staropolskim poświęcony jest ponadto powiązany formalnie z *odmłodkami* czasownik *odmłodzić* w znaczeniu ‘uczynić na nowo młodym’ (Sstp V: 467).

Trzecim wyrazem jest rzeczownik *obrzydość*, który został wpisany do łacińskiego hasła *Stipticus* z błędem jako **obrzdosc* (k. 287r)²¹⁹. Dzięki emendacji zapisu **obrzdosc* na *obr[s]<y>dosc* udało się ustalić jego możliwą lekcję i zaproponować znaczenie ‘uczucie wstrętu, niesmak, odraza’. Semantycznie *obrzydość* łączy się z inną glosą, *przykrość*²²⁰, zapisaną tuż obok i połączoną z nią łacińskim spójnikiem *uel* (tu w funkcji synonimicznej). Poza *RozWroc* wyraz ten nie został nigdzie odnotowany – stanowi on zatem *hapax legomenon*.

Z kolei do nowych względem Sstp wariantów fonetycznych można zaliczyć głosę *pietlem* (k. 239v) – w materiale staropolskim forma podstawowa tego

²¹⁷ Konsultacje merytoryczne i redakcja podrozdziału – KJ.

²¹⁸ W SXVI poświadczane są następujące formy gramatyczne wyrazu: bier. l.poj. *odmłodkę* (który pozwala na ustalenie postaci mian. l.poj. r.ż. *odmłodka*), mian. l.mn. *odmłodki*, bier. l.mn. *odmłodki* (SXVI XX: 315).

²¹⁹ Opis wskazanego błędnego zapisu, por. s. 91.

²²⁰ W Sstp pod hasłem *Przykrość* podano znaczenie ‘nieprzyjemne uczucie’ (Sstp VII: 294).

wyrazu to *pytel* (Sstp VII: 416). Kolejne *novum* stanowi glosa *taterka* (k. 70r), poświadczona tak w Sstp, jak i w RPG²²¹ jedynie w postaci fonetycznej *tatarka* (Sstp IX: 125)²²².

W polskich zapisach w omawianym wokabularzu odnalezione zostały także wyrazy poświadczające nowe względem Sstp formy gramatyczne. Należą do nich glosy: *namioty* (k. 70r) poświadczająca mian. l.mn. wyrazu *namiot* (Sstp V: 67) oraz *cietrzewia* (k. 217v), której postać może wskazywać na dwie różne formy gramatyczne²²³. Z jednej strony można interpretować ją jako dop. l.poj. rzeczownika *cietrzew* – byłaby to wówczas nowa forma względem Sstp (I: 306) – z drugiej jako mian. l.poj. rzeczownika *cietrzewia*, który nie jest poświadczony w materiale staropolskim.

Rejestr niektórych form Sstp będzie można uzupełnić o starsze przykłady pochodzące z *RozWroc*. Należą do nich: bezokolicznik czasownika *wzgardzać* (k. 3v), egzemplifikowany w Sstp cytatami ze średniowiecznych kazań łacińskich, datowanych ogólnie na połowę XV w. (Sstp X: 616); bezokolicznik czasownika *siać*, znany dotychczas z rękopisu z ok. 1455 r. (Sstp VIII: 159); następnie mian. l.poj. r.m. przymiotnika *łściwy* (k. 102r), którego najstarsze poświadczenie zanotowane w Sstp pochodzi z ok. 1450 r. (Sstp IV: 65); także mian. l.poj. rzeczownika *przykrość* (k. 278r), opatrzony w Sstp cytatami z połowy XV w. (Sstp VII: 294). Listę tę dopełnia glosa *kurpie* (k. 230v) – w mian. l.mn. od *kurp*, która stanowi starsze poświadczenie w stosunku do cytatów odnotowanych w Sstp. W odniesieniu jednak do innych źródeł RPG, w których glosa ta w tej samej formie została zapisana kilka razy, starszy jej przykład znajduje się w *RozPaul*²²⁴. Ponadto należy zwrócić uwagę na poświadczone w *RozWroc* leksemy *kozielek* (k. 186v) oraz *rzeżucha* (k. 117v). Najstarsze poświadczenie formy *kozielek* w Sstp pochodzi ze źródeł datowanych na ok. 1500 r. (Sstp III: 367). Postać *rzeżucha* ma natomiast egzemplifikację w herbarzu z 1464 r. (Sstp VIII: 103). Dzięki *RozWroc*, datowanemu na 1450 r., możliwe będzie włączenie wskazanych form do materiału Sstp.

RozWroc, oprócz poświadczeń nowych leksemów, wariantów fonetycznych czy form gramatycznych, jest także źródłem nieznanych dotąd znaczeń lub odcieni znaczeniowych wyrazów odnotowanych w Sstp. Pewne *novum* wnoszą w tym obszarze następujące glosy: *jedza*, *naporny*, *ostrew*, *rogacina* i *zarodek*. W tym miejscu należy przyjrzyć się im w kontekście znaczeń, z którymi dotychczas były związane, i zwrócić uwagę na fragmenty łacińskich definicji, dzięki którym można przypisać im nowe znaczenia lub nowy odcień semantyczny.

²²¹ Por. RPG: *Tatarka*.

²²² Omówienie obu form – *pietlem* i *taterka*, por. s. 91–92.

²²³ Więcej na temat glosy *cietrzewia* i jej możliwej interpretacji, zob. s. 95–96.

²²⁴ Por. RPG: *Kurp*.

Pierwszy z wymienionych wyrazów, rzeczownik *jędza* (k. 178v), jest zapisany przy łacińskim hasle *Lamia*, które w omawianym wokabularzu ma kilka znaczeń, m.in. ‘potwór’, ‘wiedźma’, ‘czarownica’. Określenia te korespondują z objaśnieniem semantycznym hasła *Jędza* w Sstp, tj. ‘wiedźma, czarownica, też demon, potwór’ (Sstp III: 200). W jednej z definicji hasła *Lamia* znalazł się jednak jeden dodatkowy szczegół znaczenia, na który wskazuje fragment: *quandoque ponitur pro muliere nequam*²²⁵. Przytoczony element objaśnienia nie występował w innych przekazach RGB z tą glosą. Istotna zmiana znaczeniowa, którą poświadczanie z *RozWroc* wnosi w stosunku do pozostałych wokabularzy, polega na tym, że wyraz *jędza* w sposób bardziej uściślony odnosiłby się do kobiety nikczemnej²²⁶.

Następny z wyrazów, przymiotnik *naporny* (k. 231v), poświadczają, jak się zdaje, całkiem nowe znaczenie względem Sstp²²⁷. Bazując na łacińskiej definicji hasła *Petulans*, przy którym został zapisany²²⁸, można przypuszczać, że *naporny* ma znaczenie ‘rozpustny, pożądlivy’. Wskazują na to jego łacińskie ekwiwalenty ujęte w definicji, czyli *luxoriosus* oraz *lastiws* (SłSP V: 1580; 1264). Ponadto leksem ten może oznaczać ‘napierający, nachalny, być może nawet atakujący’, co wynika z końcowego fragmentu definicji *importune petens*²²⁹.

Kolejne dwa rzeczowniki *ostrew*²³⁰ (k. 7v) i *rogacina* (k. 63r) w Sstp nazywają przedmioty: ‘pień drzewa z długimi, wystającymi sękami’ – *ostrew* (Sstp V: 673) oraz ‘strzała’ – *rogacina* (Sstp VIII: 483). Zaproponowane przez redaktorów Sstp znaczenia mają charakter kontekstowy, odnoszą się bowiem do wyobrażeń przedmiotów umieszczonych w herbach. Z objaśnień do wyrazów hasłowych *Aculeus* i *Catapolta*, w których zostały zapisane glosy, wynika tymczasem, że ich znaczenia jedynie w pewnej mierze pokrywają się z definicjami w Sstp. Informacja semantyczna przy hasle *Aculeus* z glosą *ostrew* pokazuje, że desygnatem jest narzędzie tortur wyglądem przypominające żerdź z długimi wystającymi i zaostrzonymi końcami²³¹. W przypadku hasła *Catapolta* z glosą *rogacina* definicja wskazuje z kolei na rodzaj strzały, o haczykowatym kształcie grotu, służącej do strzelania z kuszy²³².

²²⁵ Tłum.: *Niekiedy służy za określenie nikczemnej kobiety.*

²²⁶ Por. także znaczenia wyrazu *lamia* w *Latinitatis medii aevi lexicon Bohemorum*, SłCz: s.v. *Lamia*.

²²⁷ W Sstp pod hasłem *Naporny* zaproponowano znaczenie ‘uparty, natrętny’ (Sstp V: 81).

²²⁸ Pełne brzmienie cytatu to: *Petulans... id est luxoriosus, lastiws, importune petens vlg. naporny* (k. 231v).

²²⁹ Tłum.: *Natarczywie zaczepiający, atakujący.* Por. także objaśnienie przymiotnika *naporny* w *RozDom*, por. *Rozariusz dominikański. Polski materiał w rozariuszu dominikańskim*, s. 55.

²³⁰ W rkpśie wyraz zapisany z przestawieniem liter w śródgłosie, winien być odczytany jako *ostrew*, por. s. 88–89.

²³¹ Znaczenie ‘zaostrzony, ścięty pień (z wystającymi zaostrzonymi kikutami), używany głównie do egzekucji’ notują słowniki staroczeskie pod hasłem *Ostrva*, *ostrev* (<https://vokabular.ujc.cas.cz: s.v. Ostrva>, por. także Machek 1971: 420).

²³² Znaczenie ‘rodzaj włóczni z hakiem przy grocie’ jest podane w Sstp i SXVI przy hasle *Rohatyna*

W łacińskich hasłach *Embrio* i *Uitellus* została zapisana glosa *zarodek* (k. 110r i 309v). W haśle *Embrio* użyto jej w odniesieniu do zarodka ludzkiego, oznaczając ‘płód w łonie matki’. Znaczenie to rejestruje SłSP (III: 1065) pod hasłem *Embrio*, jednak w Sstp brak paralelnej definicji przy haśle *Zarodek* (Sstp XI: 179). Drugi raz ta sama glosa – *zarodek* – została zapisana przy *Uitellus*, w którym ma znaczenie ‘żółtko jaja’, dotyczące tym razem zarodka zwierzęcego. Inne znaczenie wyrazu jest notowane w Sstp, mianowicie ‘załążek, zaczątek’ (Sstp XI: 179). Definicja ta została ustalona na podstawie jednego poświadczenia pochodzącego ze zbioru kazań łacińskich z drugiej połowy XV w. – glosa *zarodek* stanowi w nim wernakularny odpowiednik wyrazu *fomes* oznaczającego ‘zarzewie, przyczynę, powód (zwłaszcza jakiegoś zła)’ (SłSP IV: 285). Glosy wpisane w *RozWroc* mogą być zatem podstawą do utworzenia nowych definicji w Sstp.

Dyskusyjnym przykładem wyrazu z nowym znaczeniem może być natomiast glosa *celbrat*, która występuje w dwóch łacińskich hasłach, sygnowana w zapisach *czelbrath* (*Campsor*, k. 57r) i *celbrath* (*Nvmvlarius*, k. 209r). Z objaśnień do tych haseł wynika, że pisarz lub kopista użył polskiego wyrazu jako odpowiednika dla znaczenia ‘człowiek zajmujący się wymianą pieniędzy, bankier’. Znaczenie takie notują słowniki łaciny średniowiecznej pod hasłami *Campsor* (SłSP II: 81, SłCz I: 505), *Nummularius* (SłSP VI: 792). Tymczasem oba hasła w *RozWroc* z glosą *celbrat* zawierają w objaśnieniu odpowiedniki, które mogą być podstawą nowego znaczenia tego polskiego wyrazu, ponieważ wyraźnie wskazują na osobę zajmującą się wymianą pieniędzy, czyli bankiera. Tymi odpowiednikami są *mensarius* ‘bankier, lichwiarz, wekslarz’ (SłSP VI: 247), *negociator* ‘człowiek interesu, finansista’ (w haśle *Nvmvlarius*) oraz *nummularius* (w haśle *Campsor*).

W definicjach obu haseł pojawia się również rzeczownik *trapazeta*²³³, który w samym słowniku został wyjaśniony pod hasłem *Trapeta* jako ‘stół, zapewne służący do wymiany pieniędzy’²³⁴. Podobne znaczenie, ‘tablica lub stolik do od-

(Sstp VII: 484, SXVI XXXV: 353). Forma *rohatyna*, której rodzimym odpowiednikiem jest *rogacina*, dostała się do polszczyzny pod wpływem języka ukraińskiego (Basaj, Siatkowski 2006: 298–299).

²³³ Dief. (1857: 593) notuje hasło *Trapezetum*, *Trapasetum*, *Trapisetum* ze znaczeniem ‘camporium, bancus’, czyli ‘kantor, bank’, i przytacza cytaty, w których występują glosy niemieckie, m.in. *wechsel-*, *wissel-*, *waschel-* oraz *-bang*, *-bret*, także *czele-*, *zal-*, *-bret*. Por. także zapisy z innych VEx: *czele bret* (hasło *Trapeta*), *zalbret*, *czelebrett* (hasło *Trapisetum*), por. Grubmüller i in. 1988–1989: 2773, 2774 oraz współczesną postać wyrazu *Zahlbrett* ‘deska, na której płacący kładzie policzone pieniądze’ (Wsn–p II: 856), por. także zapisy starsze (hasła Lexer 1930: 396): *Zabelbrët*, *Zälbrët stn. spielbrett* (Wsn–p II: 481 *spielbrett* ‘tablica’), *Zal-brët stn. zahltsich* (Wsn–p II: 857 *zahltsich* ‘stół <lada> do płacenia pieniędzy’).

²³⁴ *Trapeta... Et trapazeta id est mensa* (*RozWroc*, k. 301r). Podhasło *Trapazeta* jest umieszczone po podobnym podhasle: *Trapasita... sc. numularius uel mensarius* (k. 301r), tłum.: *Trapasita... tj. zmieniacz pieniędzy albo bankier*.

bierania i rachowania pieniędzy²³⁵, ma polska glosa *celbrat*, odnotowana w innym łacińskim glosowanym wokabularzu, *WokLub*. Została ona wpisana przy poświadczeniu *Trapeta vel trapetum* z niemieckim odpowiednikiem *eyn zebret*. Również cytaty egzemplifikujące hasło *Celbrat* w Sstp (I: 217) potwierdzają taką samą definicję omawianego wyrazu²³⁶.

Na podstawie dostępnych materiałów trudno jednoznacznie stwierdzić, czy glosator dopisał polską glosę w niewłaściwym miejscu, czy wyraz *celbrat* rzeczywiście mógł również oznaczać osobę trudniącą się wymianą pieniędzy. Takie znaczenie byłoby nowe w stosunku do Sstp i RGP. Przyjmując, że glosa odnosi się do ‘tablicy lub stolika do odbierania i rachowania pieniędzy’, można by ją włączyć do RPG jako najstarsze poświadczenie tego właśnie znaczenia.

4.6. Polski materiał z *Rozariusza wrocławskiego* a baza *Rozariusze z polskimi glosami*

Polski materiał językowy pozyskany z *RozWroc* uzupełnia zbiór leksykalny RPG o nowe wyrazy lub starsze poświadczenia. W grupie wyrazów nieznanymi z innych wokabularzy znajdują się: rzeczowniki *kraniec* (k. 260r), *miętkiew* (k. 195v), przymiotnik *łściwy* (k. 102r), wykrzykniki *biada*, *gorze* (k. 219r) oraz wyrażenie *młyńskie wrzeciono* (k. 228v).

Poza tym bazę RPG uzupełniają poświadczenia starsze w stosunku do tych odnotowanych w słownikach z dużo późniejszą datacją, takich jak np. *WokLub*. Chodzi tu o wyrazy: *bylica* (k. 36v), *kiwior* (k. 70r), *klatka* (k. 64v), *kurcz* (k. 284r), *przepaska* (k. 71r) *paprzyca* (k. 228v), *rydzy* (k. 134r), *samojedź* (k. 27v), *tchorz* (k. 197v) i *ządło* (k. 7v). Warto dodać, że w grupie wymienionych wyrazów przeważają te, które mają w RPG pojedynczą egzemplifikację.

Pomiędzy *RozWroc* a innymi wokabularzami ujętymi w bazie RPG zasadniczo zachodzi odpowiedniość znaczeniowa zapisanych w nich glos. W poszczególnych słownikach polskie wyrazy występują w podobnych kontekstach i mają te same podstawy glosowania. Najwięcej wspólnych z *RozWroc* polskich glos wykazują: *WokLub* (71 wspólnych glos z *RozWroc*), *RozPaul* (40), *RozKap* (37), *RozOss* II (31), *RozOss* III (26), *WokRacz* (25), *RozOss* I (23), *WokPet* I, *WokPet* III (14), *WokPet* VII (13), *WokPet* II (12), *WokPet* IV (7), *WokPet* V (3), *WokJag* (2). Jeżeli chodzi o pozostałe słowniki, to *WokPet* IX ma tylko jedną wspólną glosę z *RozWroc*, a *WokPet* VI i VIII nie mają żadnej²³⁷.

²³⁵ Por. RPG: *Celbrat*.

²³⁶ Por. też SXVI III: 146.

²³⁷ Wykaz wspólnych glos z innymi rozariuszami na podstawie obliczeń ML.

III. EDYCJA POLSKICH GLOS

1. Zasady edycji glos

1.1. Od edycji papierowej do elektronicznej

Wśród edycji źródłowych wydania polskich glos nie należą do rzadkości, jednak w odniesieniu do liczby zachowanych średniowiecznych kodeksów zawierających polski materiał językowy można je uznać za niewystarczające ilościowo. Czasochłonność ekscerpcji rozproszonych pojedynczych zapisów, trudność w odczytaniu i ustalaniu odpowiednich kontekstów potrzebnych do zrozumienia polskich glos, a także złożony proces analizy kodykologicznej, paleograficznej i językoznawczej skutecznie powstrzymują badaczy przed podejmowaniem się tego typu przedsięwzięć. Dodatkowe wyzwanie stanowi konieczność przystosowania własnej edycji do wybranej instrukcji wydawniczej tekstów dawnych²³⁸.

Opublikowane ponad pół wieku temu *Zasady wydawania tekstów staropolskich. Projekt* (dalej skrót: *ZasWyd*), zawierające zbiór reguł, norm i wymogów, które powinno spełniać wydawnictwo typu *A*, tj. wydawnictwo naukowe, stanowią podstawę większości historycznojęzykowych edycji tekstów dawnych. Opracowania w tradycyjnej, „papierowej” formie, publikowane od połowy XX w. m.in. przez: Jerzego Woroncza (1956), Romana Laskowskiego i Józefa Reczka (1968), Felicję Wysocką (1971), Henryka Kowalewicza i Władysława Kuraszkiewicza (1977), Elżbietę Belcarzową (1981, 1983, 1997, 2001), stworzyły schemat wydawniczy, w którym zawarte są prawie wszystkie informacje potrzebne do analizy tekstu. Niestety, żadne z wymienionych wydawnictw nie jest konsekwent-

²³⁸ Instrukcje wydawania tekstów źródłowych, por. np. Lepsi 1953, *ZasWyd* 1955, Wolff 1957, Turska 1966.

ne w stosowaniu ZasWyd. Wynika to z kilku czynników, które można podzielić na wewnętrzne i zewnętrzne. Za wewnętrzne można uznać te, które są autonomicznymi wyborami autorów. Wśród nich najczęściej spotykanymi odstępstwami są: rezygnacja z przygotowania do edycji części badanego materiału (np. pominięcie wyrazów nieodczytanych), wprowadzenie uproszczeń w grafii (np. nieuwzględnianie w edycji znaków delimitacji tekstu) czy brak indeksu. Czynniki zewnętrzne to te, na które autorzy często nie mają wpływu i związane są z procesem wydawniczym. Wśród nich można wymienić: limity związane z objętością publikacji, co przekłada się na dalsze decyzje ograniczające, np. długość przytaczanych łacińskich kontekstów do polskich glos albo liczbę indeksów i wykazów. Równie uciążliwym czynnikiem jest brak zgody na publikację fotografii, co automatycznie wyklucza spełnienie jednego z wymogów stawianych edycjom naukowym. Często już początkowa decyzja, gdzie publikowany będzie polski materiał, implikuje dalszy tok prac. Wydawnictwa i serie wydawnicze mają określone profile i określonych odbiorców, stąd edycja polskich glos może być ukierunkowana językoznawczo, leksykograficznie, historycznie, źródłoznawczo czy kulturowo, a same glosy mogą stanowić w opracowaniu jedynie materiał pomocniczy. Taki stan przedstawiają m.in. edycje historyczne, np. Wymułek (2015), oraz opracowania zasobów bibliotecznych, np. Knapek (2012), których głównym celem nie jest udostępnienie polskiego materiału językowego, ale syntetyczne ujęcie przedstawianego zagadnienia, w którym polskie glosy są zaledwie jednym z wielu elementów.

Rozwiązaniem, niwelującym ograniczenia tradycyjnej formy wydawniczej, stały się edycje elektroniczne²³⁹, które pozwalają na zamieszczenie w Internecie całego materiału językowego wraz z niezbędnym aparatem dokumentacyjnym i krytycznym. Dodatkowym atutem takiej publikacji są aktywne odsyłacze, które umożliwiają natychmiastowe dotarcie do całego aparatu źródłowo-krytycznego, np. fotografii cyfrowych wydawanego zabytku, elektronicznych wersji książek i artykułów przytaczanych w przypisach, wcześniejszych wydań czy słowników. Przygotowany tekst może być oznakowany na różne sposoby (np. morfosyntaktycznie, składniowo) zarówno w warstwie polskiej, jak i łacińskiej, co umożliwia tworzenie różnego rodzaju indeksów, wykazów oraz słowników. Kolejnym argumentem przemawiającym za edycjami elektronicznymi jest łatwy i szeroki dostęp do nich oraz możliwość ich weryfikacji z materiałami źródłowymi. Niestety, nikt

²³⁹ Terminy *edycja elektroniczna* czy *edycja internetowa* stosowane są tutaj wymiennie, choć w literaturze przedmiotu częściej używane jest drugie określenie. Pojęcie edycji elektronicznej jest jednak szersze z uwagi na możliwość opublikowania tekstu na innych nośnikach. Przykładem takiej edycji elektronicznej jest np. *Biblioteka zabytków polskiego piśmiennictwa średnio-wiecznego*, pod kierunkiem W. Twardzika, oprac. E. Belcarzowa, E. Deptuchowa, M. Frodyma, M. Kucała, M. Leńczuk, K. Porosło, W.R. Rzepka, L. Szlachowska-Winiarzowa, W. Twardzik, Z. Wanicowa, Z. Wójcikowa, W. Wydra, F. Wysocka, Kraków 2006 (płyta DVD).

dotychczas nie zaproponował zasad edycji dla wydawnictw elektronicznych. Nadal stosowane są ZasWyd z różnego rodzaju modyfikacjami, uwzględniającymi obecne możliwości techniczne oferowane przez Internet. Takie zmiany wprowadzane są jednak osobno w każdym projekcie.

Wśród najnowszych wydań, w których prezentowane są polskie glosy z wielu średniowiecznych rękopisów, należy wymienić wielokrotnie przywoływaną tu bazę *Rozariusze z polskimi glosami* (RPG), która łączy tradycyjny model wydawania tekstów staropolskich z nowoczesną formą. Innymi wartymi uwagi publikacjami elektronicznymi są np.: *Piętnastowieczne przekłady Nowego Testamentu – elektroniczna konkordancja staropolska. Internetowa baza danych, Szesnastowieczne przekłady Ewangelii, Staropolskie apokryfy Nowego Testamentu oraz Elektroniczne repozytorium rot wielkopolskich*²⁴⁰. Zebrane w nich teksty oraz glosy prezentowane są na różne sposoby. Cechą, która łączy te publikacje, jest możliwość selekcjonowania materiału według potrzeb czytającego. Takiego wyboru nie daje edycja tradycyjna.

Technika udostępniania tekstów dawnych na bazie wydań elektronicznych jest mimo wszystko na początkowym etapie rozwoju. Każda nowa próba przynosi kolejne rozwiązania oraz udoskonalenia struktury stron internetowych, na których zamieszczone są zarówno edycje, jak i szczegółowe opracowania analizowanego materiału. Stale zmieniające się realia technologiczne pozwalają przypuszczać, że już w niedługim czasie pojawią się platformy, które połączą w jednej bazie słowniki, korpusy językowe oraz elektroniczne edycje mające zarówno dla tych pierwszych, jak i drugich służyć za bazę materiałową.

1.2. Zasady wydawania tekstów staropolskich. Projekt a obecna edycja

W rozdziale *I. Teksty średniowieczne* zawierającym wytyczne do transliteracji i transkrypcji polskich glos przedstawione zostały szczegółowe instrukcje, które pozwalają prawidłowo przygotować polski materiał językowy dla wydawnictw dokumentacyjnych typu *A* (naukowych, ZasWyd 1955: 21–47). Obecna edycja w warstwie materiałowej odbiega od ZasWyd w kilku tylko rozwiązaniach, które podajemy w *Zasadach szczegółowych*.

Do przykładowych zmian, które wprowadzono za współczesnymi edycjami²⁴¹, należy m.in. wyrównanie w oznaczaniu tzw. długiego *f* oraz zwykłego *s* – oba oddawane są przez *s*. Podyktowane jest to tym, że w badanych zabytkach nie

²⁴⁰ Por. <https://stnt.ijp.pan.pl/>; <https://ewangelie.uw.edu.pl/>; <https://apocrypha.amu.edu.pl/>; <https://rotha.ehum.psnc.pl/>.

²⁴¹ Por. Twardzik i in. 2006.

ma różnicowania pozycyjnego lub funkcjonalnego tych znaków. Innym odstępstwem od ZasWyd jest niezamieszczanie dokumentacji fotograficznej polskich glos, ponieważ cały materiał dołączony zostanie w przyszłości do internetowej bazy RPG.

Układ prezentowanego wydania został dostosowany tak do bazy RPG, jak i do monografii Rpg, dlatego nie jest on identyczny z tradycyjnym wzorcem zalecanym przez autorów ZasWyd (1955: 21–23). Według nich publikacje naukowe mieszczące edycję polskich glos powinny zawierać określone treści ułożone w odpowiedniej kolejności: wstęp edytorski, bibliografia, spis skrótów i znaków, transliteracja i transkrypcja w układzie równoległym z odpowiednimi oznaczeniami kart, szpalt, wierszy, noty z komentarzem filologicznym (osobne dla transliteracji i transkrypcji), komentarz językowy oraz indeks wyrazów i form. Ilustracje fototypiczne polskich glos powinny obejmować przynajmniej po jednej stronie dla każdej ręki pisarskiej (ZasWyd 1955: 21).

Wszystkie wymienione wcześniej elementy (oprócz wspomnianej już dokumentacji fotograficznej²⁴²) uwzględnione są w niniejszej edycji, z tym zastrzeżeniem, że zmieniona została ich kolejność.

1.3. Baza *Rozariusze z polskimi głosami* a obecna edycja

Wymieniona wcześniej baza internetowa RPG oraz ZasWyd stanowią wzorzec dla niniejszej edycji. W bazie RPG zamieszczone zostały transliteracja i transkrypcja polskich glos wraz z szerokimi komentarzami filologicznymi oraz dokumentacją fototypiczną. Szczegółowe wytyczne, którymi kierowali się autorzy elektronicznej edycji, opisano w zakładkach *Internetowa baza danych (zasady szczegółowe)*²⁴³ oraz *Bibliografia (wykaz skrótów i znaków specjalnych)*²⁴⁴.

Wprowadzone w bazie RPG normy w większości są zgodne z ZasWyd. Wyjątek stanowi zasada pisowni wielką i małą literą. Wydanie dokumentacyjne typu *A* nakazuje zachowanie pisowni zgodnej z rękopisem, a w bazie RPG nie uwzględnia się dużych liter z wyjątkiem nazw własnych. W niniejszej edycji w zasadzie stosujemy pisownię wielką i małą literą zgodnie z tekstem rękopisów z niewielkimi odstępstwami²⁴⁵.

²⁴² Można uznać, że obecna publikacja spełnia ten warunek, ponieważ w opracowaniu zamieszczone są pojedyncze fotografie zawierające próbkę rąk pisarskich z *RozDom* i *RozWroc*.

²⁴³ Por. https://rozariusze.ijp.pan.pl/oprojekcie/internetowa_baza_danych.

²⁴⁴ Por. <https://rozariusze.ijp.pan.pl/oprojekcie/bibliografia>.

²⁴⁵ Por. s. 112.

1.4. Zasady szczegółowe

1.4.1. Kontekst

Polskie glosy przytaczamy w łacińskim kontekście pozwalającym prawidłowo określić znaczenie polskiego wyrazu. W większości przypadków cytaty ograniczamy do łacińskiego wyrazu hasłowego oraz adekwatnej do glosy definicji zawartej w haśle, np. *RIsi... est legumen quoddam proprie rysz* (*RozDom*, k. 219r), *Agri- monia... est nomen herbe vlg. rzepyk* (*RozWroc*, k. 13r).

W wybranym kontekście nie zachowujemy informacji gramatycznych dotyczących hasła łacińskiego. Wszystkie opuszczenia sygnalizujemy wielokropkiem, jak w przykładach przytoczonych wyżej. W wyjątkowych przypadkach zostawiamy informację gramatyczną, np. jeżeli jest niezbędna do określenia części mowy, np. *Abligurio onis pro eodem sc. | comedo proprie polizacz* (*RozDom*, k. 2vb).

Jeżeli po glosie następuje dalsza część hasła łacińskiego, zaznaczamy to wielokropkiem, podobnie jak to uczyniliśmy przy opuszczeniach informacji gramatycznych, np. *Abissus... dicitur profundi:|tas aquarum seu cauerna per quam aqua defluit | de carecteris terre vlg. szrodlo...* (*RozWroc*, k. 3r).

Jeżeli w łacińskiej definicji semantycznej występuje kilka znaczeń, ale nie wiemy, do którego odnosi się polska glosa, wtedy przytaczamy pełny tekst definicji, np. *Cannosus... est aliquid de canna factum vel est locus vbi multe | canne crescunt vlg. treszcz* (*RozWroc*, k. 57r).

Inaczej niż w *ZasWyd* eksponujemy polskie glosy wewnętrzne i marginalne. Niezależnie od miejsca ich wpisania oznaczamy je pojedynczym podkreśleniem.

1.4.2. Uszkodzenia tekstu, emendacje

Jeżeli jakaś litera w łacińskim wyrazie została uszkodzona lub pisarz zapomniał jej dopisać, uzupełniamy ją w nawiasach ostrych <> i opatrujemy komentarzem w przypisach, np. w miejscu, które pisarz pozostawił puste na inicjał: <C>*ardulus... id est tribulus vlg. oszeth* (*RozWroc*, k. 60r).

W innym wypadku, w ciągu różnych form fonetycznych i gramatycznych, kiedy pisarz nie powtarza początku wyrazu, a podaje jego samą końcówkę, uzupełniamy takie miejsce, stosując nawiasy ostre <>, np. *Tribula est quoddam | instrvmentum aptum ad tritulan|dum vel est genus vehiculi cum | quo excuciantur frumenta Et | est differentia inter tribulus <tribu>la <tribu>lum | wersus Oszet <tribu>la <tribu>lus cepy <tribu>lum | quoque vyerzczak...* (*RozDom*, k. 260vb).

W pojedynczych przypadkach, gdy pisarz pominął w tekście łacińskim wyraz, uzupełniamy go w nawiasie ostrym na podstawie innych rozariuszy i opatrujemy komentarzem w przypisach, np. *Coagulum... dicitur lactis | contraccio sc. illud quod <ponitur> in lac vlg. | szyrzysko ut coagula | rerum...* (*RozDom*, k. 50va).

Jeśli polski wyraz jest uszkodzony, w transliteracji nie uzupełniamy go, tylko oznaczamy znakiem graficznym * i komentujemy ten fakt w przypisach: *Tak w rkpsie*. W transkrypcji brakujące litery uzupełniamy w nawiasach ostrych < >, np. *Braceum... id est vadum proprie *przechd* (*RozDom*, k. 35va) – *przech<o>d*.

Jeśli w zapisie polskiego wyrazu przestawione są litery, w transliteracji pozostawiamy go zgodnie z rękopisem i komentujemy w przypisach: *Tak w rkpsie*. W transkrypcji przestawione litery zapisujemy prawidłowo, wyróżniając je kursywą, np. *Catillo... id est deglutire | uel sonare ut cathulus Item quidam dicunt cati:|llo vlg. *leskathcz* (*RozWroc*, k. 64r) – *lesktać*.

1.4.3 Pisownia łączna i rozdzielna

Zgodnie z ZasWyd pisownię łączną i rozdzielną zachowujemy zgodnie z zabytkiem, nie wprowadzając żadnych zmian i normalizacji.

1.4.4. Interpunkcja, znaki delimitacji tekstu, wielkie i małe litery

Zgodnie z ZasWyd nie modernizujemy interpunkcji i stosujemy wszystkie wymienione w instrukcji oznaczenia. Jeżeli jednak jakiś znak zapisany jest rubrą, wprowadzamy go normalnie i sygnalizujemy ten fakt w przypisach. Nie uwzględniamy w edycji zmiany koloru atramentu oraz podrubrykowań. Wprowadzamy dodatkowy względem ZasWyd znak graficzny | na oznaczenie granicy szpalty. Przeniesienia wyrazów sygnalizujemy umownymi znakami : oraz =, zgodnie ze stanem w rękopisie.

Jak wspomniano, w zasadzie stosujemy pisownię wielką i małą literą zgodnie z tekstem rękopisów, wyjątek stanowią natomiast nazwy własne, które piszemy zawsze wielką literą, niezależnie od tego, jak są zapisane w zabytku, np. *ysidorum – Ysidorum: Fruges dicuntur segetes liquide et fru:|menta sicca et arida... Et secundum Ysidorum | frumenta sunt blada que habent aristas vlg. klosz* (*RozWroc*, k. 138v).

1.4.5. Grafia

Zgodnie z ZasWyd wszelkie zapisy pozostawiamy w formie zastanej w rękopisie, nie modernizujemy pisowni tekstu łańskiego i polskiego. Jak już wspomniano wcześniej, inaczej niż ZasWyd wyrównujemy oznaczanie tzw. *f* długiego oraz *s* zwykłego do postaci *s*. Nie stosujemy allografu *J* na oznaczenie litery *I*, nawet jeżeli w rękopisie litera ta została odpowiednio wydłużona (por. Cappelli 1912: 168).

W zależności od wymogów gramatyki łańskiej allograf *y* na końcu wyrazu oddajemy przez *i* albo *ii*, natomiast w środku wyrazu przez *y*. W wyrazach polskich pozostawiamy *y*.

1.4.6. Varia

Dopiski i glosy niestanowiące tekstu słownika zamieszczamy w ciągu pozostałych glos w kolejności zgodnej z miejscem ich wpisania i opatrujemy je stosownym komentarzem w przypisach.

2. Polskie glosy w *Rozariuszu dominikańskim*

2vb	Abligurator... id est comessor vel gu losus consumtor proprie <u>sarlok</u>	żarłok
2vb	Abligurio onis pro eodem sc. comedo proprie <u>polizacz</u>	polizacz
3ra	Aborere id est detestari... proprie <u>myerszcz</u>	mierzcieć
4ra	Achasia... est succus expressus de pomis vel piris vel prunellis vel cerasis proprie <u>moszcz</u> vel <u>kyer stra[[ø]]g</u>	moszcz kiersztrąg
6vb	Adoptare... id est desiderare eligere nutrire vel accipere loco filii proprie <u>wyszwołycz</u>	wyzwolić
6a ra	Adoptiws... est puer qui est electus in filium ab alio Inde filius ad optiws vlg. <u>wyszwołyony</u> <u>syn</u>	wyzwo- lony syn
9ra	Alabrum... dicitur instrumentum in quo fila vertuntur vlg. <u>Mothowydlo</u>	motowidło
9rb	Alauda... est quedam auis vlg. <u>sco wronek</u>	skowronek
11rb/ 11va	Allium... est quoddam genus herbe proprie <u>Czo sznek</u>	czosnek
11va	Allota est nomen piscis vlg. <u>myentws</u>	mientus
11vb	Alnus... est nomen arboris proprie <u>olsza</u>	olsza
12va	Aluear... vel alveare... vel aluearium... id est vas in quo mellifi cant apes vlg. <u>wl</u>	ul czy wul
12va	Alveo lus idem vel dicitur vas in quo disponitur pascha quod et alio nomine dicitur Canistrum proprie <u>dzesza</u>	dzieża
12vb	Ambesus vel am bestus... est idem quod remanet post comestionem pomi vel alterius rei proprie <u>ogryszek</u>	ogryzek
14ra	Amicirium ²⁴⁶ ... est fastia capitis proprie <u>thkanka</u>	tkanka
14va	Amplustre... est instrumentum na uis sc. gubernaculum vel est se des naute vlg. <u>paczyna</u>	paczyna
15va	Andromeda vel andromoda est vestis facta ex pellibus nobilibus proprie <u>koszky</u>	kożki

²⁴⁶ *Amicirium*: tak w rkpsie, bł. zam. *Amicilium*.

15va	Anatarius... est vir anete proprie <u>kaczor</u>	kaczor
15vb	Angar rium... est locus vbi suffe rantur equi vlg. <u>lyszycze</u>	lisice
16va	Angvilla... est piscis quidam vlg. <u>van gorz</u>	węgorz
18rb	Antila... dicitur cingu lus iste qui ante pectus equi protenditur vlg. <u>popyerszny cza...</u>	popiersni- ca
18va	Antrum... id est foramen vel locus obscurus sub terra vel lapide vlg. <u>yazkyna...</u>	jaskinia
21rb	Aranea est vermiculus faciens celas ad capiendum muscas vlg. <u>payak...</u>	pająk
21rb	A ratrum est instrvmentum rusti corum vlg. <u>plwg</u>	pług
21va	Arbiter est iudex qui sedat litigantes vlg. <u>yedna cz...</u>	jednacz
22va	Ardea... est quedam auis volans in sublimis vlg. <u>czap ya...</u>	czapla
22vb	Argentum est quoddam me tallum simile stanno Et dicitur quasi ardor gencium vlg. <u>szrzebro...</u>	śrzebro
23rb	Arista... est sumitas calami proprie <u>klosz...</u>	kłos
24rb	Arracium quoddam genus panni proprie <u>herrasz</u>	herras
24va	Arthe mesia... est herba quaedam vlg. <u>by lycza</u>	bylica
24va	Artheria est vena per quam intrat et exit aer inspiratus vlg. <u>gardzyel</u>	gardziel
24vb	Artoganus... est quaedam auis vlg. <u>Rarog</u> alio nomine dicitur Erodus	rarog
24vb	A rtus... quia significat membrum hominis vlg. <u>lokyecz...</u>	łokieć
25ra	Asscala plus... dicitur esse quaedam auis vlg. <u>Grabolusk</u>	grabołusk
26ra	Asperiorus... est quoddam animal inquietum vlg. <u>wyeworka</u> quod aliqui dicunt aspergellus	wiewiorka
26ra	Asertiue... id est vtique vlg. <u>zaprav da</u>	zaprawdę
26vb	Atal lus est quoddam volatile quod alio nomine dicitur brucus vlg. <u>chrąszcz</u> similiter locusta <u>ko bylka...</u>	chrąszcz kobyłka
29va	<A>xis... est lignum circa quod voluitur rotha proprie <u>osz</u>	oś
30vb	Bancus... est scamnum vel magnum frv strum salis proprie <u>balvan</u>	bałwan
34va	Blatanus... est arbor quedam... id est <u>y{a} wor</u>	jawor
34va	Bleta... id est beta ole ris proprie <u>byaley kapusthy</u>	białej kapusty
35ra	Bombicina est genus panni proprie <u>Sarla th</u>	szarłat
35va	Bracarium... id est lumbale vlg. <u>gaczny pasz</u>	gacny pas

35va	Bracceum... id est vadum proprie * <u>przechd</u> ²⁴⁷	prze- ch<o>d
35va	Bra ccia ²⁴⁸ est locus inter corpus et caput piscis proprie <u>szkrye lq</u> ²⁴⁹	skrzela
35vb	Bravium... est corona victorie... Eciam est precium [[dicitur]] quod datur cursori proprie <u>Czacz</u>	czacz
35vb	Braseum vel breseum... est quedam confeccio valens... uel brasi torium... est domus vbi paratur braseum vlg. <u>slodownya</u>	ślodownia
35vb	Brixa bium ²⁵⁰ ... dicitur esse illud quod primo exit de braseo cum coquitur ceruisia proprie <u>brzyeczka</u> ²⁵¹	brzeczka
38ra	Calatre pa id est girgillus instrvmentum femineum quod alio nomine dicitur devo lutorium vlg. <u>wygyadlo</u>	wijadło
38ra	C alchiton... est illud quod resultat de ferro quando pur gatur in fornace proprie <u>zuzelycza</u>	żużelica
38rb	Callus... id est du ricies pedum qualiter terram calcan dum Etiam est duricies manium ²⁵² interior ex labore proveniens proprie <u>modzel</u> ...	modzel
38va	Calopedium id est baculus li gneus vel est instrvmentum su toris vlg. <u>Copytho</u>	kopyto
38va	C amelus... est gibbosum animal vlg. <u>wyelbađ</u> ...	wielbađ
39rb	Ca nalis... vel canale... est fistula que ducit aquas proprie <u>rynna</u>	rynna
40rb	Capucipendium id est cauda capucii proprie <u>chochol</u>	chochoł
41ra	C arina... est venter vel media pars nauis vlg. <u>korab</u> ...	korab
42va	Catabula... est instrvmentum cum quo de sublino iacitur vlg. <u>prok</u>	prok
43rb/ 43va	Catilio... id est deglutire vel sonare sicut catulus Item quidam di cunt catillo... id est titillare proprie <u>leschktacz</u>	łesktać
43va/ 43vb	Ca vma... est calor vel in cendium vel pluuii callida et est proprie caliditas aeris proveniens a sole / vlg. <u>srzesoga</u>	śrżeżoga
44va	Celtes vel <Cel>tis... est instrumentum ferre um aptum ad sculpan dum vlg. <u>dlotho</u>	dłoto
45ra	Celidonia... est quaedam herba vlg. <u>maczer za duska</u>	macierza duszka

²⁴⁷ *przechd: tak w rkpsie, bł. zam. przech<o>d.

²⁴⁸ Braccia: możliwa też lekcja Braicia; tak w rkpsie, bł. zam. Branccia.

²⁴⁹ skryelq: tak w rkpsie. Jest to albo dawna forma, albo bł. zam. skrzelq.

²⁵⁰ Brixabium: tak w rkpsie, bł. zam. Braxibium.

²⁵¹ brzyeczka: z uwagi na dodatkową kreskę między literami ka możliwa też lekcja brzyeczka.

²⁵² manium: tak w rkpsie, bł. zam. manuum.

46rb/ 46va	Cerebrum est pars capitis vlg. <u>moszg...</u>	mozg
46vb	Cerviglossa est quaedam herba vlg. <u>gycelena gabka</u>	jelenia gębka
46vb	Cetus... est quidam piscis magnus marinus vlg. <u>vyelorib...</u>	wieloryb
47ra	C icer... est quoddam legumen triangulum proprie <u>thatharka</u>	tatarka
47rb	Cilium... dicitur pars oculi Et dicitur... id est abscondo quia celat oculos Inde superi licium <u>brew</u>	brew
48ra	Cipio... est baculus ad capiendum aues <u>pothyaska</u>	podjazka
49va	Clastium vel clatium vel cla cius vel claties id est repagu lum quod apponitur per ipsum hostium et precipue ortorum vel vi nearum vlg. <u>sąb</u>	ząb
49va/ 49vb	Clatria est instrvmentum ligneum quo vtimur loco campanarum vlg. <u>cle kothky</u>	klekotki
50va	Coagulum... dicitur lactis contraccio sc. illud quod <ponitur> ²⁵³ in lac vlg. <u>szyrzysko</u> ut coagula rerum...	szyrzysko
51ra	Cocleabulum est vas in quo seruantur coclearia vlg. <u>pwsz dro</u>	puzdro
57rb	Contor... Inde Contus... est instrvmentum quo mulieres frangunt [[va]] canapum vlg. <u>czerycza...</u>	cierlica
58va	Copidium vel copodium id est assatura vel particula carnis sicca vlg. <u>zaszwcha</u>	zasucha
60va	Cre bro... dicitur illa terra que eminet inter duos sul cos vlg. <u>broszda</u>	brozda
62ra	Cvbrum... est vestis linea vlg. <u>*kythal</u> ²⁵⁴	kitla czy kitel
62ra	<C>vcurbita... est quedam arbor circa aquas et paludes crescens habens folia oblonga sed non lata et proprie est species salicis vlg. <u>Slothowyrz ba</u>	złotowi- rzba
62ra	Cvcula... dicitur vestis monachi proprie <u>cappa</u>	kapa
72ra	Dolus... primo est calliditas mentis vel astucia proprie <u>chytroszcz</u> / et pertinet ad mer catores Et dicitur a doleo... quia mercatores dolando id est ornan do verba sua minuunt precium rei Et hoc modo vlg. dicitur <u>*bserwoszcz</u> ²⁵⁵ <u> szcivoszcz</u>	chytrosć łściwość łściwość
83rb	Esox vel esux... secundum Isidorum est quidam piscis proprie <u>yaszyothr</u>	jasiotr

²⁵³ Uzupełnienie na podstawie RozOss I, por. <https://rozariusze.ijp.pan.pl/eki/1590>.

²⁵⁴ *kythal: tak w rkpsie, bł. zam. kythla a. kythel.

²⁵⁵ *bserwoszcz: tak w rkpsie, bł. zam. łsciwozcz, kopista źle odczytał trzy bardzo podobne w kroju litery (l jako b, c jako e, i jako r), następnie poprawił swój błąd.

89rb	<u>Panno</u> ²⁵⁶	Panno
95vb	Fixibulus est quoddam instrumentum ad modum auri cularium vlg. <u>pukle</u>	pukle
97vb	Forago... est filum cum quo textores fila distingvnt / sc. id filum alterius coloris quod ponitur in fine vel in latere tele vlg. <u>Crayca</u> ²⁵⁷	krajka
101rb/ 101va	Fuligo... est ingredo que pandet de trabibus in domibus / vel in coquina / et fit ab igne proprie <u>szadzye</u>	sadze
109ra	Gorillus... est quidam piscis proprie <u>carpy</u>	karp
138va	Linistima dicitur ve stis ex lana et lino contexta / et alio nomine dicitur linistius proprie <u>bar chan</u>	barchan
140vb	Lvcilia est quaedam auis proprie <u>Coszlek</u>	kozłek
148rb	M enda... est macula in facie proprie <u>pye ga</u> ...	piega
148vb	Menta est herba odorifera proprie <u>myathka</u>	miętka
149rb	Merops... dicitur quaedam auis viridis coloris proprie <u>szolna</u> / que eciam api aster dicitur quia libenter comedit apes...	żółna
176vb	Parodius paro drus in eodem id est vilis equus proprie <u>scapa</u>	szkapa
183va	Perma vel permvla est latus clipeus proprie <u>thar cza</u>	tarcza
185ra	Petulans... id est lurius ²⁵⁸ lasciws inportune petens proprie <u>naporny</u> ...	naporny
185vb	Pictaciarius... dicitur ille qui consuit de veteribus siue co riis siue pannis proprie <u>partacz</u>	partacz
187ra	Piperiteria est molendinum piperis proprie <u>tharlka</u>	tarłka
187ra	Piperatus... id est pipere conditus vel confec tus / et hec piperata... id est con feccio quedam ex pipere proprie <u>myo downyk</u>	miodow- nik
188vb	Placentum est vestimentum feminarum proprie <u>kytla</u>	kitla
189vb/ 190ra	Plaude olum est lintiamen vel plaudeollum dicitur illud instrv mentum mediante quo antiquitus ²⁵⁹ plaudebant in nupciis sc. parws cussinus qui ictus sustinent proprie <u>pąkavycza</u>	pękawica czy pąkawica
192va	Polipus... est piscis quidam habens plures pedes a polis id est pluritas et pes id est pes proprie secundum quosdam <u>Mentus</u> ...	mientus

²⁵⁶ *Panno*: wyraz zapisany rubrą po hasle *Extruo* przed hasłem *Ezechias* na końcu wiersza.

²⁵⁷ Wyrazy vlg. *Crayca* podkreślono rubrą.

²⁵⁸ *lurius*: tak w rkpsie, bł. zam. *luxuriosus*. Możliwa też lekcja *Curiosus*.

²⁵⁹ *antiquitus*: litera *t*¹ nie została domknięta od góry, wygląda jak *c*.

194rb	Porca... est mater vel vxor porci / vel dicitur terra que eminent inter duos sulcos in agro proprie <u>sclad</u> sc. lira est illud quod defossum est proprie <u>broszda</u>	skład brozda
197ra	Pre emtor... proprie <u>przecupyen</u>	przeku- pień
200vb	Procax... Inde proca... mulier inuerecunda proprie <u>frigerka</u> ...	fryjerka
201va	Procus... id est petitor ²⁶⁰ et proprie mulierum / vel noue coniugis et nupciarum proprie <u>dziewoszłab</u>	dziewo- słab
219ra	RIsi... est legumen quoddam proprie <u>rysz</u>	ryż
219vb	Romphea grece dicitur gladius sc. <u>sablya</u>	szabla
242vb	Spelta vlg. <u>orkysz</u> ²⁶¹	orkisz
249ra	Svferrare id est subtus ferra re vlg. <u>pothkowacz</u>	podkować
255ra	Terrifunium vel me lius terrifagium est fructus fagi proprie <u>bukew</u>	bukiew
260vb/ 261ra	Tribula est quoddam instrvmentum aptum ad tritulan dum vel est genus vehiculi cum quo excuciantur frumenta Et est differencia inter tribulus <tribu>la ²⁶² <tribu>lum versus <u>Oszet</u> <tribu>la <tribu>lus <u>cepy</u> <tribu>lum ²⁶³ quoque <u>vycerzak</u> ... Tribulus enim est herba spinosa... Sed <tribu>lum est instrumentum cum quo territur piper papauer vel alie spesies ²⁶⁴ aro matice	oset cepy wierciak

3. Polskie glosy w *Rozariuszu wrocławskim*

3r	Abissus... dicitur profundi: tas aquarum seu cauerna per quam aqua defluit de carecteris terre vlg. <u>szrodlo</u> ...	źródło
3v	Abligmentor... id est consumptor uel gulosus vlg. <u>szarłok</u>	żarłok
3v	Abligurio onis pro eodem sc. pro comestore... vlg. <u>polyzacz</u>	polizacz
3v	Abimo mis ²⁶⁵ activi generis tercie coniugationis sc. refutare spernere recusare vlg. <u>wsgardzacz</u>	wzgardzać

²⁶⁰ *petitor*: w rkpsie pisarz skreślił dolną łaskę początkowej litery *p*, jakby chciał wpisać skrót *per*..

²⁶¹ Hasło *Spelta* i jego polski odpowiednik dopisane są na dolnym marginesie. W rozariuszu hasło *Spelta* zapisano w szpalcie b z szerszym kontekstem: *Spelta est quoddam genus grani et est grossius ordeo*.

²⁶² *<tribu>la*: w rkpsie zapisano końcówkę wyrazu, dalej podobnie.

²⁶³ *<tribu>lum*: w rkpsie zapisano końcówkę wyrazu, dalej podobnie.

²⁶⁴ *spesies*: tak w rkpsie, zapisane skrótem *sss*.

²⁶⁵ *Abimo mis*: możliwa też lekcja *Abinio inis*.

3v	Abhortio... Inde abhortiws... dicitur aliquis... ante tempus determinatum a natura violenter natus sine exciso uel generaliter quicumque ex utero matris egreditur nondum tempore natiuitatis adueniente vlg. <u>vyprotek</u> uel * <u>mar: thwyprotek</u> ²⁶⁶	wyprotek, martwy, <wy>protek
3v	Abhorreo... id est detestari... vlg. <u>myerzycz</u>	mierzić
3v/4r	Abhorrigenes abhorrigenum uel abhorrigo... arbores steriles crescentes Post abscisionem magne arboris in scipite vlg. <u>othmlo: thky</u> ...	odmłodki
7v	Aculeus... est ferrum ualde acutum et longum cui malefactores apenduntur et mortificantur... uel eciam ponitur pro stimulo sine morbo ipsius apis quod proporcionatur lingwe ipsius apis et primo modo est genus tormenti vlg. * <u>osterw</u> ²⁶⁷ secundo est <u>sza: dlo</u>	ostrew, żądło
9v	Adopto... sc. desidera: re eligere nutrire uel accipere loco filii vlg. <u>vyszwo: lycz</u> ...	wyzwolić
13r	Agrimonia... est nomen herbe vlg. <u>rzepyk</u>	rzepik
14r	Alabrum... est instrvmentum in quo fila vertuntur distansa ²⁶⁸ ad conglomerandum vlg. <u>vy{a}dla</u>	wijadła
16v	Allotha... est nomen speciale piscis vlg. <u>myenthus</u>	mientus
20v	Ami: cillium... dicitur fascia capitis vlg. <u>tkan: ka</u>	tkanka
23r	Andromeda uel andro: mada est vestis facta ex pilibus nobiles qua solum mulieres operiuntur uel cooperiuntur vlg. <u>koszky</u>	kożki
25r	Angustrum... est idem quod ventuose uel est instrvmentum minuendi vlg. <u>banka</u>	bańka
27v	Antropophay sunt homines qui comedunt alios homines vlg. <u>samogecz</u> ...	samojedź
33v	Ardea... est quedam auis volans in sublimibus vlg. <u>czapla</u> ...	czapla
36r	Ara: cium... est quoddam genus panni proprie <u>haras</u>	haras
36v	Arthemasia... est quedam herba vlg. <u>bylicza</u>	bylica
36v	Artocopus... dicitur esse piscor uel panis factus cum labore vlg. <u>ornaph</u>	ornaf
36v/ 37r	Artoganus... est nomen cuiusdam auis Et alio Nomine dicitur erodius vlg. <u>rarok</u>	rarog
37r	Arun: do... secundum Vngucis dicitur folium dependens et sepe ponitur pro canna vlg. <u>trzecz</u> ...	trześć

²⁶⁶ *marthwyprotek: tak w rkpsie, bł. zam. marthwy <wy>protek.

²⁶⁷ *osterw: tak w rkpsie, bł. zam. ostrew.

²⁶⁸ distansa: tak w rkpsie, bł. zam. distensa.

43v	Axis... est lignum circa quod voluitur rotha vlg. <u>osz</u>	oś
50r	lan: dum ²⁶⁹ ... sunt segetes virentes et blada in plurali vlg. <u>kapwstha</u>	kapusta
51r	Bombicina... est genus panni vlg. <u>szarlath</u>	szarłat
52r	Braxidium... dicitur esse illud quod primo exiit de braseo quo decoquitur ceruisia vlg. <u>brzeczka</u>	brzeczka
55v	Calatripa... est girgillus seu instrvmentum femineum quod alio nomine dicitur deuolutorium vlg. <u>vygyadlo</u>	wijadło
55v	Calchiton... est illud quod resultat de ferro qum purgatur in fornace vlg. <u>szvzelycza</u>	żużelica
56r	Callus... est duricies pedum quibus terram calcamus Eciam est duricies manuum interior ex labore proveniens vlg. <u>modzel</u> ...	modzel
56r	Calopedium... est baculus lig: neus uel instrvmentum sutoris vlg. <u>kopytho</u>	kopyto
57r	Campsor... est trapazeta uel nvmmarius ²⁷⁰ vlg. <u>czelbrath</u>	celbrat
57r	Cannosus... est aliquid de canna factum vel est locus vbi multe canne crescunt vlg. <u>trescz</u>	treść
57v	Cannalis... et hoc cannale... est fistula que ducit aquas vlg. <u>rura</u>	rura
60r	<C>ardulus ²⁷¹ ... id est tribulus vlg. <u>oszeth</u>	oset
60r	Caripdis... est locus periculosus sc. in mari vlg. <u>vyr</u> ...	wir
62v	Catabula... est instrvmentum quo de super aliquid generis iacitur artificialiter preparatum vlg. <u>prok</u>	prok
62v/ 63r	Catapolta uel catepulta uel catabulta... est sagitta hamata quia hamos habet ex utraque parte et offendit extrahenda [[uel]] et exprimenda vlg. <u>rogaczyna</u>	rogacina
64r	Catillo... id est deglutire uel sonare ut cathulus Item quidam dicunt cati: llo vlg. * <u>leskathcz</u> ²⁷²	łeskać
64v	Cauea... est domicula pastoris vlg. <u>yatha</u> Item id est domicilium volucrum vlg. <u>klath: ka</u> ...	jata, klatka
69v	Cespes... uel cespis... est terra cum graminibus ewlsa vlg. <u>rythphyn</u> ...	rytwin
70r	Cicer... est quoddam legvmen triangulare vlg. <u>thatherka</u>	taterka

²⁶⁹ landum: w rkpsie puste miejsce pozostawione na inicjał.

²⁷⁰ nvmmarius: tak w rkpsie, bł. zam. *nvmmularius*.

²⁷¹ <C>ardulus: w rkpsie puste miejsce pozostawione na inicjał.

²⁷² *leskathcz: tak w rkpsie, bł. zam. *leskthacz*.

70r	CIdar... est mitra uel pileus pontifica: lis Et eciam propter dicitur thiara uel ciara vlg. <u>kywyor</u>	kiwior
70r	Cllicium... est vestimentum ex pilis caprarum contextum de quo antiquitus faciebant tectoria vlg. <u>namyothy</u>	namioty
71r	Clnctorium est illud quod stringit corpus vlg. <u>prze: paszka...</u>	przepaska
75r	Coclea est circumflexus ascensus in muro vlg. <u>pothnyebyenye...</u>	podnie- bienie
80r	Conchis... est legvmen habens dispositionem milii vlg. <u>ber...</u>	ber
85r	Correa... est girrus vlg. <u>ocrag</u> cuius centrum est dyalus habens duos gladios ewaginos ignitos	okrag
86v	Crebro... est illa terra que eminet inter duos sulcos vlg. <u>brozda</u>	brozda
88r	Crumena quod et crvma dicitur est genus sacculi sicut bursa uel morsubium vlg. <u>Trzosz</u>	trzos
88v	Cvbrum... est vestis linea vlg. <u>kythel</u>	kitel
89r	Cvneus... est instrvmentum ligneum in anteriori parte acutum ad ligna scindendi aptum vlg. <u>klyn...</u>	klin
95r	Dextralis... dicitur securis sc. dolabrum Et est proprie instrvmentum rotificum uel doleatorum vlg. <u>oksza</u>	oksza
102r	Dolus... primo idem est quod fraus uel ascucia mentis et pertinet ad divaricatores siue homines fraudulentos Et dicitur a dolo... quia varicatores dolando et ornando sua verba immittunt dolum in fraude Et isto modo potest dici vlg. <u>lszczywy</u>	lściwy
106r	Ede: ra... est nomen arboris parwe vlg. <u>bluszcz</u>	bluszcz
110r	Embrio... est corpus formatum in vtero uel in ventre cuiuslibet famelle ad pariendum fetum et non dum animatum animam sensiti<v>am vlg. <u>zarodek</u>	zarodek
112r	Endromeda... uel endromis... Et endromides dicitur duplex vestis sc. palium forte et pilosum et yemale vlg. <u>koszky</u>	kożki
112v	Ensis id est gladius seu spata vlg. <u>szabla...</u>	szabla
113r	Envla campana est quedam herba habens flores ad modum campane vlg. <u>oman</u> etc.	oman
114v	Epiphaya... est illud per quod equus trahit currum vlg. <u>postronek</u>	postronek
117v	Esula minor est eciam herba vlg. <u>rzeszucha</u>	rzeżucha
126r	Faccinia sunt fraga vlg. <u>yezyny...</u>	jeżyny
127v	Fa: scino... Inde fastinacio id est incan: tacio uel maleficium... Et fa: stinacio vlg. <u>przyrok...</u>	przyrok

134r	Flaveo... Et flaws vlg. <u>ridzy</u>	rydzy
138v	Fruges dicuntur segetes liquide et fru: menta sicca et arida... Et secundum Ysidorum frumenta sunt blada que habent aristas vlg. <u>klosz</u>	kłos
155r	Herodion... id est auis vlg. <u>rarok</u>	rarog
178v	Lamia... quandoque ponitur pro muliere nequam vlg. <u>yadz</u>	jędza
181r	Len: tigo... dicitur macula in facie hominis apparens parva et rotunda vlg. <u>pyega</u> ...	piega
181v	Leviga uel levigal est instrvmentum planandi aliquam rem vlg. <u>hebel</u>	hebel
182v	Llucium... dicitur filum Et proprie illud quod innodatur tele vlg. <u>prządza</u> per quod stamen trahitur et ligatur vlg. <u>vąthek</u>	przędza, wątek
183v	LImus est terra humi: da et scenosa sicut est in fundo aquarum vlg. <u>mvł</u> ...	muł
184r	LIniscenia est vestis ex lino et lana contexta vlg. <u>barchan</u> ...	barchan
184r	LInum... est herba satis nota vlg. <u>len</u> Vel est genus seminis...	len
184v	Llri= da est illud in quo currit rotha vlg. <u>koleya</u>	koleja
186v	Lvcifuga est quidam auis que superfugit aspectum diei vlg. <u>Szova</u> quasi lucem fugiens siue fur	sowa
186v	<L>vcilia ²⁷³ est quedam auis vlg. <u>koszelek</u>	koziełek
187v	Lvmbricus est vermis quidam rodens interiora hominis vlg. <u>glysta</u>	glista
190v	Malva est quedam herba vlg. <u>salsza</u>	salsa
194v	Melota est vestis ex pilis anima: lium facta quod dicitur camelus Vel melius dicitur quod est pellis animalis quod dicitur taxus et est valde aspera Item melota dicitur aspergellus uel pellis eius... Sed secundum Crisostomum est animal quoddam de cuius pellibus faciuntur subducture tunicarum vlg. <u>Gronostay</u>	gronostaj
195v	Menta... est quedam herba odifera vlg. <u>mya= thkyew</u>	miętkiew
197v	<M>I= gale ²⁷⁴ est animal quoddam quasi cactus dolosum et rapax ingeniosum Eciam est animal parwm vlg. <u>Gronostay</u> uel <u>tchorz</u>	gronostaj, tchorz
200r	Mollifacio... dicitur canis magnus et robustus in domo nutritus Sed melius dicitur mollosus Vel dicitur canis molendinatoris vlg. <u>ogarz</u> ...	ogarz
203v	Narsticium est quedam herba vlg. <u>rzerzvcha</u>	rzerzucha

²⁷³ <L>vcilia: w rkpsie puste miejsce pozostawione na inicjał.

²⁷⁴ <M>I=gale: w rkpsie puste miejsce pozostawione na inicjał.

204v	NEbria... est pannus mundatorius pertinens ad equos vlg. <u>Trzepaczka</u> ...	trzepaczka
209r	Nvmvlarius dicitur mensarius negociator uel trapazeta vlg. <u>celbrath</u> ...	celbrat
210r	Obortiws dicitur puer non debito tempore natus... obori= or vlg. <u>vyprothek</u>	wyprotek
211r	Obstadium dicitur obsidis uel pignoris mora vlg. <u>szaloga</u>	załoga
213r	Olor... in obliquis capitur pro fetore... Eciam capitur pro ave vlg. <u>dropya</u> ...	dropia
217r/ 217v	Ornix... est galina siluestris vlg. <u>czetrzewya</u> ...	cietrzewia
219r	O ve est interieccio dolentis id est heu ach ve vlg. <u>gorze byada</u>	gorze, biada
224v	Pascinoca... est quedam herba... quia eius radix est dul: cis et est precipuus pastus hominis vlg. <u>pasthernak</u>	pasternak
226r	Pectulum id est ad pectus pertinens vlg. <u>luczbrach</u> .. ²⁷⁵	luczbrach
227r	Pelta... id est scutum breuissimum ad modum medie lv: ne siue concawm vlg. <u>pvklerz</u>	puklerz
228v	Pentrum est quoddam instrumentum in molendino vlg. <u>mlynskye wrzeczno</u> = no quod infigitur tririgillo ²⁷⁶ deferrenti siue voluenti lapidem vlg. <u>paprzycza</u> ...	młyńskie wrzecziono, paprzyca
230r/ 230v	Perma uel permula est latus clipeus vlg. <u>paluba</u>	pałuba
230v	Pero... est quoddam calceamentum rusticorum quod alio nomine dicitur culpo vlg. <u>kyrpye</u>	kurpie
231v	Petulans... id est luxuriosus lastiws importune petens vlg. <u>napornii</u> ²⁷⁷ ...	naporny
232v	PIctaciarius... dicitur ille qui consuit de veteribus correis calceos vel de pannis tunicas vlg. <u>partacz</u>	partacz
235r	Placentum... est vestimentum feminarum de lino uel de canapo contextum vlg. <u>kythel</u>	kitel
238v	Poligranum dicitur quoddam intestinum piscium vlg. <u>gykra</u>	ikra ²⁷⁸
239v	Politrido... id est crebre colare teratentarisare cribrare vlg. <u>pyethlem syacz</u>	pietlem siać

²⁷⁵ Tak w rkpsie, na końcu hasła dwie środkowe kropki wypełniające pozostałą pustą przestrzeń wiersza.

²⁷⁶ *tririgillo*: tak w rkpsie.

²⁷⁷ *napornii*: tak w rkpsie, głoska y oddana za pomocą dwóch przedłużonych grafemów i.

²⁷⁸ Staropolskie nagłosowe *i-* było zapewne zawsze prejotowane. W transkrypcji form tego szczegółu wymowy nie oznaczamy.

240v	Porphirio... est quedam auis que in lege prohibita est ne comedatur vlg. <u>rarok</u>	rarog
243r	Preemptor... id est qui ante alium emit vlg. <u>przekvpyen</u>	przekupień
256r	Qviscula est quedam auis vlg. <u>przepyorka</u>	przepiorka
260r	Redimculum ²⁷⁹ id est monile uel corona uel mitra que eciam in capite feminarum alligatur vlg. <u>kranyeczc...</u>	kraniec
264v	Romphea grece dicitur gladius latine sc. spata vlg. <u>szabla</u>	szabla
282r	<u>vogyevoda dobri pan</u> ²⁸⁰	wojewoda dobry pan
284r	Spa= smus dicitur subita contraccione nervorum infirmitas... vlg. <u>kvrcz</u>	kurcz
284v	Spelta idem est quod genus grani Et est grossius ordeo vlg. <u>thatarka</u>	tatarka
286r	Squilla... est quidam piscis latus et albus vlg. <u>kleszcz</u>	kleszcz
286r	Stannum... est quoddam genus metalli medium inter plvmbum et argentum vlg. <u>Cena...</u>	cena
287r	Stipticus est quiddam sapor vini uel aricinus potus vlg. * <u>obrzsdoszc</u> ²⁸¹ uel <u>przykroszc</u> que saporem ut communiter habent poma siluestria	obrz[s]<y>- doszc, przykrość
295v	Terifinium uel melius terifagium est fructus fagi vlg. <u>bvkyew</u>	bukiew
301r	Tribula... est instrvmentum aptum ad tri= tulandum Vel est genus vehiculi cum quo excuciantur frumenta Et est differentia inter tribulus, la, lum Wersus est tribulus <u>ossed</u> <tribu>la ²⁸² <u>cepy</u> <tribu>lum ²⁸³ quoque <u>wyerczoch</u> Tribulus enim est herba spinosa... Sed tribulum est instrvmentum cum quo conteritur papaver uel piper uel alie species aromatice	oseł, cepy, wiercioch
302v	Tvgvrium... id est parva casa uel pastoris domus vel dicitur casula quam faciunt custodes vinearum propter custodiendum vinum vlg. <u>latha</u> ab auibus uel hominibus furtivis	jata
309r	Uiscus... dicitur esse pellis in= testinorum uel testiculorum Eciam dicitur esse sarcina Item hic viscus... Vel hic viscum... pro quodam bitumine quo aues capiuntur vlg. <u>lep</u> Vel dicitur illud vnde fit viscus quod colligitur in arboribus	lep
309v	Uitellus... id est morsellus siue illud quod est me: dium in ovo quod philosophi vocant embrionem vlg. <u>zarodek...</u>	zarodek

²⁷⁹ *Redimculum*: tak w rkpsie, bł. zam. *Redimiculum*. Możliwa też lekcja *Rediniculum*.

²⁸⁰ Polskie wyrazy zapisane rubrą po hasle *Smirna* przed haslem *Soboles* na końcu wiersza.

²⁸¹ **obrzsdoszc*: tak w rkpsie, bł. zam. *obrz[s]<y>doszc*. Możliwa interpretacja, por. *Rozariusz wrocławski. Polski materiał w Rozariuszu wrocławskim*, s. 90–91.

²⁸² <tribu>la: w rkpsie zapisano końcówkę wyrazu, dalej podobnie.

²⁸³ <tribu>lum: w rkpsie zapisano końcówkę wyrazu, dalej podobnie.

4. Indeks polskich glos

- BAŁWAN – *mian. l.poj.*: balvan 30vb *RozDom*
 BAŃKA – *mian. l.poj.*: banka 25r *RozWroc*
 BARCHAN – *mian. l.poj.*: barchan 138va *RozDom*, 184r *RozWroc*
 BER – *mian. l.poj.*: ber 80r *RozWroc*
 BIADA – *byada* 219r *RozWroc*
 BIAŁY – *dop. l.poj.*: byaley 34va *RozDom*
 BLUSZCZ – *mian. l.poj.*: bluszcz 106r *RozWroc*
 BREW – *mian. l.poj.*: brew 47rb *RozDom*
 BROZDA – *mian. l.poj.*: broszda 194rb *RozDom*, 86v *RozWroc*, broszda 60va *RozDom*
 BRZECZKA – *mian. l.poj.*: brzeczka 52r *RozWroc*, brzyeczka 35vb *RozDom*
 BUKIEW – *mian. l.poj.*: bukw 255ra *RozDom*, bukyew 295v *RozWroc*
 BYLICA – *mian. l.poj.*: bylicza 36v *RozWroc*, bylycza 24va *RozDom*
 CELBRAT – *mian. l.poj.*: celbrath 209r *RozWroc*, czelbrath 57r *RozWroc*
 CENA – *mian. l.poj.*: Cena 286r *RozWroc*
 CEPY *pl. tantum* – *mian.*: cepy 260vb *RozDom*, 301r *RozWroc*
 CHOCHOŁ – *mian. l.poj.*: chochol 40rb *RozDom*
 CHRAŚCZ – *mian. l.poj.*: chraszcz 26vb *RozDom*
 CHYTROŚĆ – *mian. l.poj.*: chytrosz 72ra *RozDom*
 CIERLICA – *mian. l.poj.*: czerlycza 57rb *RozDom*
 CIETRZEW – *dop. l.poj.*: czetrzewya 217v *RozWroc* a. CIETRZEWIA *mian. l.poj.*
 CZACZ – *mian. l.poj.*: Czacz 35vb *RozDom*
 CZAPLA – *mian. l.poj.*: czapla 33v *RozWroc*, czaplya 22va *RozDom*
 CZOSNEK – *mian. l.poj.*: Czosznek 11va *RozDom*
 DŁOTO – *mian. l.poj.*: dlotho 44va *RozDom*
 DOBRY – *mian. l.poj. r.m.*: dobri 282r *RozWroc*
 DROPIA – *mian. l.poj.*: dropya 213r *RozWroc*
 DUSZKA – *mian. l.poj.*: (maczerza) duska 45ra *RozDom*
 DZIEWOSŁĄB – *mian. l.poj.*: dziewoszląb 201va *RozDom*
 DZIEŻA – *mian. l.poj.*: dzesza 12va *RozDom*
 FRYJERKA – *mian. l.poj.*: frigerka 200vb *RozDom*
 GACNY – *mian. l.poj. r.m.*: gaczny 35va *RozDom*
 GARDZIEL – *mian. l.poj.*: gardzyel 24va *RozDom*
 GĘBKA – *mian. l.poj.*: (gyelena) gabka 46vb *RozDom*
 GLISTA – *mian. l.poj.*: glysta 187v *RozWroc*
 GORZE – *gorze* 219r *RozWroc*
 GRABOŁUSK – *mian. l.poj.*: Grabolusk 25ra *RozDom*
 GRONOSTAJ – *mian. l.poj.*: Gronostay 194v, 197v *RozWroc*

- HARAS, HERRAS – *mian. l.poj.*: haras 36r *RozWroc*, herrasz 24rb *RozDom*
 HEBEL – *mian. l.poj.*: hebel 181v *RozWroc*
 IKRA – *mian. l.poj. a. pl. tantum – mian.*: gykra 238v *RozWroc*
 JASIOTR – *mian. l.poj.*: yaszyothr 83rb *RozDom*
 JASKINIA – *mian. l.poj.*: yaszkyina 18va *RozDom*
 JATA – *mian. l.poj.*: Iatha 302v *RozWroc*, yatha 64v *RozWroc*
 JAWOR – *mian. l.poj.*: yawor 34va *RozDom*
 JEDNACZ – *mian. l.poj.*: yednacz 21va *RozDom*
 JELENI – *mian. l.poj. r.ż.*: gyelena (gabka) 46vb *RozDom*
 JEŻYNA – *mian. l.mn.*: yezyny 126r *RozWroc*
 JĘDZA – *mian. l.poj.*: yądza 178v *RozWroc*
 KACZOR – *mian. l.poj.*: kaczor 15va *RozDom*
 KAPA – *mian. l.poj.*: cappa 62ra *RozDom*
 KAPUSTA – *mian. l.poj.*: kapwstha 50r *RozWroc*, *dop. l.poj.*: kapusthy 34va *RozDom*
 KARP – *mian. l.poj.*: carpy 109ra *RozDom*
 KIERSZTRĄG – *mian. l.poj.*: kyerstrąg 4ra *RozDom*
 KITEL – *mian. l.poj.*: kythel 88v, 235r *RozWroc*
 KITLA – *mian. l.poj.*: kythal (!) 62ra *RozDom*, kytla 188vb *RozDom*
 KIWIOR – *mian. l.poj.*: kywyor 70r *RozWroc*
 KLATKA – *mian. l.poj.*: klathka 64v *RozWroc*
 KLEKOTKI *pl. tantum – mian.*: clekothky 49vb *RozDom*
 KLESZCZ – *mian. l.poj.*: kleszcz 286r *RozWroc*
 KLIN – *mian. l.poj.*: klyn 89r *RozWroc*
 KŁOS – *mian. l.poj.*: klosz 23rb *RozDom*, 138v *RozWroc*
 KOBYŁKA – *mian. l.poj.*: kobyłka 26vb *RozDom*
 KOLEJA – *mian. l.poj.*: koleya 184v *RozWroc*
 KOPYTO – *mian. l.poj.*: Copytho 38va *RozDom*, kopytho 56r *RozWroc*
 KORAB – *mian. l.poj.*: korąb 41ra *RozDom*
 KOZIELEK, KOZŁEK – *mian. l.poj.*: Coszlek 140vb *RozDom*, koszelek 186v *RozWroc*
 KOŹKI *pl. tantum – mian.*: koszky 15va *RozDom*, 23r, 112r *RozWroc*
 KRAJKA – *mian. l.poj.*: Crayca 97vb *RozDom*
 KRANIEC – *mian. l.poj.*: kranyecz 260r *RozWroc*
 KURCZ – *mian. l.poj.*: kvrecz 284r *RozWroc*
 KURP – *mian. l.mn.*: kvrpye 230v *RozWroc*
 LEN – *mian. l.poj.*: len 184r *RozWroc*
 LEP – *mian. l.poj.*: lep 309r *RozWroc*
 LISICA – *mian. l.mn.*: lyszycze 15vb *RozDom*
 ŁŚCIWOŚĆ – *mian. l.poj.*: bserwoszcz (!) 72ra *RozDom*, lszcivosc 72ra *RozDom*
 ŁŚCIWY – *mian. l.poj. r.m.*: lszczywy 102r *RozWroc*

- LUCBRACH – *mian. l.poj.*: luczbrach 226r *RozWroc*
 ŁESKTAĆ – *bezok.*: leschktacz 43va *RozDom*, leskathcz (!) 64r *RozWroc*
 ŁOKIEĆ – *mian. l.poj.*: lokyecz 24vb *RozDom*
 MACIERZY – *mian. l.poj. r.ż.*: maczerza (duska) 45ra *RozDom*
 MARTWY – *mian. l.poj.*: marthwy 3v *RozWroc*
 MIENTUS – *mian. l.poj.*: Mentus 192va *RozDom*, myenthus 16v *RozWroc*,
 myentws 11va *RozDom*
 MIERZIĆ – *bezok.*: myerzycz 3v *RozWroc*
 MIERZIEĆ – *bezok.*: myerszcz 3ra *RozDom*
 MIĘTKA – *mian. l.poj.*: myathka 148vb *RozDom*
 MIĘTKIEW – *mian. l.poj.*: myąthkyew 195v *RozWroc*
 MIODOWNIK – *mian. l.poj.*: myodownyk 187ra *RozDom*
 MŁYŃSKI – *mian. l.poj. r.n.*: mlynskye 228v *RozWroc*
 MODZEL – *mian. l.poj.*: modzel 38rb *RozDom*, 56r *RozWroc*
 MOSZCZ – *mian. l.poj.*: moszcz 4ra *RozDom*
 MOTOWIDŁO – *mian. l.poj.*: Mothowydlo 9ra *RozDom*
 MOZG – *mian. l.poj.*: moszg 46va *RozDom*
 MUŁ – *mian. l.poj.*: mvl 183v *RozWroc*
 NAMIOT – *mian. l.mn.*: namyothy 70r *RozWroc*
 NAPORNY – *mian. l.poj. r.m.*: napornii 231v *RozWroc*, naporny 185ra *RozDom*
 OBRZYDOŚĆ – *obrzsdosc* (!) 287r *RozWroc*
 ODMŁODKA – *mian. l.mn.*: othmlothky 4r *RozWroc*
 OGARZ – *mian. l.poj.*: ogarz 200r *RozWroc*
 OGRYZEK – *mian. l.poj.*: ogryszek 12vb *RozDom*
 OKRĄG – *mian. l.poj.*: ocrąg 85r *RozWroc*
 OKSZA – *mian. l.poj.*: oksza 95r *RozWroc*
 OLSZA – *mian. l.poj.*: olsza 11vb *RozDom*
 OMAN – *mian. l.poj.*: oman 113r *RozWroc*
 ORKISZ – *mian. l.poj.*: orkysz 242vb *RozDom*
 ORNAF – *mian. l.poj.*: ornaph 36v *RozWroc*
 OSET – *mian. l.poj.*: ossed 301r *RozWroc*, Oszet 260vb *RozDom*, oszeth 60r *RozWroc*
 OSTREW – *mian. l.poj.*: osterw (!) 7v *RozWroc*
 OŚ – *mian. l.poj.*: osz 29va *RozDom*, 43v *RozWroc*
 PACZYNA – *mian. l.poj.*: paczyna 14va *RozDom*
 PAJĄK – *mian. l.poj.*: payak 21rb *RozDom*
 PAŁUBA – *mian. l.poj.*: paluba 230v *RozWroc*
 PAN – *mian. l.poj.*: pan 282r *RozWroc*
 PANNA – *woł. l.poj.*: Panno 89rb *RozDom*
 PAPRZYCA – *mian. l.poj.*: paprzycza 228v *RozWroc*

- PARTACZ – *mian. l.poj.*: partacz 185vb *RozDom*, 232v *RozWroc*
 PAS – *mian. l.poj.*: pasz 35va *RozDom*
 PASTERNAK – *mian. l.poj.*: pasthernak 224v *RozWroc*
 PAKAWICA – zob. PEKAWICA
 PEKAWICA czy PAKAWICA – *mian. l.poj.*: pąkavycza 190ra *RozDom*
 PIEGA – *mian. l.poj.*: pyega 148rb *RozDom*, 181r *RozWroc*
 PIETEL – *narz. l.poj.*: pyethlem 239v *RozWroc*
 PŁUG – *mian. l.poj.*: plwg 21rb *RozDom*
 PODJAZKA – *mian. l.poj.*: pothyaska 48ra *RozDom*
 PODKOWAĆ – *bezok.*: pothkowacz 249ra *RozDom*
 PODNIEBIENIE – *mian. l.poj.*: pothnyebyenye 75r *RozWroc*
 POLIZACZ – *mian. l.poj.*: polizacz 2vb *RozDom*, polyzacz 3v *RozWroc*
 POPIERŚNICA – *mian. l.poj.*: popyersznycza 18rb *RozDom*
 POSTRONEK – *mian. l.poj.*: postronek 114v *RozWroc*
 PROK – *mian. l.poj.*: prok 42va *RozDom*, 62v *RozWroc*
 PRZECHOD – *mian. l.poj.*: przechd (!) 35va *RozDom*
 PRZEKUPIEŃ – *mian. l.poj.*: przecupyen 197ra *RozDom*, przekvpyen 243r *RozWroc*
 PRZEPASKA – *mian. l.poj.*: przepaszka 71r *RozWroc*
 PRZEPIORKA – *mian. l.poj.*: przepyorka 256r *RozWroc*
 PRZĘDZA – *mian. l.poj.*: prządza 182v *RozWroc*
 PRZYKROŚĆ – *mian. l.poj.*: przykroszcz 287r *RozWroc*
 PRZYROK – *mian. l.poj.*: przyrok 127v *RozWroc*
 PUKIEL – *mian. l.mn.*: pukle 95vb *RozDom*
 PUKLERZ – *mian. l.poj.*: pvklerz 227r *RozWroc*
 PUZDRO – *mian. l.poj.*: pwszdro 51ra *RozDom*
 RAROG – *mian. l.poj.*: Rarog 24vb *RozDom*, rarok 37r, 155r, 240v *RozWroc*
 ROGACINA – *mian. l.poj.*: rogaczyna 63r *RozWroc*
 RURA – *mian. l.poj.*: rura 57v *RozWroc*
 RYDZY – *mian. l.poj. r.m.*: ridzy 134r *RozWroc*
 RYNNA – *mian. l.poj.*: rynna 39rb *RozDom*
 RYTWIN – *mian. l.poj.*: rythphyn 69v *RozWroc*
 RYŻ – *mian. l.poj.*: rysz 219ra *RozDom*
 RZEPIK – *mian. l.poj.*: rzepyk 13r *RozWroc*
 RZEŻUCHA, RZERZUCHA – *mian. l.poj.*: rzerzvcha 203v *RozWroc*, rzeszucha
 117v *RozWroc*
 SADZE *pl. tantum* – *mian.*: szadzye 101va *RozDom*
 SALSA – *mian. l.poj.*: salsza 190v *RozWroc*
 SAMOJEDŹ *coll.* – *mian.*: samogecz 27v *RozWroc*
 SIAC – *bezok.*: syącz 239v *RozWroc*

- SKŁAD – *mian. l.poj.*: sclud 194rb *RozDom*
 SKOWRONEK – *mian. l.poj.*: scowronek 9rb *RozDom*
 SKRZELA *pl. tantum* – *mian.*: szkryelą 35va *RozDom*
 SŁODOWNIA – *mian. l.poj.*: slodownya 35vb *RozDom*
 SOWA – *mian. l.poj.*: Szova 186v *RozWroc*
 SYN – *mian. l.poj.*: syn 6a ra *RozDom*
 SYRZYSKO – *mian. l.poj.*: szyrzysko 50va *RozDom*
 SZABLA – *mian. l.poj.*: sablya 219vb *RozDom*, szabla 112v, 264v *RozWroc*
 SZARŁAT – *mian. l.poj.*: Sarlath 35ra *RozDom*, szarlath 51r *RozWroc*
 SZKAPA – *mian. l.poj.*: scapa 176vb *RozDom*
 ŚRZEBRO – *mian. l.poj.*: szrzebro 22vb *RozDom*
 ŚRZEŻOGA – *mian. l.poj.*: srzesoga 43vb *RozDom*
 TARCZA – *mian. l.poj.*: tharcza 183va *RozDom*
 TARŁKA – *mian. l.poj.*: tharlka 187ra *RozDom*
 TATARKA, TATERKA – *mian. l.poj.*: thatarka 284v *RozWroc*, thatharka 47ra
RozDom, thatherka 70r *RozWroc*
 TCHORZ – *mian. l.poj.*: tchorz 197v *RozWroc*
 TKANKA – *mian. l.poj.*: thkanka 14ra *RozDom*, tkanka 20v *RozWroc*
 TREŚĆ – *mian. l.poj.*: trescz 57r *RozWroc*
 TRZEPACZKA – *mian. l.poj.*: Trzepaczka 204v *RozWroc*
 TRZEŚĆ – *mian. l.poj.*: trzeszcz 37r *RozWroc*
 TRZOS – *mian. l.poj.*: Trzosz 88r *RozWroc*
 UL czy WUL – *mian. l.poj.*: wl 12va *RozDom*
 WĄTEK – *mian. l.poj.*: wątek 182v *RozWroc*
 WĘGORZ – *mian. l.poj.*: vangorz 16va *RozDom*
 WIELBĄD – *mian. l.poj.*: wyelbąd 38va *RozDom*
 WIELORYB – *mian. l.poj.*: vyelorib 46vb *RozDom*
 WIERCIAK – *mian. l.poj.*: vyerzczak 260vb *RozDom*
 WIERCIOCH – *mian. l.poj.*: wyerzoch 301r *RozWroc*
 WIEWIORKA – *mian. l.poj.*: wyeworka 26ra *RozDom*
 WIJADŁA *pl. tantum* – *mian.*: vyadla 14r *RozWroc*
 WIJADŁO – *mian. l.poj.*: vygyadlo 55v *RozWroc*, wygyadlo 38ra *RozDom*
 WIR – *mian. l.poj.*: vyr 60r *RozWroc*
 WOJEWODA – *mian. l.poj.*: vogyevoda 282r *RozWroc*
 WRZECIONO – *mian. l.poj.*: vrzczono 228v *RozWroc*
 WUL – zob. UL
 WYPROTEK – *mian. l.poj.*: vyprotek 3v *RozWroc*, vyprothek 210r *RozWroc*,
 <wy>protek 3v *RozWroc*

- WYZWOLIĆ – *bezok.*: wyszwolycz 9v *RozWroc*, wyszwolycz 6vb *RozDom*,
im. przym. bier.: wyszwolyony 6a ra *RozDom*
- WZGARDZĄĆ – *bezok.*: wsgardzacz 3v *RozWroc*
- ZALOGA – *mian. l.poj.*: szaloga 211r *RozWroc*
- ZAPRAWDĘ – *zaprawda* 26ra *RozDom*
- ZARODEK – *mian. l.poj.*: zarodek 110r, 309v *RozWroc*
- ZASUCHA – *mian. l.poj.*: zaszwcha 58va *RozDom*
- ZĄB – *mian. l.poj.*: sąb 49va *RozDom*
- ZŁOTOWIRZBA – *mian. l.poj.*: Slothowyrzba 62ra *RozDom*
- ŹRODŁO – *mian. l.poj.*: szrodlo 3r *RozWroc*
- ŻARŁOK – *mian. l.poj.*: sarlok 2vb *RozDom*, szarlok 3v *RozWroc*
- ŻĄDŁO – *mian. l.poj.*: sządlo 7v *RozWroc*
- ŻOŁNA – *mian. l.poj.*: szolna 149rb *RozDom*
- ŻUŻELICA – *mian. l.poj.*: szwzelycza 55v *RozWroc*, zuzelycza 38ra *RozDom*

IV. ZAKOŃCZENIE

Za cel niniejszego opracowania postawiliśmy sobie możliwie jak najpełniejsze omówienie dwóch przekazów średniowiecznych wokabularzy łacińskich z polskimi glosami – *Rozariusza dominikańskiego* i *Rozariusza wrocławskiego* – porównawszy od przedstawienia ich opisów kodykologicznych, poprzez zdefiniowanie łacińskiej podstawy każdego z nich, a skończywszy na analizie polskiego słownictwa zapisanego w zabytkach. W naszym zamierzeniu takie kompleksowe opracowanie materiału powinno wzbogacić zarówno wiedzę o języku staropolskim, jak i tło społeczno-kulturowe epoki średniowiecza na ziemiach polskich.

Choć wydawać by się mogło, że stosunkowo niewielki zbiór glos, liczący niecałe 250 polskich ekwiwalentów (łącznie w obu rozariuszach), nie wniesie wielu nowych informacji na temat średniowiecznej polszczyzny, to przedstawienie go w szerokim kontekście i porównanie go z Sstp oraz bazą RPG pokazało oryginalny charakter obu przekazów. Ponadto poszukiwanie związków na poziomie makro- i mikrostruktury pomiędzy poszczególnymi odpisami łacińskich rozariuszy, w których zapisano polskie odpowiedniki, dowiodło, że skrybowie obu wokabularzy w pewnej mierze dopasowywali kształt słownika do swoich potrzeb.

Indywidualność przekazów uwidoczniła się podczas porównywania obu tekstów. *RozDom* i *RozWroc*, pomimo uderzających podobieństw, wykazują także dość istotne różnice zarówno w zakresie wyboru łacińskich haseł, do których dopisano polskie glosy, jak również w samych polskich odpowiednikach.

W *RozDom* polskie ekwiwalenty zostały wpisane do 108 łacińskich haseł, w *RozWroc* – do 114; jedynie 38 glosowanych haseł powtórzyło się w obu zabytkach. Paralelne poświadczenia zazwyczaj nie odbiegają od siebie znacząco w zakresie główki hasła i objaśnień w nim zawartych, co jest wyraźne przy zestawieniu poszczególnych cytatów, np. *Ardea... est quedam auis volans in sublimis vlg. czaplya* (*RozDom*, k. 22va) i *Ardea... est quedam auis volans in sublimibus vlg. czapla* (*RozWroc*, k. 33v); *Crebro... dicitur illa terra que eminent inter duos*

sulcos vlg. *broszda* (RozDom, k. 60va) i *Crebro... est illa terra que eminent inter duos sulcos* vlg. *broszda* (RozWroc, k. 86v); *Terrifunium vel melius terrifagium est fructus fagi proprie bukew* (RozDom, k. 255ra) i *Terifinium uel melius terifagium est fructus fagi* vlg. *bvkyew* (RozWroc, k. 295v).

Co ważne dla porównania obu zabytków, w każdym z nich w 25 łacińskich jednostkach słownikowych polskie wyrazy są takie same. Są to następujące hasła łacińskie: *Abligurator/Abligmentor* (polski ekwiwalent: *żarłok*, RozDom, k. 2vb; RozWroc, k. 3v), *Abligurio* (polski ekwiwalent: *polizacz*, RozDom, k. 2vb; RozWroc, k. 3v), *Adoptare/Adopto* (polski ekwiwalent: *wyzwolić*, RozDom, k. 6vb; RozWroc, k. 9v), *Allota/Allothia* (polski ekwiwalent: *mientus*, RozDom, k. 11va; RozWroc, k. 16v), *Amicirium/Amicillium* (polski ekwiwalent: *tkanka*, RozDom, k. 14ra; RozWroc, k. 20v), *Andromeda* (polski ekwiwalent: *kożki*, RozDom, k. 15va; RozWroc, k. 23r), *Ardea* (polski ekwiwalent: *czapla*, RozDom, k. 22va; RozWroc, k. 33v), *Arthemisia/Arthemasia* (polski ekwiwalent: *bylica*, RozDom, k. 24va; RozWroc, k. 36v), *Artoganus* (polski ekwiwalent: *rarog*, RozDom, k. 24vb; RozWroc, k. 36v/37r), *Axis* (polski ekwiwalent: *oś*, RozDom, k. 29va; RozWroc, k. 43v), *Bombicina* (polski ekwiwalent: *szarłat*, RozDom, k. 35ra; RozWroc, k. 51r), *Braxibium/Braxidium* (polski ekwiwalent: *brzezka*, RozDom, k. 35vb; RozWroc, k. 52r), *Calatrepa/Calatripa* (polski ekwiwalent: *wijadło*, RozDom, k. 38ra; RozWroc, k. 55v), *Calchiton* (polski ekwiwalent: *żużelica*, RozDom, k. 38ra; RozWroc, k. 55v), *Callus* (polski ekwiwalent: *modzel*, RozDom, k. 38rb; RozWroc, k. 56r), *Calopedium* (polski ekwiwalent: *kopyto*, RozDom, k. 38va; RozWroc, k. 56r), *Catabula* (polski ekwiwalent: *prok*, RozDom, k. 42va; RozWroc, k. 62v), *Catilio/Catillo* (polski ekwiwalent: *lesktać*, RozDom, k. 43rb/43va; RozWroc, k. 64r), *Linistima/Liniscenia* (polski ekwiwalent: *barchan*, RozDom, k. 138va; RozWroc, k. 184r), *Petulans* (polski ekwiwalent: *naporny*, RozDom, k. 185ra; RozWroc, k. 231v), *Pictaciarius* (polski ekwiwalent: *partacz*, RozDom, k. 185vb; RozWroc, k. 232v), *Preemtor/Preemptor* (polski ekwiwalent: *przekupień*, RozDom, k. 197ra; RozWroc, k. 243r), *Romphea* (polski ekwiwalent: *szabla*, RozDom, k. 219vb; RozWroc, k. 264v), *Terrifunium/Terifinium* (polski ekwiwalent: *bukiew*, RozDom, k. 255ra; RozWroc, k. 295v), *Tribula* (polskie ekwiwalenty: *oset*, *cepy*, RozDom, k. 260vb/261ra; RozWroc, k. 301r).

Jak wspomniano wcześniej, adekwatność tekstowa poświadczeń obu rozariuszy nie jest regułą. Niektóre hasła wspólne dla *RozDom* i *RozWroc* wykazują bowiem pewne różnice. Dotyczy to m.in. odmianek główki hasła (fonetycznych, morfologicznych, (orto)graficznych). Przykładowo, tam gdzie w *RozDom* wyraz hasłowy jest podawany w bezok. *Aborere* (k. 3ra), w *RozWroc* jest to forma l. os. l.poj. cz.ter. w odmianie z aspirowanym *bh* w środku wyrazu, *Abhorreo* (k. 3v); w *RozDom* występuje hasło z samogłoską *e* w *Calatrepa* (k. 38ra), w *RozWroc* –

odmianka fonetyczna z samogłoską *i*, tj. *Calatripa* (k. 55v); wyraz hasłowy *Canalis* odnotowany w *RozDom* (k. 39rb) jest zapisany w *RozWroc* przez dwa *n* jako *Cannalis* (k. 57v). Objasnienia semantyczne haseł również nie zawsze są takie same, np. przy haśle *Catabula* w *RozDom* podana została definicja *est instrumentum, cum quo de sublimo iacitur* vlg. *prok*²⁸⁴ (k. 42va), w *RozWroc* – *est instrumentum, quo de super aliquid generis iacitur artificialiter preparatum* vlg. *prok*²⁸⁵ (k. 62v). Nie wpływa to na zmianę znaczeń polskich odpowiedników haseł łacińskich.

Wyraźniejsze odstępstwa rysują się w polskich glosach dopisanych do 14 tych samych haseł²⁸⁶. Różnice te szczególnie uwidaczniają się na poziomie leksykalnym, tzn. gdy glosatorzy przepisali bądź wybrali zupełnie inne polskie odpowiedniki do tej samej łacińskiej podstawy. I tak, przy haśle *Alabrum* w *RozDom* został umieszczony wyraz *motowidło* (k. 9ra), w *RozWroc* natomiast – *wijadła* (k. 14r), przy haśle *Canalis/Cannalis* w *RozDom* znajduje się wyraz *rynna* (k. 39rb), w *RozWroc* – *rura* (k. 57v), przy haśle *Perma* w *RozDom* jest zapisany wyraz *tarcza* (k. 183va), a w *RozWroc* – *pałuba* (k. 230r/230v), przy haśle *Spelta* w *RozDom* został umieszczony wyraz *orkisz* (k. 242vb), w *RozWroc* – *tatarka* (k. 284v).

Wyraziste są także różnice na tle słowotwórczym. Wyrazy oparte na tym samym rdzeniu, ale utworzone za pomocą innego formantu znajdują się w hasłach: *Aborere/Abhorreo* – w *RozDom* *mierzić* (k. 3ra), w *RozWroc* – *mierzić* (k. 3v); *Cubrum* – w *RozDom* *kitla* (k. 62ra), w *RozWroc* – *kitel* (k. 88v); *Menta* – w *RozDom* *miętka* (k. 148vb), w *RozWroc* – *miętkiew* (k. 195v); *Placentum* – w *RozDom* *kitla* (k. 188vb), w *RozWroc* – *kitel* (k. 235r); *Tribula* – w *RozDom* *wierciak* (k. 260vb/261ra), a w *RozWroc* – *wiercioch* (k. 301r).

Także różne odmianki fonetyczne tego samego leksemu w pewnej mierze różnicują słownictwo zapisane w obu zabytkach. Pojawiają się one przy haśle *Aracium/Aracium*, w którym odnotowane zostały glosy *herras* (*RozDom*, k. 24rb) i *haras* (*RozWroc*, k. 36r), przy haśle *Cicer* z odpowiednikami *tatarka* (*RozDom*, k. 47ra) i *taterka* (*RozWroc*, k. 70r) oraz przy haśle *Lucilia* ze starszą formą *kozłek* (*RozDom*, k. 140vb) i nowszą *koziełek* (*RozWroc*, k. 186v).

Innego rodzaju odstępstwa w zakresie doboru polskich ekwiwalentów występują także w haśle *Bleta/Blandum*, w którym w *RozDom* dopisane zostało połączenie

²⁸⁴ Tłum.: ... jest narzędziem, którym miota się z góry.

²⁸⁵ Tłum.: ... jest kunsztownie wykonanym narzędziem, którym miota się czymś z góry.

²⁸⁶ Ze względu na fakt, że w łacińskim haśle *Tribula* zapisane zostały po trzy polskie glosy w każdym zabytku, przy czym dwie z nich są paralelne w obu rozariuszach, a jedna się różni, hasło to przynależy zarówno do grupy jednostek słownikowych, w których nie występują odstępstwa w zakresie polskich odpowiedników, jak i takich, w których różnice te zachodzą. Stąd też pozorna niezgodność w sumarycznej liczbie wspólnych haseł z ekwiwalentami wernakularnymi znajdujących się w *RozDom* i *RozWroc*.

wyrazowe w dop. l.poj. *białej kapusty* (k. 34va), w *RozWroc* – pojedynczy odpowiednik *kapusta* (k. 50r). Natomiast w haśle *Dolus* w *RozDom* umieszczone są dwie glosy – *chytrość* oraz *łściwość* (k. 72ra), a w *RozWroc* jedna – *łściwy* (k. 102r).

Wskazane niezgodności odnoszące się do polskich wyrazów nie wpływają zbyt mocno na różnice semantyczne. Paralelne odpowiedniki zapisane w *RozDom* i *RozWroc* przy tych samych hasłach łacińskich w większości odnoszą się do tego samego desygnatu, np. glosy *kitla* (*RozDom*, k. 62ra; k. 188vb) i *kitel* (*RozWroc*, k. 88v; k. 235r) przy hasłach *Cubrum* i *Placentum* oznaczają ‘rodzaj płóciennej szaty wierzchniej’²⁸⁷, a odmianki *herras* (*RozDom*, k. 24rb) i *haras* (*RozWroc*, k. 36r) w haśle *Arracium/Aracium* odnoszą się do ‘rodzaju lekkiej tkaniny wełnianej wyrabianej w mieście Arras’²⁸⁸. Także odmienne ekwiwalenty leksykalne należą do tej samej klasy semantycznej, np. przy łacińskim haśle *Alabrum* zapisany w *RozDom* wyraz *motowidło* (k. 9ra) odnosi się do ‘przyrządu służącego do zwijania nici w motki’²⁸⁹, a odpowiednik z *RozWroc*, *wijadła* (k. 14r), do ‘przyrządu tkackiego służącego do nawijania nici na cewkę’²⁹⁰. Różnice w znaczeniu polskich wyrazów wynikają zarówno z nieco odmiennych definicji łacińskich, jak również z semantyki, narzuconej przez rdzenie polskich glos. W łacińskim haśle *Dolus* w *RozDom* (k. 72ra) pojawiają się rzeczowniki *chytrość*, *łściwość*, a w *RozWroc* (k. 102r) przymiotnik *łściwy*. Odpowiedniki stanowiące różne części mowy zostały dopasowane do łacińskich kontekstów – w poświadczeniu z *RozDom* definicja odnosi się do cechy, w *RozWroc* natomiast określa osobę posiadającą tę cechę.

* * *

Zgromadzony w publikacji materiał na pewno otwiera nowe perspektywy badawcze. Istotna wydaje się tu zwłaszcza kwestia szczegółowej analizy polskich glos zapisanych w obu zabytkach w ujęciu porównawczym z innymi rozariuszami. Systematyczne przebadanie słownictwa polskiego we wszystkich znanych przekazach RGB może przyczynić się do uzupełnienia dotychczasowych ustaleń dotyczących m.in. kształtowania się terminologii specjalistycznej w staropolszczyźnie czy krystalizowania się konkretnych klas semantycznych.

Kolejnym celem badawczym powinno być szerokie porównanie przekazów grupy RGB nie tylko pod kątem polskiego słownictwa, ale i podstawy łacińskiej. Do tej pory nie wiadomo, czy istniał jakiś egzemplarz wzorcowy, w którym zapisane zostały polskie odpowiedniki powtarzane w kolejnych kopiach słownika, stąd też istotne wydaje się podjęcie próby ustalenia relacji pomiędzy poszczególnymi przekazami.

²⁸⁷ Por. RPG: *Kitla*, *Kitel*.

²⁸⁸ Por. RPG: *Haras*.

²⁸⁹ Por. RPG: *Motowidło*.

²⁹⁰ Por. RPG: *Wijadła*.

Ponadto analiza związków pochodności między rozariuszami może nas przybliżyć do odpowiedzi na pytanie o przyczynę głosowania tych, a nie innych łacińskich wyrazów hasłowych.

V. WYKAZ STOSOWANYCH SKRÓTÓW

a. – albo	por. – porównaj
bezok. – bezokolicznik	przyp. – przypis
bier. – biernik	r – recto
bł. – błędnie	ra – recto a (lewa szpalta karty recto)
cel. – celownik	rb – recto b (prawa szpalta karty recto)
cz.przesz. – czas przeszły	red. – redaktor
cz.przysz. – czas przyszły	rkps – rękopis
cz.ter. – czas teraźniejszy	r.m. – rodzaj męski
czyt. – czytaj	r.n. – rodzaj nijaki
dop. – dopełniacz	r.ż. – rodzaj żeński
fot. – fotografia	sc. – scilicet (to znaczy)
gr. – grecki, greka	sim. – similiter (podobnie)
i in. – i inni	słc. – słowacki
im. przym. Bier. – imiesłów przymiot- nikowy bierny	sygn. – sygnatura
k. – karta	śrwniem. – średnio-wysoko-niemiecki
l.mn. – liczba mnoga	tłum. – tłumaczenie
l.poj. – liczba pojedyncza	v – verso
łac. – łaciński, łacina	va – verso a (lewa szpalta karty verso)
mian. – mianownik	vb – verso b (prawa szpalta karty verso)
msc. – miejscownik	vlg. – vulgariter (pospolicie)
narz. – narzędnik	w. – wiek
NB – notabene	w. – wiersz
oprac. – opracował	woł. – wołacz
os. – osoba	wyd. – wydał, wydanie
pl. tantum – plurale, pluralia tantum	z. – zeszyt
pol. – polski	zam. – zamiast
	zob. – zobacz

- [] – ujmuje litery bądź wyrazy, które należy usunąć
- < > – uzupełnienie, ujmuje litery bądź wyrazy uzupełnione
- <...> – ujmuje lukę w tekście, która powstała na skutek uszkodzenia i której wydawca nie potrafi uzupełnić albo nie wiadomo, jak odczytać
- [[]] – litery bądź wyrazy wykreślone przez kopistę
- * – oznacza wyrazy osobliwe, podejrzane lub zepsute
- ... – pominięcie zbędnego fragmentu kontekstu
- { } – ujmuje w transliteracji litery bądź wyrazy dopisane przez kopistę w interlinii lub na marginesie
- | – oznacza granicę wiersza
- ! – oznacza granicę szpalty
- || – oznacza granicę karty

VI. SPIS FOTOGRAFII

Rozariusz dominikański:

- *Fot. 1.* Zapisy na k. 1r w rękopisach APPD sygn. L.XV.12 oraz L.XV.13
- *Fot. 2.* Wybrane inicjały zapisane w kodeksie, k. 1va, 29vb, 37ra, 115rb, 142va, 155va, 172rb, 251ra
- *Fot. 3.* Inicjały małe dopasowane do kilku haseł, k. 216va, 65va
- *Fot. 4.* Inicjały małe *B, C, D, O*, k. 34ra, 37va, 64va, 168ra
- *Fot. 5.* Fragment wewnętrznej strony deski górnej części oprawy
- *Fot. 6.* Przykłady sygli gramatycznych, k. 5vb, 6rb, 6va, 6a ra
- *Fot. 7.* Przykład numerycznego wprowadzania kolejnych znaczeń, k. 179va
- *Fot. 8.* Przykład wyróżnienia cytatu w definicji hasłowej, k. 120rb
- *Fot. 9.* Przykład hasła *Tetis*, w którym występuje wersus, k. 256rb
- *Fot. 10.* Przykłady polskich zapisek marginalnych, k. 242vb, 262va
- *Fot. 11.* Przykład XV-wiecznego modlitewnego wezwania po polsku, k. 89rb
- *Fot. 12.* Przykładowe zapisy liter *y* oraz *z*, k. 35va (**szkryelą*), 35vb (*brzyeczka*), 197ra (*przecupyen*)
- *Fot. 13.* Błędny zapis **bserwoszcz* oraz poprawiony *lszcivoszcz*, k. 72ra

Rozariusz wrocławski:

- *Fot. 1.* Uwaga rubrykatora na uszkodzonej karcie rękopisu, k. 215v
- *Fot. 2.* Liniowanie w początkowej, wyróżnionej części tekstu słownika, k. 1r
- *Fot. 3.* Wybrane inicjały w *RozWroc*, k. 2r, 142v, 54r, 158r, 256v, 288v
- *Fot. 4.* Reprezentant *f* przy inicjale dużym *F* na lewym marginesie, k. 125r
- *Fot. 5.* Zdobienie wyrazu znajdującego się w pierwszej linii na karcie, k. 88v
- *Fot. 6.* Podobizna mężczyzny narysowana na tylnej karcie ochronnej, k. IIIv

- Fot. 7. Oznaczenie początku hasła na literę *G* – rubrykowana notatka *Sequitur de G* oraz inicjał duży *G* w pierwszym hasle *Gabriel*, k. 142v
- Fot. 8. Zasygnalizowanie zmiany drugiej litery wyrazów (*As*) – rubrykowana notatka *Sequitur de a ante S* oraz inicjał średni *A* z dodaną poziomą linią, k. 37r
- Fot. 9. Hasła *Callis* i *Colix*, k. 36r
- Fot. 10. Polska zapiska *vogyevoda dobri pan*, k. 282r
- Fot. 11. Łacińskie hasło *Abhortio* z głosami *vyprotek uel *marthwyprotek*, k. 3v

VII. BIBLIOGRAFIA

Źródła rękopiśmienne i drukowane

1. *RozDom: Rozariusz dominikański*, rękopis Archiwum Polskiej Prowincji Dominikanów w Krakowie, sygn. L.XV.12.
2. *RozKap: Rozariusz kapitulny*, rękopis Archiwum i Biblioteki Krakowskiej Kapituły Katedralnej, sygn. Ms 224.
3. *RozOss I: Rozariusz Ossolińskich I*, rękopis Lwowskiej Narodowej Naukowej Biblioteki Ukrainy im. W. Stefanyka, sygn. Found 5 DE–520.
4. *RozOss II: Rozariusz Ossolińskich II*, rękopis Lwowskiej Narodowej Naukowej Biblioteki Ukrainy im. W. Stefanyka, sygn. Found 5 DE–431.
5. *RozOss III: Rozariusz Ossolińskich III*, rękopis Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 1630/I.
6. *RozPaul: Rozariusz pauliński*, rękopis Archiwum Jasnogórskiego w Częstochowie, sygn. Ms II–25.
7. *RozWroc: Rozariusz wrocławski*, rękopis Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu, sygn. IV Q 95.
8. *WokJag: Wokabularz jagielloński*, rękopis Biblioteki Jagiellońskiej, sygn. 2454.
9. *WokLub: Wokabularz lubiński*, inkunabuł Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie, sygn. 78d.
10. *WokPet I: Wokabularz petersburski I*, niezachowany rękopis Cesarskiej Biblioteki Publicznej w Petersburgu, sygn. Lat.Q.ch.XVI.33.
11. *WokPet II: Wokabularz petersburski II*, niezachowany rękopis Cesarskiej Biblioteki Publicznej w Petersburgu, sygn. Lat.F.ch.XVI.12.
12. *WokPet III: Wokabularz petersburski III*, niezachowany rękopis Cesarskiej Biblioteki Publicznej w Petersburgu, sygn. Lat.Q.ch.XVI.32.

13. *WokPet IV: Wokabularz petersburski IV*, niezachowany rękopis Cesarskiej Biblioteki Publicznej w Petersburgu, sygn. Lat.F.ch.I.401.
14. *WokPet V: Wokabularz petersburski V*, niezachowany rękopis Cesarskiej Biblioteki Publicznej w Petersburgu, sygn. Lat.F.ch.I.294.
15. *WokPet VI: Wokabularz petersburski VI*, niezachowany rękopis Cesarskiej Biblioteki Publicznej w Petersburgu, sygn. Lat.F.ch.I.338.
16. *WokPet VII: Wokabularz petersburski VII*, niezachowany rękopis Cesarskiej Biblioteki Publicznej w Petersburgu, sygn. Lat.Q.ch.I.100.
17. *WokPet VIII: Wokabularz petersburski VIII*, niezachowany rękopis Cesarskiej Biblioteki Publicznej w Petersburgu, sygn. Lat.Q.ch.XVI.2.
18. *WokPet IX: Wokabularz petersburski IX*, niezachowany rękopis Cesarskiej Biblioteki Publicznej w Petersburgu, sygn. Lat.Q.ch.XVI.5.
19. *WokRacz: Wokabularz Raczyńskich*, rękopis Biblioteki Raczyńskich w Poznaniu, sygn. 1360/I.
20. *Concio de confessione*, rękopis Archiwum Polskiej Prowincji Dominikanów w Krakowie, sygn. L.XV.13.
21. *Gemina Adnotatio Librorum in Bibliotheca Conventus Generalis Leopoliensis Sacri Ordinis Praedicatorum Locatorum Quarum prima continet Authores in Communi Ordine Alphabetico Conscriptos...*, rękopis Archiwum Polskiej Prowincji Dominikanów w Krakowie, sygn. Lw. 509.
22. Mikołaj z Błonia, *Sermones de tempore et de sanctis, sive Viridarius*, Georg Husner, Strasburg 1498, starodruk Biblioteki Jagiellońskiej, sygn. Inc. 2857.

Literatura przedmiotu

1. Belcarzowa E. 1981, 1983, 1997, 2001: *Glosy polskie w łacińskich kazaniach średniowiecznych*, cz. I–IV, Wrocław–Kraków.
2. Brückner A. 1897: *Drobne zabytki języka polskiego XV wieku. Pieśni. Modlitwy. Glosy*, „Rozprawy Polskiej Akademii Umiejętności. Wydział Filologiczny”, t. 25, Kraków, s. 206–291.
3. BTys – 2003: *Biblia Tysiąclecia*, Poznań, <https://biblia.deon.pl/>.
4. BWuj – 1999: *Biblia w przekładzie księdza Jakóba Wujka z 1599 r. Transkrypcja typu „B” oryginalnego tekstu z XVI w. i wstęp ks. Janusz Frankowski*, wyd. 2, Warszawa.
5. Géhin P. red. 2008: *Jak czytać rękopis średniowieczny*, Warszawa.
6. Gieysztor A. 1973: *Zarys dziejów pisma łacińskiego*, Warszawa.
7. Grubmüller K. 1967: *Vocabularium Ex quo. Untersuchungen zu lateinisch-deutschen Vokabularen des Spätmittelalters*, München.

8. Grubmüller K., Schnell B. red. 1988–1989: *Vocabularius Ex quo. Überlieferungsgeschichtliche Ausgabe*, t. I–V, Tübingen.
9. Jasińska K., Klapper M., Kołodziej D. 2019: *Which Dictionary is Beautiful, Affluent and Concise at the Same Time? (in 15th-century Poland)*, w: *From Glosses to Dictionaries: The Beginnings of Lexicography*, ed. Ch. Benati, C. Händl, Newcastle upon Tyne, s. 147–163.
10. Jasińska K., Rzepiela M. 2022: *Latin Scripts in West Slavic, History of*, w: *Encyclopedia of Slavic Languages and Linguistics Online*, ed. Marc L. Greenberg. http://dx.doi.org/10.1163/2589-6229_ESLO_COM_038470.
11. Jażdżewski K. 1982: *Katalog łacińskich rękopisów średniowiecznych obejmujący kodeksy 180–260*, Wrocław .
12. Jażdżewski K. 1988: *Wrocław – Biblioteka Uniwersytecka. Oddział Rękopisów*, w: *Zbiory rękopisów w bibliotekach i muzeach w Polsce*, oprac. K. Kamolowa, K. Muszyńska, Warszawa, s. 320–329.
13. KAPPD – *Katalog rękopisów średniowiecznych z Archiwum Polskiej Prowincji Dominikanów w Krakowie*, maszynopis.
14. KatBUWr – Göber W., Klapper J. oprac. 1920–1944: *Katalog rękopisów dawnej Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu*, t. 1–26, Wrocław.
15. Klemensiewicz Z., Lehr-Spławiński T., Urbańczyk S. 1965: *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa.
16. Kleszczowa K. red. 1996: *Słowotwórstwo języka doby staropolskiej. Przegląd formacji rzeczownikowych*, Katowice.
17. Kleszczowa K. 1998: *Staropolskie kategorie słowotwórcze i ich perspektywiczna ewolucja. Rzeczowniki*, Katowice.
18. Knapik E. 2012: *Rękopisy średniowieczne w zbiorach Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie*, „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie” LVII, s. 9–47.
19. Kowalewicz H., Kuraszkiwicz W. 1977: *Polskie glosy w rękopisie Kroniki Wincentego Kadhubka (Biblioteka Narodowa Baw. 29)*, „Slavia Occidentalis” XXXIV, s. 143–153.
20. Kwilecka I. 2003: *Problem tłumaczenia realiów biblijnych. Świat zwierzęcy w Starym Testamencie*, w: *Studia nad staropolskimi przekładami Biblii*, Poznań, s. 95–124.
21. Laskowski R., Reczek J. oprac. 1968: *Glosy polskie rękopisu Sermones de tempore et de sanctis nr XV 32 Biblioteki oo. Dominikanów w Krakowie z drugiej połowy XV wieku*, Wrocław.
22. Lehr-Spławiński T. 1938: *Element prasłowiański w dzisiejszym słownictwie polskim*, w: *Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby*, t. 2, Kraków,

- s. 469–481. Przedruk w: T. Lehr-Splawiński, *Rozprawy i szkice*, Warszawa 1954, s. 138–148.
23. Leńczuk M. 2015: *Zapisy polskie w słownikach i glosariuszach XV w. – terminy, źródła, perspektywy badawcze*, „Polonica” XXXV, s. 103–114.
 24. Leńczuk M. 2019: *Marginalia rękopiśmienne z XV wieku. Wezwania i wescchnienia*, w: *Marginalia w książce dawnej i współczesnej*, pod red. B. Mazurkowej, Katowice, s. 15–34.
 25. Lepszy K. 1953: *Instrukcja wydawnicza dla źródeł od XVI do poł. XIX w.*, Warszawa.
 26. Łoś J. 1922: *Gramatyka polska. cz. I. Głosownia historyczna*, Lwów–Warszawa–Kraków.
 27. Maslej D. 2018: *O potrzebie zastosowania terminu wernakularyzacja w polskich badaniach historycznojęzycznych*, „LingVaria” 1(25), s. 113–122.
 28. Michałowska T. 2016: *Średniowieczna teoria literatury w Polsce*, Toruń.
 29. Mika T. 2013: *Genetyczna wielowarstwowość i złożoność tekstów staropolskich a ich badania historycznojęzyczne. Rekonesans*, „Biuletyn PTJ” LXVIII, s. 131–145.
 30. OżSstp – 2005: *Opis źródeł Słownika staropolskiego*, pod red. W. Twardzika we współpracy z E. Deptuchową i L. Szlachowską-Winiarzową, Kraków.
 31. Ożóg J. 1995: *Zarys historii Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu*, Wrocław.
 32. PL LXXXII – Migne J.P. oprac. 1850: *Sancti Isidori Hispalensis Episcopi Opera omnia*, w: *Patrologiae cursus completus*, t. 82, Paris.
 33. Rpg 2020: *Rozariusze z polskimi glosami*, pod red. nauk. E. Deptuchowej, oprac. E. Deptuchowa, M. Frodyma, K. Jasińska, M. Klapper, D. Kołodziej, M. Leńczuk, L. Szlachowska-Winiarzowa, Z. Wanicowa, Kraków.
 34. Semkowicz W. 2002: *Paleografia łacińska*, Kraków.
 35. Szostek I. 1975: *Biblioteka dominikanów lwowskich w świetle katalogu z roku 1776*, w: *Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222–1972*, pod red. J. Kłoczowskiego, t. 2, Warszawa, s. 409–461.
 36. Świerk A. 1965: *Średniowieczna biblioteka klasztoru kanoników regularnych św. Augustyna w Żaganiu*, Wrocław.
 37. Turska H. oprac. 1966: *Zasady wydawania staropolskich źródeł historycznych XVI–XVIII wieku. Strona językowa tekstu źródłowego*, Warszawa, maszynopis.
 38. Usaczewa W.W. 1971: *Materialy dla słownika sławiańskich nazwanij ryb. I (siemieństwo Cyprinidae)*, „Etimologija”, s. 115–182.
 39. Vulg – Gramatica A. curavit 1951: *Biblorum Sacrorum iuxta Vulgatam Clementinam nova editio*, Vaticani.

40. Waga A. red. 1842: *Myślistwo ptasze. Dzieło z XVI. wieku obejmujące wykład wszystkiego co wówczas do ptasznictwa w Polsce należało, a obok tego wymieniające rodzaje i gatunki ptaków krajowych*, Warszawa.
41. Walther H. ed. 1959–1966: *Carmina Medii Aevi posterioris Latina. Cz. I. Initia carminum ac versuum medii aevi posterioris Latinorum. Alphabetisches Verzeichnis der Versanfänge mittellateinischer Dichtungen; Cz. II. Proverbia sententiaeque Latinitatis Medii Aevi. Lateinische Sprichwörter und Sentenzen des Mittelalters in alphabetischer Anordnung*, Göttingen.
42. Winiarczyk M. 1995: *Skróty łacińskie w książkach drukowanych z dodatkiem skrótów greckich*, wyd. II popr. i uzup., Wrocław.
43. Wolff A. 1957: *Projekt instrukcji wydawniczej dla pisanych źródeł historycznych do połowy XVI wieku*, „*Studia Źródłoznawcze*” 1, s. 155–184.
44. Woronczak J. 1956: *Teksty polskie w rękopisie nr 43 Biblioteki kapitulnej we Wrocławiu z połowy XV wieku*, Wrocław.
45. Wójcik R. 2002: „*Domine, memoriale tuum in generationem et generationem...*”: o krakowskim traktacie „*Opusculum de arte memorativa*” z 1504 roku, „*Studia Warmińskie*” 39, s. 115–130.
46. Wymułek J. 2015: *Testamenty mieszczan krakowskich (XIV–XV wiek)*, Warszawa.
47. Wysocka F. oprac. 1971: *Glosy i teksty polskie w XV-wiecznym rękopisie lekarskim ze zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej nr 132/60 akc.*, Wrocław.
48. ZasWyd – Górski K. i in. 1955: *Zasady wydawania tekstów staropolskich. Projekt*, Wrocław.
49. Zawadzka K. 1973: *Ze źródeł i stanu badań dotyczących dawnych klasztornych bibliotek dominikanów w polskich prowincjach*, „*Nasza Przeszłość. Studia z dziejów Kościoła i kultury katolickiej w Polsce*”, t. 39, s. 213–228.
50. Żmigrodzki P. 2003: *Wprowadzenie do leksykografii polskiej*, Katowice.

Słowniki i encyklopedie

1. Basaj M., Siatkowski J. 2006: *Bohemizmy w języku polskim. Słownik*, Warszawa.
2. Cappelli A., *Dizionario di abbreviature latine ed italiane*, Milano.
3. Dief – Diefenbach L. 1857: *Glossarium latino-germanicum mediae et infimae aetatis e codicibus manuscriptis et libris impressis concinnavit Laurentius Diefenbach*, Francofurti ad Moenum.
4. DiefN – Diefenbach L. 1867: *Novum glossarium latino-germanicum mediae et infimae aetatis*, Frankfurt am Main.

5. DC – Du Cange 1883–1887 (przedruk 1954): *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, t. 1–10, Graz.
6. Filin F.P. red. 1976: *Słownik ruskich narodnych goworow*, t. 11, Petersburg (Leningrad).
7. Grinczenko B. 1908: *Slovar' ukrajnskaho jazyka*, t. 2, Kijew.
8. Lexer M. 1930: *Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch*, Leipzig.
9. Machek V. 1971: *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha.
10. SI – Deptuchowa E. red. 2014: *Słownik staropolski. Suplement cz. I (verba absentia)*, Kraków.
11. SXVI – Mayenowa M.R.; Mrowcewicz K. red. 1966–2020: *Słownik polszczyzny XVI w.*, t. I–XXXVIII, Wrocław–Warszawa.
12. SeBa – Bańkowski A. 2000: *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. 1–2, Warszawa.
13. SeBo – Boryś W. 2005: *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków.
14. SeBr – Brückner A. 1989: *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa.
15. SeS – Sławski F. 1952–1982: *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. 1–5, Kraków.
16. SłŚP – Plezia M., Weysenhoff-Brożkova K., Rzepiela M. red. 1953–: *Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce*, t. 1–8, Wrocław–Kraków.
17. Sstp – Urbańczyk S. red. 1953–2002: *Słownik staropolski*, t. I–XI, Wrocław–Kraków.
18. SW – Karłowicz J. i in. red. 1900–1927: *Słownik języka polskiego*, t. I–VIII, Warszawa.
19. Vincenz de A., Hentschel G. 2010: *Wörterbuch der deutschen Lehnwörter in der polnischen Schrift- und Standardsprache*, Oldenburg.
20. Wsn-p – Pipek J., Ippoldt J. 1972: *Wielki słownik niemiecko-polski*, Warszawa.

Publikacje i źródła elektroniczne

1. Armarium Dominikańska Biblioteka Cyfrowa: <https://bc.dominikanie.pl/dlibra/publication/856/edition/712>
2. Biblioteka Cyfrowa Uniwersytetu Wrocławskiego: <https://www.bibliotekacyfrowa.pl>
3. Briquet Online: http://www.ksbm.oeaw.ac.at/_scripts/php/BR.php
4. Elektroniczne repozytorium rot wielkopolskich: <https://rotha.ehum.psnc.pl/>
5. Elektroniczny słownik języka polskiego XVII i XVIII wieku, pod red. W. Gruszczyńskiego: https://xvii-wiek.ijp.pan.pl/pan_klient/

6. Elektroniczny słownik łaciny średniowiecznej w Polsce (A–Q): <https://lexicon.scriptor.es.pl/>
7. Indeks do materiałów Słownika polszczyzny XVI w.: <http://spxvi.edu.pl/index/>
8. Manuscripta.pl. A guide to medieval manuscript books in Polish collections: <http://www.manuscripta.pl/>
9. Piccard-Online: <https://www.piccard-online.de/start.php>
10. Piętnastowieczne przekłady Nowego Testamentu – elektroniczna konkordancja staropolska.
11. Internetowa baza danych: <https://stnt.ijp.pan.pl/>
12. RPG – Rozariusze z polskimi glosami: <https://rozariusze.ijp.pan.pl/>
13. SłŹCz – Latinitatis medii aevi lexicon Bohemorum. Slovník středověké latiny v českých zemích – elektronická verze 2.0: <http://lb.ics.cas.cz/>
14. Staropolskie apokryfy Nowego Testamentu: <https://apocrypha.amu.edu.pl/>
15. Szesnastowieczne przekłady Ewangelii: <https://ewangelie.uw.edu.pl>
16. Twardzik i in. 2006: *Biblioteka zabytków polskiego piśmiennictwa średniowiecznego* (DVD), Kraków.
17. Vokabulář webový. Slovníky staré češtiny: <https://vokabular.ujc.cas.cz/>
18. Wasserzeichen des Mittelalters: <https://www.wzma.at/structur.php?-class1=006010003&level=3>
19. Wörterbuchnetz: <http://www.woerterbuchnetz.de/cgi-bin/WBNetz/setup-StartSeite.tcl>

VIII. WYKAZ OMAWIANYCH POLSKICH WYRAZÓW

Poniższy wykaz, podobnie jak w Rpg (2020), zawiera wszystkie średniowieczne poświadczenia wyrazowe omawiane w przedstawionym opracowaniu z wyłączeniem *Indeksu polskich glos* (s. 125–130). Z uwagi na różnorodne postaci, w jakich polskie glosy wystąpiły w tekście – transkrypcja, transliteracja, postaci hipotetyczne, zapisy niezrozumiałe – układ wyrazów opiera się na współczesnych transkrybowanych formach podstawowych wymienianych wyrazów ułożonych alfabetycznie (por. *bruzda*), czym znacząco różni się od *Indeksu polskich glos*, w którym podstawą są dawne formy podstawowe transkrybowanych glos (por. *brozda*).

Poszczególne hasła wykazu złożone są z kilku elementów: transkrybowanej formy podstawowej przywoływanego wyrazu (por. *koziółek*), transkrybowanych wariantów fonetycznych – o ile takie zostały odnotowane (por. *kozielek*, *kozlek*) – oraz transliterowanych postaci przytoczonych w artykułach (por. *koszelek*, *coszlek*). Jeżeli dany wyraz wystąpił w tekście ponadto w formie transkrybowanej (por. *kozielek*), jest to również odnotowane. Czasem forma transkrybowana i transliterowana są identyczne (por. transkr. *ber*, transl. *ber*, transkr. *zarodek*, transl. *zarodek*), to wtedy wyraz transliterowany jest powtórzony poniżej zapisu transkrybowanego w celu odróżnienia go od tej formy podstawowej. Zapisy niezrozumiałe oznaczone w tekście symbolem * w wykazie zostały opatrzone wykrzyknikiem (por. *obrzsdoszcz!*, *osterw!*), wyrazy uzupełniane zawierają część uzupełnioną w nawiasie < > (por. *przech<o>d*). Wykaz nie zawiera informacji o abrewiacjach występujących w zapisach polskich glos, ponieważ zostały one przedstawione w edycji.

A**a**

a 26, 38

B

bałwan 49

balvan 41

bańka 99

banka 64, 87

barchan 47, 96, 100, 132

barchan 42, 88

ber 99, 149

ber 149

biada 95, 101, 105

byada 84, 85, 87

biały 54

biała 54

białej 37, 46, 49, 53, 54, 134

byaley 37, 39

bluszcz 99

bluszcz 86, 87

brew 53, 54, 56

brew 39, 42

brustblach 74

lucbrach 74, 96, 100

luczbrach 87

bruzda 45, 149

broszda 37, 86, 132

broszdą 132

brozda 45, 48, 100, 149

brózda 45

brzeczka 40, 42, 49, 100, 132

brzeczka 87

brzyeczka 39, 42, 44–46

brzydki 91

brzydota 91

bukiew 40, 48, 132

bukew 40, 41, 132

bvkyew 87, 132

byczak 52

bylica 40, 48, 56, 99, 105, 132

bylicza 87

bylycza 40, 41, 42

C

celbrat 96, 97, 104, 105

celbrath 87, 88, 104

czelbrath 88, 104

cena 92

cepy 46, 93, 132

cepy 37, 39, 42, 85, 87, 88, 111

chochoł 49

chochol 42

chrząszcz 55

chrząszcz 37, 39, 40, 42, 46

chytrość 50, 134

chytroszcz 37, 40, 41

ciecierza 95

ciecierza 95

cierlica 42, 49

czerycza 42

cietrzew 95, 96, 102

cietrzewia 95, 96, 102

czetrzewya 86, 87

cyna 92

cena 92

Cena 87, 88

czacz 50

Czacz 42, 43

czapła 49, 99, 132

czapła 87, 131

czaplya 40, 42, 131

czosnek

Czoszek 40, 42, 43

D

dłuto 45

dlotho 40, 41

dłoto 45, 49, 56

dłóto 45

dobry 84, 95

dobri 72, 84–87

dropia 99

dropya 86, 87

duszka 37, 46

duska 37, 40

dworak 52

dziewosłab 39, 42, 49

dziewoszláb 39, 42

dzieża 40, 46, 56
dzesza 40, 42
dziwak 52

F

fryjer 47
fryjarz 47
fryjerz 47
fryjerka 40, 41, 47
frigerka 40, 41

G

gacny 37, 46
gaczny 37, 42
gardziel 50, 56
gardzyel 42
gębka 37, 39, 48
gabka 37, 39
glista 100
glysta 86
gorze 95, 101, 105
gorze 84, 85, 87
grabolusk
Grabolusk 41, 43
gronostaj 96, 97, 99
Gronostaj 84, 85, 88

H

haras 47, 53, 100, 133, 134
aras 47, 53
haras 85, 88
harras 47, 53
herras 47, 49, 53, 57, 133, 134
herrasz 42
hebel 96, 99

I

ikra 87, 93, 94, 99
gykra 87, 93
ikry 93
jikra 87, 93

ikro 93
ikry 93

J

jaskinia 50, 56
yaszkyňa 40, 41
jata 96, 97, 100
Iatha 87, 88
yatha 84, 87
jawor 48, 56
yawor 39, 41
jaz 51
jazowy 51
jednacz 49, 55
yednacz 41, 42
jeleni
gyelena 37, 39, 41, 42
jelenia 37, 39, 41, 42, 48
jesiotr 55
jasiotr 49, 55, 57
jeżyna
jeżyny 93
yezyny 86, 87
jędza 100, 102, 103
yądza 86–88

K

kaczor 49, 56
kaczor 39, 40, 42, 43
kapa 41, 51
cappa 41
kapusta 54, 134
kapusthy 37, 40
kapusty 37, 46, 49, 53, 54, 134
karp
carpy 41
karń 41
kiersztrąg 47
kielstrąg 47
kierzsztrąg 47
kyerstrąg 37
kitel 44, 96, 133, 134
kythal 44
kythel 44, 85, 86

kitla 43, 47, 133, 134
 kitla 48
 kythal! 43, 44
 kytla 44
 kiwior 100, 105
 klatka 100, 105
 klatka 84
 klecha
 clechą 24
 klekotki 42, 54
 clekothky 26, 40–42
 kleszcz 99
 klesc 86–88
 klin 99
 kłos 49, 93, 94, 99
 klosz 40, 42, 111
 kobyłka
 kobyłka 37
 kolejka 100
 kopyto 99, 132
 Copytho 40–43
 korab 55
 korąb 40
 koziołek 92, 149
 Coszlek 43, 149
 koszelek 86, 149
 koziełek 92, 99, 102, 133, 149
 kozielk 92
 kozłek 92, 133, 149
 kożki 49, 93, 96, 97, 100, 132
 koszky 40, 42, 86
 krajka
 Crayca 41, 43
 kraniec 100, 105
 kranyecz 87, 88
 królik
 krolik 23
 kur 95
 kura 95
 kurcz 100, 105
 kvrcz 88
 kurp 102
 kurpie 93, 100, 102
 kvrpye 87

L

len
 len 88
 lep 100
 lep 87
 lisica 56
 lisice 40, 46
 lyszycze 40, 42
 łściwość 40, 43, 48, 50, 134
 *bserwosc 37, 43, 44
 lszcivosc 37, 40, 44
 łściwy 94, 100, 102, 105, 134
 lszczywy 86

Ł

łesктаć 40–42, 46, 50, 88, 89, 95, 100,
 112, 132
 leschktacz 40–42, 89
 leskathcz! 88, 89, 112
 leskthacz 89
 łesktanie 89
 łokieć 50, 56
 lokyecz 40, 42

M

macierzy
 macierza 37, 42, 46
 maczerza 37, 42
 Maria
 Maria 26, 38
 martwy 85, 89, 90, 92, 95, 99
 marthwy 87, 90
 marth<wy> 89
 marthwyprotek! 85, 89, 90
 miech
 myechą 24
 mierziączka 101
 mierzić 95, 100, 101, 133
 mier-zić 88, 91, 95
 myerzycz 88
 mierzić 45, 46, 50, 95, 101, 133
 mier-zieć 39, 40, 42
 myerszcz 39, 40, 42
 miętka 39, 95, 133

- myathka 39
 miętkiew 105
 miętkiew 95, 133
 myąthkyew 86, 87
 miętus
 Mentus 40, 41, 43
 mientus 40, 48, 99, 132
 myenthus 86, 87
 myentws 39–41, 43
 miodownik 49, 53, 54
 myodownyk 39, 41
 młyński
 mlynskye 84, 87, 88
 młyńskie 85, 94, 99, 105
 modrzyk 98
 modzel 50, 100, 132
 modzel 42, 87, 88
 moszcz 49
 moszcz 37, 40
 motowidło 49, 56, 133, 134
 Mothowydło 40, 41, 43
 mózg
 moszg 40, 41
 mozg 41, 50
- N**
- namiot 102
 namioty 93, 100, 102
 namyothy 86
 naporny 46, 54–56, 94, 100, 102, 103,
 132
 naporny 87, 103
 narożnica 52
 narożnik 52
 nędznica 52
 nędznik 52
- O**
- obrzydły 91
 obrzydość 91, 100, 101
 obrz[s]<y>dosc 91, 101
 obrzsdosc! 85, 90, 91, 101, 149
 od 41
 ot 41
- odmłodka 101
 odmłodkę 101
 odmłodki 93, 99, 101
 othmlothky 87
 odmłodzić 101
 odmłodź
 odmłodź 101
 ogar 96
 ogarz 87, 88, 96, 99
 ogryzek
 ogryszek 40
 okrąg 99
 ocrąg 86
 oksza 100
 oksza 86
 olsza
 olsza 39, 40, 42, 43
 oman
 oman 87
 omierzić 101
 omierznąć 101
 oprawca
 oprawcza 23
 orkisz 133
 orkysz 26, 38, 40
 ornaf 96, 100
 ornaph 87
 oset 99, 132
 ossed 85–87
 Oszet 37, 39, 43, 111
 oszeth 86, 111
 ostrew 86, 88, 89, 102, 103
 osterw! 84, 86, 88, 89, 149
 oś 100, 132
 osz 40, 86
 otrzeźwić 95
 otrzeźwieć 95
 otworzyć
 otworz 24
- P**
- paczyna 56
 paczyna 40, 41
 pajak 39, 56
 payak 39, 41

- pałuba 133
 paluba 87, 88
 pan 84, 95
 pan 72, 84–86, 88
 Panye 26, 38
 panna
 Panno 26, 38, 43, 46
 Panno 25
 paprzyca 99, 105
 paprzyca 84, 87, 88
 partacz 49, 100, 132
 partacz 41, 87, 88
 pas 37, 46
 pasz 37, 40
 pasternak
 pasthernak 88
 pękawica 39, 53, 54
 pąkavycza 39
 pąkawica 39, 53
 piega 50, 100
 pyega 39, 40, 42
 pierś
 piersi 52
 pierśni 52
 pijak 52
 pług 46, 49, 56
 plwg 39, 41, 42, 46
 po 52
 podjazka 40, 41, 51, 53, 55
 pothyaska 39–41
 podkować 41, 46, 50, 56
 pothkowacz 41, 42
 podniebienie 100
 pothnyebyenye 86, 87
 polizacz 40, 86, 100, 132
 polizacz 26, 40, 111
 polyzacz 86
 popiersiny 52
 popiersznica 51, 52, 55
 popyersznycza 40–42
 popiersznik 52
 postronek 100
 prok 49, 100, 132
 prok 42, 133
 przechód
 przech<o>d 43, 50, 111, 149
 przechd! 43, 111
 przekupień 49, 100, 132
 przecupyen 41, 42, 44
 przekvpyen 87, 88
 przepaska 100, 105
 przepaszka 86
 przepiórka
 przepyorka 87
 przędza
 prządza 84, 86, 88
 przykrość 91, 100–102
 przykroszcz 85, 90
 przyrok
 przyrok 85
 przysłucha 48
 przysłuchać 48
 pukiel 55
 pukle 41, 46
 pukle 55
 puklerz 96, 100
 pvklerz 87, 88
 puzdro 53–55
 pwszdzo 40, 41
 pytel 91, 93, 96, 102
 pietel 91
 pietlem 85, 91, 93, 95, 96, 100–102
 pyethlem 88, 93, 96
- R**
- raróg 97
 Rarog 42, 43
 rarog 96–98, 132
 rarok 88
 rogacina 100, 102–104
 rohatyna 103, 104
 rura 133
 rura 87
 rybak 52
 rydzy 94, 105
 ridzy 87, 88
 rynna 56, 133
 rynna 40, 42
 rytwin 100
 rythphyn 87
 ryż
 rysz 40, 111

rzecznicza 52
 rzecznik 52
 rzepik 99
 rzepyk 87, 111
 rzezak 52
 rzeżucha 96, 97, 102
 rzerzucha 96, 97
 rzerzvcha 87, 88
 rzeszucha 86

S

sadze 39, 42, 46, 49
 szadzye 39, 42
 salsa 91
 salsza 91
 szałsza 91
 samojedź 93, 105
 samogecz 86–88
 serzysko 45
 szyrzysko 45, 111
 siać 85, 91, 93, 95, 96, 100, 102
 syącz 86, 88, 93, 96
 skład 50, 56
 sclad 37
 skowronek 46
 scowronek 40–43
 skrzela 42, 43, 49
 szkrylą! 42–46
 słodownia 49, 56
 słodownya 41
 sowa 99
 Szova 86–88
 srebro
 szrebro 40, 42
 śrebro 45
 śrzebro 40, 42, 45, 56
 syn 37, 46
 syn 37, 40
 szabla 47, 50, 96, 97, 100, 132
 sablya 40, 42
 szabla 86, 87
 szarłat 47, 96, 100, 132
 Sarlath 39, 40, 42, 43
 szarlath 86
 szczak 52

szkapa 42, 49
 scapa 40, 42

Ś

ślaz 91
 słasz 91
 szłasz 91
 śreżoga 45
 srzesoga 40
 śrzeżoga 40, 45

T

tarcza 133
 tatarka 49, 92, 96, 99, 102, 133
 taterka 92, 96, 99, 102, 133
 thatarka 87, 88
 thatharka 40, 41
 tchórz
 tchorz 84, 85, 88, 99, 105
 tkanka 49, 100, 132
 thkanka 41, 42
 tkanka 87
 treść 92, 96, 97
 treszcz 86, 111
 trzeszcz 86–88
 trześć 92, 96, 97
 trzcina 92
 trzepaczka 100
 Trzepaczka 88
 trzos 100
 Trzosz 86, 88

U

ul 41, 46
 vvl 46
 wl 41, 46
 wul 41, 46

W

wałach
 walach 23
 wątek

wątek 84, 86
 węgorz 39, 49, 53, 54, 56
 vangorz 39, 41–43
 wielbłąd 53
 vyelbąd 39
 wielbąd 46, 49, 53, 55, 57
 wielbład 46
 wielbrąd 46, 53, 56
 wierblud 46, 53
 wyelbąd 41
 wieloryb 47, 49, 56
 vyelorib 41
 wieriak 37, 51, 52, 55, 133
 yerczak 37, 39, 111
 wiercić 52
 wiercieć 52
 wiercioch 52, 91, 100, 133
 wircioch 52
 wyerczoch 85, 86, 88
 wiersza 51
 wiewiórka
 wiewiorka 41, 56
 wyeworka 41
 wijadła 87, 93, 100, 133, 134
 vyadła 86
 wijadło 39, 41, 42, 86, 132
 vygyadlo 86, 87
 wygyadlo 39, 41, 42
 wir
 vyr 86
 wojewoda 84, 95, 100
 vogyevoda 72, 84–87
 wonić 95
 wonieć 95
 wrzeciono 85, 94, 99, 105
 wrzczono 84, 86–88
 wyprutek
 vyprotek 85, 87, 89, 90
 vyprothek 87, 90
 wyprotek 85, 89, 90, 96, 97, 99
 <wy>protek 85, 89
 wyzwolić 40, 46, 48, 50, 95, 96, 101,
 132

wyszwolycz 86
 wyszwolycz 26, 40–42
 wyszwolyony 37, 42
 wyzwolony 37, 46, 48
 wzgardzać 85, 86, 95, 100, 102
 wsgardzacz 85, 86

Z

załoga
 szaloga 86, 88
 zaprawdę 39, 46
 zaprawda 39, 40, 41
 zarodek 96, 97, 99, 102, 104, 149
 zarodek 86, 88, 149
 zasucha 41, 48, 51, 53, 55
 zaszwcha 40–42
 zasuszyć 48, 53
 ząb 50, 56
 sąb 39, 40
 złotowierzba
 Slothowyrzba 40, 41, 43
 złotowirzba 45, 48

Ż

źródło
 szrodlo 86, 111

Ż

żarłok 40, 46, 100, 132
 sarlok 26, 40, 42
 szarlok 88
 żądło 105
 sządło 84, 86, 89
 żołna 40
 szolna 40
 żużelica 40, 49, 86, 100, 132
 szvzelycza 86
 zuzelycza 40

Summary

The aim of the book is to present two medieval Latin dictionaries with the Old Polish glosses – *Rozariusz Dominikański* and *Rozariusz Wrocławski* to the greatest extent possible. We have described codicological aspects of manuscripts in the first place. Subsequently, we have analyzed Latin base texts. Old Polish vocabulary that appears in the works is presented taking into consideration: graphics, grammar, etymology and lexis. Beyond this references to the *Old Polish Dictionary* and the database *Rosarii with the Old Polish glosses* is provided. It was our intention that such presentation of the manuscripts will enrich state of knowledge both on the Old Polish language and the socio-cultural background of the Middle Ages in Poland.

It seems that due to the relatively small collection of the Old Polish lexemes (approximately 250 glosses) our analysis will not bring much new information about medieval Polish. However, presenting it in a broad context and confrontation it with the *Old Polish Dictionary* and the other medieval *rosarii* shows individual features of both manuscripts. Then, a description of the macro- and micro-structure of the dictionaries proves that the scribes of both vocabularies in certain cases adapted the structure and content of the dictionary to their needs. The individuality of the manuscripts become apparent when comparing both texts. *Rozariusz dominikański* and *Rozariusz wrocławski*, despite the fact that they are quite similar to each other, show also some differences. They are visible in terms of the Latin entries choices and Old Polish equivalents themselves.

A valuable supplement to the book from our point of view is a partial edition of the text. The edition of manuscripts includes all the Polish glosses we have identified, along with the Latin context that allows us to understand their meaning.

